НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ВІДДІЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ, ЗАГАЛЬНОЇ
ТА ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

ПЕДАГОГІЧНИЙ МУЗЕЙ УКРАЇНИ

Педагогічні републікації

Випуск 13

ПУБЛІКАЦІЇ СОФІЇ РУСОВОЇ В ЖУРНАЛІ «ВІЛЬНА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА» (1917–1920)

Вінниця
2026

УДК 37.477 «XX» (091)
П 88

Рекомендовано до друку
науково-методичною радою Педагогічного музею України
(протокол № 1 від 21 січня 2026 р.)

Укладач *Міхно О. П.*, д-р. пед. наук, директор Педагогічного музею України

Науковий консультант *Сухомлинська О. В.*, д-р пед. наук, професор, дійсний член НАПН України

Відповідальна за випуск *Полюхович Т. М.*, головний зберігач фондів Педагогічного музею України

П 88 **Публікації Софії Русової в журналі «Вільна українська школа» (1917–1920)** / НАПН України, Від-ня філософії освіти, заг. та дошк. педагогіки, Педагогічний музей України ; [укладач : О. П. Міхно ; наук. консультант О. В. Сухомлинська]. Вінниця : Вид-во ФОП Кушнір Ю. В., 2026. 182 с. (Сер. «Педагогічні республікації» ; вип. 13).

ISBN 978-617-7721-82-5

Видання репрезентує повний корпус публікацій Софії Русової на сторінках журналу «Вільна українська школа» (1917–1920) — провідного педагогічного часопису доби Української революції 1917–1921 рр. До книги увійшли матеріали, що відображають її педагогічні погляди, участь у професійному русі українського вчительства та діяльність у Всеукраїнській учительській спілці. Публікації подано за жанровою і функціональною ознакою, що дає змогу простежити різні аспекти інтелектуальної, публіцистичної й організаційної роботи педагогині. Особливу цінність становлять контекстуальні розділи: передові редакційні статті та матеріали з видавничої історії журналу, які представляють його як феномен української педагогічної періодики початку XX ст.

Видання адресоване науковцям, дослідникам історії освіти, педагогам, студентам і всім, хто цікавиться спадщиною С. Русової та розвитком української педагогічної думки.

УДК 37(477)«XX»(091)

© Педагогічний музей України, 2026

До 170-річчя Софії Русової (1856–1940)

До 125-річчя з часу заснування
Педагогічного музею
при управлінні Київського навчального округу (1901) –
попередника Педагогічного музею України

Передмова

У 2026 році українська науково-освітня спільнота вшановує 170-річчя від дня народження Софії Русової (1856–1940) — визначної діячки українського національного відродження, педагогині, мислительки. Відзначення цієї дати має загальнодержавний характер і здійснюється відповідно до Постанови Верховної Ради України від 18 грудня 2025 року № 4748-IX «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2026–2027 роках». Усвідомлюючи виняткове значення спадщини Софії Русової для розвитку української педагогічної думки та національної системи освіти, Національна академія педагогічних наук України оголосила 2026 рік Роком Софії Русової.

Постать Софії Русової належить до тих, що формують історію української освіти й окреслюють ціннісні підвалини української державності. Її педагогічні ідеї постали в умовах політичних зламів, воєн і вимушеної еміграції, водночас вони були спрямовані у майбутнє — до вільної людини, національно свідомого громадянина, демократичної школи. У цьому вимірі спадщина С. Русової постає як живий інтелектуальний ресурс, здатний відповідати на виклики сучасності.

Особливе місце у творчому доробку Софії Русової посідають її публікації в журналі «Вільна українська школа» (1917–1920) — провідному педагогічному часописі доби Української революції 1917–1921 рр. На його сторінках

формувалися концептуальні засади національної освіти, осмислювалися принципи демократичної шкільної реформи, визначалася роль учительства у державотворчих процесах, обґрунтовувалося значення рідної мови й культури у вихованні молодого покоління. Тексти С. Русової цього періоду поєднують глибину педагогічного мислення з гострим відчуттям історичної відповідальності, що надає їм особливої наукової та світоглядної ваги.

Сучасний контекст — війна Росії проти України — надає спадщині Софії Русової нового смислового наповнення. Українська освіта знову перебуває в ситуації граничного випробування: за право існування, за збереження національної ідентичності, за виховання покоління, спроможного захистити свободу й гідність своєї держави. У цих обставинах педагогічні тексти С. Русової прочитуються як досвід історичного опору через школу, як приклад поєднання освітньої праці з активною громадянською позицією.

Запропоноване видання, підготовлене Педагогічним музеєм України в межах серії «Педагогічні республікації», є вагомою науково-джерелознавчою працею. Воно вперше репрезентує повний масив публікацій Софії Русової в журналі «Вільна українська школа», вводить ці тексти до сучасного наукового обігу, забезпечує збереження їх автентичності та формує необхідний історико-педагогічний контекст. Такий підхід відповідає стратегічним завданням Національної академії педагогічних наук України щодо актуалізації класичної педагогічної спадщини та її осмислення у світлі сучасних суспільних викликів.

Переконаний, що це видання стане важливим джерелом для науковців, педагогів, здобувачів освіти, для всіх, хто осмислює роль освіти у зміцненні української держави. У Рік Софії Русової воно постає як форма наукової пам’яті

та водночас як інтелектуальний орієнтир для подальшого розвитку української освіти.

Василь Кремень,
Президент Національної академії педагогічних наук України,
доктор філософських наук, професор,
академік НАН України, академік НАПН України,
Президент Товариства «Знання» України.

Від укладача

У 2014 р. Педагогічний музей України започаткував видавничу серію «Педагогічні республікації», покликану популяризувати й актуалізувати маловідомі або призабуті праці українських педагогів та освітніх діячів минулого й тематичні підбірки матеріалів з певної проблеми. Пропонована книга — тринадцятий випуск цієї серії, який має на меті цілісно представити публікації Софії Русової на сторінках журналу «Вільна українська школа» (1917–1920) у поєднанні з тими матеріалами, що формують ідейний та організаційний контекст цього часопису. Видання присвячено двом ювілейним датам 2026 року: 170-річчю від дня народження Софії Русової (18.02.1856–5.02.1940) та 125-річчю з часу заснування Педагогічного музею при управлінні Київського навчального округу (23.08.1901) — попередника Педагогічного музею України.

Журнал «Вільна українська школа» (1917–1920) є унікальним явищем української педагогічної періодики початку XX століття. Він виник як офіційний орган Всеукраїнської учительської спілки й став майданчиком для формування нової української педагогічної думки, розвитку професійного учительства, творення змісту національної школи. Саме в цих історичних обставинах формувалася й оприлюднювалася публіцистична спадщина Софії Русової — однієї з основних постатей журналу та української освіти загалом.

Структура видання побудована так, щоб поєднати два рівні подання матеріалу: корпус текстів С. Русової та джерелознавчий контекст журналу «Вільна українська школа»

як феномену української педагогічної періодики початку XX ст. Видання складається з п'яти розділів.

Розділ I. Ідейна платформа журналу «Вільна українська школа»: передові редакційні статті. Цей розділ відкриває видання, оскільки саме передові редакційні статті визначали концептуальний курс журналу, формували освітню програму Всеукраїнської учительської спілки, позицію редакції та учительської спільноти. Хоча Софія Русова не є їх одноосібною авторкою, ці тексти створюють необхідну ідейну рамку для розуміння змісту й значення її власних публікацій. Вони демонструють, у якому інтелектуальному середовищі працював журнал і які педагогічні пріоритети становили його основу.

Розділ II. Статті Софії Русової. До цього розділу увійшли авторські статті С. Русової, в яких вона порушувала найважливіші питання розвитку української національної школи, виховання, демократизації освіти, становлення громадянськості. Саме ці тексти складають засадниче осердя її співпраці з журналом і репрезентують її вагомий внесок у формування української педагогічної думки.

Розділ III. Рецензії Софії Русової: навчальні, дитячі та просвітницькі видання. Рецензійні тексти С. Русової відображають її активну участь у критичному осмисленні тогочасної педагогічної літератури. У розділі зібрано фахові огляди підручників, посібників та науково-популярних видань, які дозволяють реконструювати її критерії оцінювання, погляди на якість навчальної книги та вимоги до українського шкільництва. Ці рецензії педагогині були аналітичним інструментом упливу на навчально-педагогічну літературу й формування фахового дискурсу.

Розділ IV. Публікації Софії Русової як голови Всеукраїнської Учительської спілки та Відділу позашкільної освіти при

Генеральному Секретаріатові. Ці тексти не належать до жанру наукової статті чи рецензії, однак становлять важливе джерело для розуміння щоденної роботи С. Русової як голови Всеукраїнської Учительської Спілки та очільниці Відділу позашкільної освіти. В них зафіксовано перебіг поточних справ, організаційні ініціативи, звернення до педагогічної спільноти, відгуки на актуальні виклики часу. Виділення цього розділу дозволяє читачеві не лише ознайомитися з інтелектуальною спадщиною С. Русової, а й побачити її практичну, щоденну діяльність, спрямовану на підтримку українського вчительства та розвиток національної освіти, підкреслюючи водночас цінність цих матеріалів як важливих документальних свідчень.

Розділ V. З видавничої історії журналу «Вільна українська школа»: редакційні звернення, оголошення, інформаційні матеріали. У заключному розділі зібрано матеріали, які не мають прямого стосунку до творчої спадщини С. Русової, проте є невід'ємною частиною історії самого журналу. Редакційні звернення, оголошення, повідомлення та інші інформаційні блоки дозволяють зазирнути в життя журналу зсередини: хто його редагував, як здійснювалася передплата, якою була мережа співробітників та з якими викликами стикалася як редакція журналу, так і українська освіта загалом. Розділ завершує видання й перетворює його не лише на збірник текстів С. Русової, а на повноцінний джерелознавчий портрет журналу «Вільна українська школа» — його духу, інституційної моделі та культурно-освітньої місії.

Таким чином, п'ять розділів видання забезпечують цілісне представлення як авторських текстів Софії Русової, так і історико-джерелознавчого тла, без якого неможливо повноцінно оцінити її внесок у розвиток української освіти

та педагогічної думки. Обрана структура дозволяє читачеві побачити не лише корпус публікацій Русової, але й роль журналу «Вільна українська школа» у розбудові української освіти та його значення як феномену педагогічної думки доби національного відродження.

Матеріали у кожному розділі розміщено у хронологічній послідовності. На початку кожної республікації, після її назви, подано бібліографічний опис номеру журналу, де матеріал було опубліковано вперше.

Враховуючи важливість дбайливого ставлення до історико-культурної специфіки національного правопису, у виданні повністю збережено особливості орфографії розміщених матеріалів. Збережено також виділення в текстах.

У завершальній частині видання подано бібліографічні описи примірників журналу «Вільна українська школа», які зберігаються у фондах Педагогічного музею України.

З метою надання зацікавленому читачеві якнайширшого доступу до серії «Педагогічні республікації» видання виходить у двох варіантах: друкованому та електронному, який розміщено на сайті музею *http://pmu.in.ua* у розділі «Публікації». Перелік усіх випусків серії та посилання для завантаження їх електронних варіантів розміщено наприкінці книги.

Висловлюємо щиру вдячність за високофахову консультацію головному науковому співробітнику Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, докторці педагогічних наук, академіку НАПН України О. В. Сухомлинській.

Зауваження та пропозиції просимо надсилати на адресу: Педагогічний музей України, вул. Володимирська, 57, Київ, 01054, або *pedmuz@gmail.com*

Розділ І.

ІДЕЙНА ПЛАТФОРМА ЖУРНАЛУ «ВІЛЬНА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»: ПЕРЕДОВІ РЕДАКЦІЙНІ СТАТТІ

Що на часі*

Перед українськими педагогами несподівано, як щастя, одкрився широкий простір для творчости, для з'ужитку всіх творчих сил і можливостей, що досі спали або витрачалися на цілі, цілком протилежні загальній освітній меті. Вільна думка українського педагога, вільна творчість його, ініціатива, завзятість, захват і радість до життя й творчої праці з перших кроків його діяльности підтиналися в корінь злочинною казенщиною русифікаторства й катівських приписів убийства свобідної душі тих, заради щастя яких навіть у наші жорстокі часи варто жити, варто працювати, не докладаючи рук, — заради «малих сих», заради дітей, в яких наша ближча, дальша й остання доля вселюдської культури й життя. В той час, коли російський педагог, так само скутий у своїй творчості, мав змогу все-ж таки піти часом всупереч наказам великих інквизіторів російської освіти, — український педагог навіть сього, навіть утіхи й захвату неслухнянства не мав змоги переживати: перший працював усе-ж таки в школі рідній, а другий — в чужій, обертаючись одразу в духового ката там, де повинен був бути добрим батьком, добрим чарівником.

Чи треба-ж говорити про той сливе безнадійний застій, про те страшне спотворення в народній освіті, що витворилися за довгі роки гвалтовної смерти української школи? Їх бачимо в кожній найменшій галузі життя народного на Україні і, коли досі ще над рідною країною віє дух творчого життя й потужно кличе нас усіх до роботи, то завдячувати

* Вільна українська школа. 1917 (рік перший). № 1 (вересень). С. 1–3.

сим мусимо великому в своїй творчій силі колективові, імья якому народ. З глибинь невмирущої душі народної виникла з першого початку жадоба до рідної освіти, в тих глибинях заховалася вона від ката на довгі століття, з тих самих глибинь виходить вона знов на арену всесвітнього життя й владно ставить певні вимоги. Велика неорана й занехаяна нива чекає на своїх орачів. Досі, на протязі довгої безпросвітньої ночі, виходили вони або поодинокі, або невеличкими гуртками, і кожний з них міг означити свою тяжку і, здавалося, безнадійну, працю словами поета: «орю свій переліг, убогу ниву». Се відповідало сумній дійсності. На тім перелозі, на тій убогій ниві славетні попередники наші зробили пахітит* того, що могли зробити і передали нам наслідки своєї праці, як найдорожчий скарб свій, як святощі.

Наше завдання, наші цілі полягають у тім, щоби побожно взяти сей скарб і не перевести його на марне, а викохати і збільшити, працюючи вже не на «убогій ниві» наших попередників, а на вільній, широкій ниві нового життя народного, на ниві, про яку тільки мріяли наши діячі в своїх чарівних снах. Такі, в загальних рисах, перспективи, що відкрила перед сучасними українськими діячами велика російська революція. Із знаряддя чужої лихої волі український педагог раптом, як у казці, обертається у вільного творця й сам ставить собі завдання, сам утворює програму своєї праці й сам стає до її виконання.

Коли від міркувань загального характеру та перейдемо до зазначення конкретного стану тієї праці, що стоїть перед нашим журналом, то по-бачимо, що і в сій сфері минуле наше

* Пахітит (від грец. παχύτης – густина, товщина) у переносному значенні: міцна основа, фундамент, масив зробленого. – *Прим. уклад.*

має своїх орачів, що пробували орати невеличкий переліг націоналізації народної освіти на Україні між иншим і виданням першого українського педагогичного часопису. Року 1910-го гурток педагогів і діячів народної освіти, ідейно обьєднаний видавництвом «Український Учитель», зважився перевести в життя давню укоханную мрію — утворити катедру, з якої більш-менш свобідно залунав би голос прихильників українізації народної освіти і придушеного казенщиною народного вчителя. І от у вересні тогож таки року вийшла перша книжка першого українського педагогичного журналу «Світло». У вступній програмовій статті своїй редакція, зазначивши страшне, але не безнадійне становище освіти на Україні, накреслює й певні шляхи, якими повинні йти наші змагання до виходу з того становища. Головних шляхів, на думку редакції першого педагогічного журналу, два: 1) допомагати всім заходам у справі народної освіти, розробляти теоретичні й практичні питання шкільного, позашкільного й родинного виховання; 2) спеціяльно освітлювати й розробляти питання про освітні потреби українського народу. До сих головних завдань редакція «Світла» додає ще два, що висовувалися на перший план тодішніми часами, а саме: 1) обслужування потреб українського вчительства і 2) українізація позашкільної освіти.

Нема що й казати, що програма, яку накреслив собі перший педагогичний журнал цілком увійде в програму нашого журналу: до здійснення її тільки тепер з'явилася змога й широкий простір. Ся спільність змагань, а також спільність співробітників українців «Світла» і «Вільної Української Школи» (за винятком небіжчиків Гр. Шерстюка і О. Русова, сливе всі співробітники «Світла» дали згоду до участи в нашім журналі) робить новий педагогичний часопис спадкоємцем «Світла».

Часи одмінилися, одмінилися й умови переведення в життя раніш захованих бажань, тому й програма «Вільної Української Школи» обсягом своїм, як бачимо з оголошення, далеко ширша за програму «Світла». На часі не тільки українізація народної, початкової освіти, але й українізація середньої й вищої освіти на Україні. І журнал наш, оскільки матиме на те снаги й засобів, освітлюватиме й розроблятиме як найдокладніш всі питання що до освіти в її найширшім розумінні. «Вільна Українська Школа», яко орган Всеукраїнської Учительської Спілки, має на черзі також розроблення й освітлення пекучих потреб учительства. Діставши від видатних педагогичних сил згоду на участь в журналі, редакція «Вільної Української Школи», свідома того, що широка праця навіть у схематично накресленій нею програмі не дасть бажаних наслідків, коли провадитиметься відокрем-лено од учительства, сподівається, що українське вчительство чуло прийме до серця роботу свого органу й візьме в ній найближчу участь.

Роботи безліч, працьовників поки-що мало. Та ми далекі від песимизму, а особливо тепер, коли сон став дійсністю й одкрилась очам ве-лика будущина рідної школи. Вона-ж наше завдання, наше мета, ціль. До праці-ж, шановне товариство, і нехай через нас, українське учительство, здійсниться велике пророчество українського Генія:

Незрячі прозрять, а кривії,
Мов сарна з гаю, помайнують,
Німим отверзуться уста,
Прорветься слово, як вода
І дебрь-пустиня неполита,
Прокинеться, і потечуть
Веселі ріки, а озера

Кругом гаями проростуть,
Веселим птаством оживуть...

Редакція.

P. S. До відома тих, хто передплатив «Українську Школу», вважаємо за обовьязок зазначити, що редакція згаданого журналу ввійшла у згоду з Радою Всеукраїнської Учительської Спілки, щоб вкупі з нею, не розбиваючи сил, утворити єдиний поки-що український журнал — «Вільна Українська Школа».

Нова школа в Українській Республіці*

Цілі століття кращі сини України мріяли про те, аби рідний край придбав собі справжню волю, аби наш славний народ мав змогу вільно й безборонно розвивати свої природні здібности. Гинучи в Московщині, як Петро Дорошенко, тікаючи в Туреччину, як Мазепа й Орлик, помираючи в кайданах «великого» Петра, як Павло Полуботок, наші кращі люди, носителі національних ідеалів, ріжними шляхами йшли до високої мети — щастя рідного народу. Але вже рано зрозуміли вони, що без просвіти не може бути національної свідомости народу, а без національної свідомости народ у своїй масі зостанеться мовчазним свідком гибелі своїх кращих проводирів, як це було за часів Дорошенка і Мазепи. Через те вже доручення українським депутатам в відому комісію для вироблення «Уложенія», яку скликала Катерина II, вимагали насамперед просвіти, не забуваючи нагадати про повернення незаконно забраних старожитних вольностей Переяславського договору. Славні діячі Кирило-Методієвського Брацтва 1846 р. поглибили ці відвічні бажання українського народу, надавши їм форму сучасних політичних відносин, а саме — федерацію. Цю ідею наше громадянство через М. Драгоманова донесло до сучасної хвилі і ось тепер здійснило, перевело в життя.

Центральна Рада видала свій славнозвістний III-ій Універсал, оголосивши Українську Народню Республіку… Чи почуваємо ми, яку видатну епоху ми переживаємо? Чи бачимо ми, що

* Вільна українська школа, 1917 (рік перший). № 3–4 (листопад–грудень). С. 129–130.

потужна рука історії кинула наш народ на зовсім нову стежку, на широкий шлях вільного політичного розвитку? Перед нами тепер розлягаються широченні й необсяжні перспективи, перед нами стоять великі, історичні завдання, які ми повинні виконати.

Справжня нова школа в вільній республіці українській — ось та форма, приваблива й чарівна, яку ми повинні наповнити своїм змістом. Тепер ми не маємо права кивати на Петроград, який ніби-то заважає нам у культурно-національній праці. Ми повинні насамперед щиро взятися за колосальну працю перебудови всієї нашої школи од низчої до вищої на нових підвалинах Европейської педаґоґіки. Горе нам, коли ми будемо плентатись у хвості народнього руху, коли ми не задовольнятимем натуральні потяги народу до просвіти: ми повинні бути народніми проводирями, передовою демократичною лавою, а для цього треба будувати дійсно нову, творчу школу.

Де ми наберемо сили для цього величезного завдання? Чи вистачить у нас культурних робітників? Відповідь одна: всі вчителі, хто не ворог своєму народові, повинні обьєднатися, ні — тісно злитися в національні орґанізації. Всі за одного й один за всіх! Але в цій культурній праці забажають брати участь і ті російські й зросійщені вчителі, яких так багато позакидала жартовлива доля на нашу Україну. І основним гаслом нашого журналу буде порада: не одкидайте цього бажання наших товаришів-росіян (добавимо: євреїв і поляків), коли воно щире, знайдіть ґрунт для спільної праці. Хай всі несуть свої сили й психічні здібности на користь відродженій республіці! Бо в нас, не забуваймо, немає нації — пана: ми всі рівні, всі — громадяне однієї країни.

Великі права дає нам, культурним діячам, новий політичний устрій, але й великі обовьязки накладає. На нас покладає великі надії наш славний, але приспаний московською

політикою народ. І коли ми цих надій не справдимо історична Немезида тяжко-тяжко покарає нас. Отже не вагаймося і не оглядаймося з острахом навкруги, а з новими силами з певного вірою в майбутній розвиток нашої країни, ставаймо коло любої всім нам справи!

Редакція.

Замісць передової*

Ця книга «Вільної Української Школи» виходить за надзвичайних обставин, коли Правительство Української Центральної Ради мусило виїхати з Київа, увільнивши своє місце большевистській «Совѣтській» владі… На Україні йде повним ходом внутрішня війна, що веде за собою руїну культури і всього дорогого і викоханого нами, як це було вже в другій половині XVII століття. Надіти на себе ознаку жалоби повинен наш журнал, бо не знаємо ми, чи зостанеться в нас вільна українська школа, чи не встрянемо ми в лабети колишньої русификації. Ми не знаємо нових наших управителів, ми не відаємо їхньої думки що до народньої просвіти на Україні. Для нас ясно одно: ніяка влада на Україні не може вдержатись без національної основи. А ця основа позначається рідною школою, цим величезним здобутком революції. І через те в цей відповідальний час усе українське вчительство, якому болить доля рідного краю, повинно твердо згуртуватись коло рідної школи, не поступаючись цим ні на ступінь. Школа для українського народу повинна бути українською, і треба класти ганебне тавро зрадника на того, хто піде проти цього святого принціпу.

Товариші! Наш час — час завзятої, упертої роботи на користь рідного народу. Хай не буде між нами «нейтральних», які лускають насіння тоді, коли гине національна справа! Всі повинні нести свої сили для національного осві-

* Вільна українська школа, 1918 (рік перший). № 5–6 (січень–лютий). С. 1–2.

домлення народу, а для цього треба оповістити поголовну мобілізацію культурних сил учительства. «Просвіти», школи для дорослих, бесіди, гуртки — ці форми просвітної праці повинні бути в кожному селі. І коли ми справді згуртуємося коло цієї святої праці в одну міцну сімью, коли народ визнає нас своїми духовними проводирями, тоді нам немає чого боятись: бо все зникне, а світ правди ніколи не потьмариться…

Редакція.

До наших читачів*

Минув перший, найбільш тяжкий рік в житті нашого журналу і багато де-чого навчив нас. Переступаючи поріг другого року, нам хотілося б поділитись своїми думками з читачами.

Редакція не закриває очей на де-які хиби журналу на протязі першого року його істнування. Роспочавши його видання буквально на власні копійки, ми змагалися з страшенною дорожнечею друкарського приладдя, майже з повним припиненням комісійного продажу, коли через страшні події минулої зіми журнал не можна було подавати до других міст, і навіть до рук передплатників він доходив далеко не завжди. Не можна було врешті утворити постійного кола співробітників, щоб виконати ті завдання, які стоять в програмі журналу. І тільки наприкінці року пощастило заповнити помітні галявини в журналі, замовивши де-які спеціяльні статті.

На другий рік програма журналу трохи міняється. Головне завдання його — освітлювати питання початкової і середньої освіти. Вища освіта повинна тепер, з заснуванням українських університетів, мати свій орган, і про неї ми будемо згадувати тільки в порядку інформації (в хрониці). Так само дошкільна і позашкільна освіта мають свою окрему

* Починаючи з цієї книги, наш журнал в правопису керується тими правилами, що їх виробила спеціальна комісія при Міністерстві Освіти. *Ред.* (Вільна українська школа, 1918 (рік перший). № 10 (червень). С. 305–306).

методику, свої завдання і принціпи. Брати на себе ґрунтовне освітлення цих питань журнал не може, бо це б значно побільшило його розмір, що при сучасному стані друкарського приладдя (папер) просто неможливо. Отже статті з дошкільної і позашкільної освіти міститимуться тільки тоді, коли вони мають широке педаґоґічне значіння або безпосереднє стосуються до життя вчителя на селі.

Разом з тим редакція зверне особливу увагу на новіші здобутки західно-європейської педагогіки: єсть думка містити в журналі і друкувати окремими відбитками найкращі статті європейських педаґоґів-вчених. В цьому напрямі вже зроблено реальні заходи.

Редакція гадає поширити і професійний відділ. Певна річ, найкраще було б видавати окремий журнал більш рухливого типу для спеціяльного освітлення професійних інтересів учителя. Але при сучасних умовах друку здійснити це майже неможливо. І через те слід простувати до того, аби наш журнал одбивав на собі професійне життя вчительства України. Орґанізація вчительства, кооперативи, каси, з'їзди, наради — про все це необхідно коротенько згадувати й освітлювати, і тільки треба, щоб усі вчительські організації систематично сповіщали про найцікавіші риси свого життя.

Нарешті, редакція бажає дати своїм читачам і практичний матеріял для роботи в школі. Для того в спеціяльних додатках подаватимуться оповідання і вірші з відповідними коментаріями, щоб учитель міг використати це на лекціях виховального читання. Таким чином, в бібліотеці вчителя збереться власна хрестоматія, яка оновить шаблон шкільного життя.

Ось усе, що ставить собі редакція перед початком шкільного року. Сміло продовжуючи роспочату працю, ре-

дакція гадає, що вчительство України підтримає журнал Спілки і зробить його своїм обов'язковим читанням. Бо ми почуваємо свою силу тільки в єднанні з читачами*).

Редакція.

* Дорожнеча друкарської техніка росте з дня на день, і через те редакція не призначила певної передплати, рахуючи 15 карб. вступним внеском. Гадаємо, що річний комплект журналу обійдеться не меньше 25–30 карб., але зазначити це точно поки що не можна.

Знов про старі позиції*

Хто стежив за журналом «Вільна Українська Школа» на протязі двохрічного його істнування, той ясно бачив, як журнал потроху відходив од т. зв. «українізації» до глибоких і вічних питань шкільної реформи, виразно поставивши домагання єдиної трудової школи. Ми приймали українську школу, як факт нашої культурної історії, як величезний і непереможний здобуток революції, що його не здолає знищити жадна реставрація. Те, за що боролися попередні покоління української інтеліґенції, в оборону чого писали свої книги Драгоманов, Потебня і Грінченко, те ми мали в руках в повній згоді з волею нашого народу. Блискуча дійсність уже зразу підтвердила всі найоптимістичніші надії на буйний зріст і надзвичайну популярність в населенні української школи. Уже міністр Тимчасового Уряду Мануйлов зрозумів необхідність і нагальність рідної школи для вкраїнських дітей: одним з перших його роспоряджень після вступу до Міністерства був наказ про перехід в нижчих початкових школах України до української викладової мови, з обовязковим вивченням (з другого року навчання) російської мови (див. «Вѣстникъ Временнаго Правительства», 1917 року, № 9). Через де-кілька місяців, на початок шкільного року, було зроблено другим міністром Росії, Ольденбургом, дальший крок в пристосуванні школи до потреб українського населення: 8 серпня 1917 року видано наказ

* Вільна українська школа, 1919–20 шк. рік (рік третій). № 1–3 (серпень–жовтень). С. 1–3.

про відкриття в Київській Шкільній Окрузі двох державних гімназій з українською мовою, одну — в складі 8 класів, другу — в складі поки що 3-х класів, з асигнуванням на це з коштів Державної Скарбниці 86.800 карб. («Вѣстникъ Времен. Іправительства», 1917 р. № 158/204). Але цей почин Держави зворушив колосальну потенціальну енерґію нашого народу, що ніби-то кинувся наздоганяти своїх щасливіших в культурному відношенні сусідів. Вже з початку 1917 року народня школа (принаймні, в осередковій Україні) почала приймати українську викладову мову, а на осінь 1919 року, ми можемо це сміливо підкреслити, російської початкової школи по селах України немає. Що-до вищої початкової школи, то ще Міністерство Освіти за Гетьмана своїм ціркуляром ввело в певні береги послідовний процес переходу істнуючих шкіл на україн. викладову мову, в наслідок чого по селах України (почасти — по містах) молодші класи вищих початкових шкіл на 1919 р. перейшли до української викладової мови (див. «В. Укр. Школа», 1918–19 шк. рік, кн. І, с. 52). Крім того, на протязі 1918–19 шкільного року відкрито до 800 вищих початкових шкіл вже цілком українських.

Що-до середніх шкіл, то тут так само українська культура досягла значних успіхів. Насамперед, по всіх середніх школах законом Української Держави заведено було обов'язкове вивчення українознавства, української мови і літератури (див. «Вільн. Укр. Ш.», 1917–18 шк. р., № 10, с. 360). Вже з перших днів революції (напр., в Київі ґімназію українську відкрито вже в квітні 1917 р.) почали відкриватися ґімназії виключно з громадської ініціативи і лише за дозволом Тимчасового Уряду; так, на протязі першого ж шкільного після-революційного року на Вкраїні налічувалося до 50 гімназій, що їх відкрито заходами громадських організацій і земств. В-осени 1918 року б. Міністерством

Освіти відкрито ще 50 державних гімназій і реальних шкіл, переважно по селах і взагалі там, де досі не було жадної середньої школи. Тепер ми маємо безперечно по-над 100 українських середніх шкіл, з них до 70 державних. Коли ми до цього додамо три українські університети (Київ, Камянець і Полтава) і, як вінець української культурно-творчої думки, Академію Наук, то ми перерахуємо те все величезне багацтво, на яке спромоглася українська організована громада на протязі 2½ років революції. Цим величезним напруженням енергії й ініціативи ми блискучо довели всьому світові, що темрява українського народу виникла в наслідок нечуваного терору царату: спали ненависні кайдани самодержавія, і українці на протязі яких-небудь двох років покрили свою землю сотнями шкіл ріжних типів.

І ось відомими наказами № 416 і № 22 цю колосальну культурну роботу зведено нанівець, на якесь «частное предприятие»: школи можуть істнувати тільки на приватні кошти. Ми не будемо полемізувати з авторами цих наказів по суті: кожний, хто вважає себе хоч в найменшій мірі педаґоґом, знає, чого варті ці накази з педаґоґічного погляду. Ми тільки підкреслимо, що раз-у-раз стоїмо на спокійній педаґоґічній позиції, яку вияснив в свій час ще Ушинський і так блискучо обґрунтував Потебня. Рідна школа — це для нас не політичний фактор, а цілком культурне домагання, бо тільки лицарі темряви можуть підтинати підвалини рідкої школи. Тим часом автори наказів стали цілком на політичний ґрунт: становище української школи поставлено в звязок з «укрѣпленіемъ идеи единой русской государственности» (н.II з наказу № 22). В цій площі змагатись по сучасним умовам дуже важко і навіть безнадійно… Друге, що в основі ріжниться від домагань елементарної педаґоґіки, — ласкавий дозвіл користуватися «малорусскимъ языкомъ» «въ первые годы

обученія въ начальной школѣ для облегченія учащимся усвоенія первыхъ начатковъ знанія» (наказ № 416). Тут українська мова — не могутнє знаряддя людської думки, а тільки допомагальний засіб для кращого засвоєння російської мови на вищих ступнях школи. Знов таки, ми тільки зазначаємо цю принціпову позицію наказу, вважаючи цілком зайвим розводитися довше про те, шо всім культурним світом принято за педаґоґічну аксіому.

Третє, на що ми повинні звернути увагу, це те, що в наказі ген. Май- Маєвського № 22 допущено кілька дуже прикрих помилок і фактичних недоладностей. Так, п. 3 говорить: «въ согласіи съ законоположеніями, изданными до 25-го октября 1917 г., отпускъ кредитовъ изъ казны на содержаніе учебныхъ заведеній съ преподаваніемъ на малорусскомъ языкѣ не допускается»; тим часом, всі ми знаємо, що нижча початкова школа на Вкраїні і дві державні гімназії відкрито з наказу Тимчасового Уряду і, звісно, з відпуском потрібних державних коштів, як ми це вже бачили вище. Далі, посилання на старий «думський» закон 1914 року инакше як незрозумілим анахронізмом назвати не можна. Завданням цього закону було унормувати становище приватної і громадської школи, дати можливість виявлення громадської ініціятиви. Тепер цим же законом прикриваються, аби скувати громадську ініціятиву, приголомшити її, поставити їй певні перепони. Гадаємо, що таке товкмачення — повне нерозуміння ліберального закону 1 липня 1914 року. Зокрема, заборона земствам і містам удержувати на свої кошти українські школи (п. I, 5) цілком суперечить всій історії земства в Росії, а також — декларації ген. Деникина про «автономію» і «децентралізацію». Земства і міста в Росії раз-у-раз грали першу скрипку в народній освіті, підштовхуючи той бюрократичний механізм, що десь

собі скрипів у Петербурзі. Такі видатні земства і міста, як Катеринославське земство, місто Петроград, ще за часів царату удержували чимало приватних шкіл, і треба сказати, що ці школи були найбільш прогресивними чинниками в історії педаґоґіки в Росії.

Отже з цього погляду ясно, що накази № 416 і № 22, спіраючись в своїх висновках на неправдиві факти, руйнують те колосальне надбання, що виросло протягом двох після-революційних років. Віддаючи розвиток української школи до приватних рук, політика Добровольчої Армії позбавляє цю школу характеру державної необхідности; це, до всього цього, і несправедливо, як це зазначили харьківські кооператори на своєму з'їзді («див. Раду»): народ, що виплачує певні державні податки, має право вимагати повного задоволення духовних потреб згідно з своєю волею. І ми не впадаємо в песимізм: ми бачимо, як організоване українське громадянство і особливо вчительство реаґує на ці накази; ми бачимо, оскільки неґативно поставилось до його російське прогресивне громадянство, і тільки вовки з «Кіевлянина» клацають зубами з радощів. Ми певні в тому, що за два рови вільного життя міцно з'єдналися наші культурні сили; що вчительство наше твердо стоїть на своїх попередніх позиціях колишніх з'їздів; що, нарешті, мільйони підручників і книжок, які ми викинули в народ за ці два роки, роблять своє корисне діло. Отже в вічній боротьбі добра і зла, ясного і темного, ми знаємо, хто переможцем вийде; через те немає зневірря, немає відчаю в наших рядах..

Останнє слово*

Журнал «Вільна Українська Школа» до цього часу був офіціальним органом Всеукраїнської Учительської Спілки, відбиваючи на своїх сторінках по можливости повно життя керуючого нерву Всеукраїнської Учительської Спілки — її Центрального Бюро, а також працю всіх численних провінціяльних філій В.У.С. Два з половиною роки істнував наш журнал в такій формі і з такими завданнями, серед самих тяжких, несприятливих умовин продовжуючи ту професійно-педагогічну працю, якої вимагали інтереси школи, інтереси культури, інтереси учительства. З статті «3-ій З'їзд Делегатів Всеукраїнської Учительської Спілки» читачі довідаються, що Всеукраїнська Учительська Спілка в своїй попередній формі припинила своє істнування, увільнивши місце новій «Всеукраїнській Спілці Робітників Школи та Соціалістичної Культури», з иншим статутом, з трохи иншою професійною платформою. Ясно, що роля журналу «В.У.Ш.» закінчилася як органу В.У.С.

І от, під цей епохальний час в житті журналу, хочеться редакції, яка фактично вела всю ідейну працю в журналі, трохи глянути назад, оцінити весь перейдений шлях, тяжкий і відповідальний шлях, зафіксувати його в свідомості товаришів-читачів. Ось перед нами влада Добрармії, яка під машкарою боротьби з комунізмом несла нам Столипінську Росію, з Кассо на чолі «відомства» освіти. Українську пресу

* Вільна українська школа. 1919–20 шк. рік (рік третій). № 4–5 (листопад–грудень). С. 115–116.

було взято в залізні лещата військової цензури, в очах якої самий факт істнування українського слова вважався річчу цілком неблагонадійною. «Скасувавши» українську школу, Добрармія, через своїх місцевих «ліберальних» агентів, мусіла послідовно йти далі — нищити ті ідейні осередки, які фактично керують культурно-освітнім рухом на Вкраїні; друкований орган Всеукраїнської (вже одна назва тхне «революцією» і «комунізмом» з погляду Добрармії) Учительської Спілки повинен іти в першу чергу до ліквідації, і ось уже в вересні в газетах читали ми офіціозну заяву київського губернатора Чернявського про заборону журналу «Вільна Українська Школа» «в виду отсутствия запасов бумаги» («Киевская Жизнь» № 16). Ніякі заяви і протести, з посиланням на дозвіл Тимчасового Уряду, не допомогали, бо ці всі папери ходили по численних бюрократичних установах, і тільки вступ радянського війска відновив юридичні підстава істнування журналу. Ця заборона, що обійшла тоді майже всі газети, страшно тяжко відбилась на черговій праці співробітників журналу — і з боку морального, і з боку матеріального. Здавалося, не було виходу з цієї бюрократичної фортеці і тільки випадково 1–3 книга журналу побачила світ. Але знов таки: в якому вигляді! Цензор чеплявся до окремих виразів (наприклад викидав слово «товариш» в тих статтях, де говорилося про діячів радянської влади або слово «комуна», як епітет нової школи) і навіть цілих уступів (напр., в одному із з циркулярів Ц.Б.) і взагалі позбавляв можливости вільно вести працю, виступати з критикою влади і т. ин. Разом з тим, влада забороняє розсилати передплатникам навіть старі замовлені комплекти журналу, і велика партія їх довго лежала на вокзалі, бо й не розсилали й назад не видавали; доводилося або вичікувати кращих часів, або надсилати особливими

кур'єрами комплекти журналу на місця, тим паче, що боялися Будиловича, який тоді саме ходив по українських книгарнях і палив книжки. В таких умовах доводилося редакції працювати під час Денікинської окупації, і це в значній мірі виясняє і причини запізнености чергових книжок і помітні тепер дефекти в тексті першого числа.

Але часи Добрармії — то окремий епізод в житті журналу, епізод, що й трошечки не вплинув на чистоту нашої ідейної позиції: в тяжких обставинах, коли натяк на трудову школу вважався «большевізмом», журнал виразно тримався цього педагогічного гасла в його широкому соціальному розумінні і, даючи чергові статті, закликав товаришів учителів здійснювати в можливій мірі хоч деякі вимоги трудової школи. Бо ці вимоги редакція весь час розуміла по своєму, весь час вона виходила в своїй теоретичній концепції не з абстрактних приписів московських діячів, а з особливостей економічного і культурно-національного життя України. Ми ясно бачили, що ті керовники офіціальної шкільної політики, які приїздять на Вкраїну з радянської Московщини, засліплені авторитетом Блонського («Трудовая Школа», ч. I, М. 1919), його ідеалізацією індустріального виробництва і бажанням зробити з загально-освітньої школи лише утилітарний придаток з професійно-технічними завданнями. Чудово розуміючи всю справедливість сербської приказки, яка каже, що «Од речена до створена, ка од листа до корена», ми критичним відношенням до «реченого» бажали запобігти тим помилкам «створеного» в Росії, про які доводилося чувати нам. Ми хотіли дата своє розуміння трудової школи, свою конструкцію її, свій солідний матеріал, де можна було б сполучити теоретичні праці славних західних педагогів, і дуже цінний досвід Росії, і особливости життя селянської України. Словом: інтернаціональне в формах і кінечних ідеях,

національне в змісті — ось наше бойове гасло на протязі останнього періоду в житті журналу (з часів 2-го З'їзду Делегатів В. У.С., який мав таке велике значіння в житті організації, в виясненні її професійної тактики).

І в цій нашій праці нам пощастило об'єднати всі видатні педагогічні сили України без ріжниці національности. Всякий, хто визнавав ідейно-професійну позицію В.У.С., хто годився з педагогічними гаслами редакції журналу та з її розумінням національної трудової школи, той ніс свою працю для сторінок нашого органу. В цьому справжньому, ідейному об'єднанні передового учительства для конкретної праці ми бачимо велику перемогу над національною ненавистю й боротьбою.

Тепер ми прощаємось з нашими читачами на цих сторінках органу В.У.С. Але не на завжди і не надовго. Ми гадаємо, що поза нашою позицією не може бути другого вирішення справ трудової школи на Вкраїні. А коли так, то ми ще зустрінемось, ще знайдемо можливість висловити свої думки з приводу пекучих питань шкільної політики і професійної тактики. Науковий журнал, яко катедра передового українського учительства і яко високоцінне культурне придбання його, вмерти не може. Він буде жити і творити своє велике діло. Отже — до побачення на сторінках нового журнала свідомо говоримо ми своїм товаришам!

Редакційний Комітет.

Розділ II.

СТАТТІ СОФІЇ РУСОВОЇ

Націоналізація школи*

За останні часи багато було вкинуто лозунгів до свідомости українського громадянства. Теоретично ми всі давно знайомі з більшістю цих лозунгів і здавалися вони нам досить ясними, зрозумілими і необхідними в тому далекому, майбутньому житті, до якого линули наші мрії і які на тлі страшенної дійсности недавнього життя здавалися цілком неосяжними. Але одразу ланцюг урвався, і ось ми можемо самі творити своє життя, реалізувати наші мрії, наші найкращі змагання. І тут сталося щось цілком вільно переводити в життя, саме несподіване: ті лозунги, за які ми, доки вони були лише ідеєю, теорією — ми раді були за них віддати своє життя, ми сміло з піднятою головою йшли на муки за саме тільки визнавання, виголошення цих лозунгів — ці лозунги нас одразу наче перелякали тоді, коли довелося переводити їх в життя.

Де-хто з нас — страшно сказати — ставав із зневіррям перед тими гаслами, які ще може місяць тому були нашими найдорожчими святощами. Межи такими гаслами, на жаль, виявилася і так давно улюблена, бажана нами українізація школи, українізація усієї освіти на Україні і доводилося навіть бачити, як перед цим грунтовним гаслом нашого національного виродження ставали з зневіррям, затримували його проведення, немов бачили в нім якусь небезпеку і приймали його як щось примусове, штучно накидане, як якусь перешкоду справі народної освіти. А справа така

* Вільна українська школа, 1917 (рік перший). № 1 (вересень). С. 3–7.

проста, гасло таке безпечне, необхідне, природне і в той же час велике. Це ж перша псіхологична вимога — приймати знання на тій мові, яку я найкраще розумію, з якою звязана уся моя духова істота, на якій я маю вже цілу низку уявлень, а з новими вражіннями ці попередні уявлення так гарно, так ясно асоціюють. Нікому на думку не спаде взяти великоруську дитину і вчити її на чешській мові, вона ж теж славянська, має схожі слова. Але ці схожі слова в нашій мові викликають найбільш непорозумінь в головах наших учнів, вносять плутанину в їх знання? як напр. плот, луна, шар, баня і т.и.

А плутанина з початку науки придушує дитячу цікавість, викликає зневірря в своїй власній думці: досі до вступу в школу дитина була така певна, що вона де-що в своїм оточенні знає, розуміє; — тепер, як переступила поріг школи, усе пішло шкереберть: вона не може новими для неї словами назвати знайомі речі, а як назове своїми, відомими, учитель лається. І марніє жвавість дитини, в чужій школі почуває вона себе ніяково, залякано, мовчить її думка, завмірає творча сила. В душі холоне цікавість і змагання до світла науки, а повстає зневірря до своїх здібностей, і скільки то наших діток, що так жваво бігли до школи, не боячись ні холодної зіми, ні віддалення школи від домівки, инший раз, лякалися чужої науки, одверталися від неї, кидали школу, як непереможну фортецю, де наука не іде назустріч дітям, а, як страховище, загрожує їм чужемовним викладом. А скільки покалічено було цією російською школою тих дітей, які перемогли усі перешкоди, пройшли через чистилище і пекло, написали диктовку на іспиті, ніде не проминувши «Ѣ», продекламували страшним жаргоном «великого» Пушкина і розвіялися перевертнями, недовірками по рідному краєві, повиходили в «люде» своєму народу на сором, собі не на втіху. Така школа вела

націю до морального занепаду, до загального хуліганства в ріжноманітних виявах. Вона була шкодлива саме тим, що зневажала душу народа. Псіхологична вимога для людини і для нації одна, проста і органична: щоб усе виховання, усе навчання грунтувалося на пошані особи — як особи індівідуальної, так і особи національної. Рідна мова у вихованні й освіті-то є найкращий інтімний провідник думок, почувань, вражінь. От через що першою свідомою вимогою за-для справедливого псіхологичного задоволення нації є вимога національної школи. І на нас українських педагогах лежить невідложний обовьязок допомогти в цій справі нашому людові, дати змогу йому утворити тепер, негайно свою власну, не чужу, а рідну школу, де-б діти почували себе так добре, як вдома, де-б учитель жив в товариській згоді з учнями, і куди батьки могли-б вільно приходити придивлятися до цілком рідного їм освітного кутка. Це-ж і є націоналізація школи, і вона проводиться перш усього викладом на рідній мові учнів, складається в програму з найближчих до життя наук, користується яко-мога більш народною словесною мистецькою і музичною творчістю. В такій школі лунає пісня народня; красуються усякі вироби народні, і це все утворює таку атмосферу в школі, яка дає псіхичне задоволення учням, сприяє вільному розвиткові їх духових сил.

Що до педагогики, то її вимоги завше йдуть поруч з вимогами псіхології і, коли дитина добре і вільно почуває себе, вона і науку приймає вільно, і наука в національній школі легко зацікавить дітей, бо розпочинається від близького, відомого дітям оточення і веде їх поволі від рідної хати, рідного села далі в світовий простір, знайомить їх з усім білим світом і це усе зрозумілою рідною мовою. Не дарма усі сучасні педагоги надають таке значіння національному вихованню.

В Германії знаменитий учень Гербарта, Рейн, у Франції Бьюмон, в Італії Монтесорі своїми новими школами, дитячими садками закладають усе виховання на національних підвалинах, на прінціпі наближення школи до рідного оточення дитини. В педагогиці не може бути загальних світових шаблонів, по яких утворюється навчання, виховання, на яких ставиться школа: є один науковий прінціп — школа скрізь повинна відповідати псіхології дітей, іх індівідуальним нахилам і задовольняти місцеві потреби людности. Скрізь на протязі історії ми бачимо одно: де тільки народ прокидався, відроджувався від занедбання, з-під утисків — він перш за все утворював свою рідну школу, давав національний напрямок вихованню й навчанню — наче він уперше помічав, скільки гарного цікавого є навкруги, чого він не знав досі і що він хоче свідомо розуміти. Так прокидалися усі наші брати славяне — чехи, болгаре, тепер харутяне*, так визволяється потроху Ірландія, яка лише 2–3 роки як змогла завести школу з рідною викладовою мовою.

Рідна, національна школа, це є перша політична і соціяльно-педагогична вимога кожного народу, який скидає з себе ланцюги, скидає ту кригу байдужости, якою окуто було його серце за часів утисків і пригноблення його вільної думки, його національної свідомости. Тільки рідна школа може виховати громадянську свідомість почуття своєї людської гідности. Раби утворювалися в тій чужій

* Харутяне — історична назва словенців. У тексті вони згадуються в одному ряду з іншими слов'янськими народами (чехами, болгарами), які в XIX — на початку XX століття переживали період національного відродження та боролися за право навчатися рідною мовою. Назва походить від етноніма «хорутани» (мешканці Карантанії/Хорутанії — історичної області в Східних Альпах). — *Прим. уклад.*

школі, яка до сього часу панувала у нас на Україні, раби-учні, які в стінах школи мали зрікатися усього рідного, нехтувати усім тим, що вони поважали в рідній хаті, забувати матерню мову і ставати перевертнями, зрікатися рідного краю, рідного люду.

Рабами ставали в тій школі учителі, раби формули, чужої, навьязаної їм мови, якої вони і самі добре не знали, раби екзамена — головної мети трьохлітньої муки, а не навчання, раби інспектора, волосного писаря, урядника, які не дай бог, побачать вишивану сорочку на грудях в учителя, почують, як він тихенько виспівує «Ой не ходи, Грицю», замість того, щоб постійно голосно гукати «Ахъ вы сѣни, мои сѣни», або «Боже, царя храни». Це була школа політичного рабського виховання, де однаково нівечилась і особа учителя і увесь духовний склад учнів. Можна лише з огидою згадувати цю школу. Геть далі від неї гуртом, живою працею збудуємо ми собі нову рідну вільну національну школу!

Підвалинами націоналізації школи бувають завше два начала: безпосередня націоналізація педагогичних засобів виховання і навчання цебто — рідна мова викладу і зміна програму з тенденцією внести ті науки, які дають найбільш громадської національної свідомости, — історію і географію рідного краю і народне мистецтво — музика, співи, орнаментика; друга підвалина національної школи — це єднання її з людом, бо школа вже не стоїть самітно мов острів серед села, мов відокремлена від села фортеця русифікації, пригноблення людности, — а весело одчиняє двері й вікна селянському життю: це центр освіти на селі, центр не тільки морального, а і політичного виховання, політичного не в розумінні діяльности тієї або другої партії, а політично-громадського виховання, без якого не розвиватиметься нове життя. Тепер не інспектор, не член

управи господарь в школі, а колектив із селян, учителів, представників народного самоврядування.

Намічаючи дві нові науки навчання в новій національній школі, ми маємо на увазі не викладання їх, як окремих дісціплін, а як гармонійне освітлення усього рідного оточення учнів, щоб вони яко-мога краще вчилися свідомо ставитися і до природи своєї місцевости, проходячи таким робом фізичну географію, і до своєї історичної минувшини. Навчання таке найкраще проводиться не тими або другими підручниками, а екскурсіями з учнями і ближніми і більш далекими (по змозі) до тієї або другої місцевости, цікавої чи з географичного, чи з історичного, чи з економичного боку; напр., пройти або човном проїхати по річці, піти обо поїхати на Дніпрові пороги, на збір винограду в Херсонщину чи в Таврію, на ярмарок, на поле Берестечко, або на могилу Шевченка і т.и. Обік з цим має значіння закладання національних місцевих –шкільних і районних музеїв — спільна праця учителів та учнів. Ми всі так мало знаємо нашу Україну, географичної свіодомости в нас так мало, а вона так потрібна нам — ми мусимо свідомо носити ймья українців, знати усі скарби, що заховані в Українській землі. В цій праці нова школа — од початкової до вищої мусить обьєднати і учнів і учителів, потроху, цеглинку за цеглинкою, збудуємо ми таку школу, котра-б справді вся була пронята національним свідомим натхненням, яке виявить вільно увесь наш національний духовий склад і міцно зьєднає нас з рідним краєм, з рідним людом. Навчаючися любити і свідомо ставитися до свого люду до свого краю, ми разом з цим навчаємось шанувати і других людей, що живуть поруч з нами, закладати з ними певні товариські зносини. Культурно, педагогично поставлена національна школа ніколи не приводить ані до обмеженого безпросвітного шовінизму, ані

до людожерства. Вона викликає свідоме відношення і до своєї людности і до чужих, вона пробуджує зацікавлення в учнях і це зацікавлення тягне їх знати що далі ширші обрії, ставати свідомими діячами у всесвітньому культурному життю усіх народів-братів.

Так національна школа справді виховує свідомих громадян-борців за долю свого рідного краю, робітників майбутнього братерського єднання усіх народів. Чого ж нас наче-б-то лякає одразу це величне гасло? Чого ми стали замислені на роздоріжжі перед новими обовьязками? Життя не жде: воно нас кличе до роботи, і доля, щастя нашого народу залежить від того, як ми переведемо в життя дороге, велике гасло: вільна національна школа для виховання вільної, свідомої дужої нації.

Позашкільна освіта*

Тепер, коли весь ваш народ мов прокинувся від довгого, тяжкого сну, він перш за все виголосив свою пекучу потребу в освіті, в знаннях, в поясненнях, хто він і що він має робити, щоб найкраще захистити своє визволення, свою молоду волю. Він інстинктом розгадав, що для того нового привабливого життя, яке роскривається перед ним вже не як далека майбутня мрія а як сучасна і конкретна дійсність, йому більш усього треба свідомо оглянути своє життя, уяснити свої права, самостійно їх обдумати і ясно зрозуміти свої обовьязки. Де ж таку широку освіту шукати, де її знайти? До кого звернутися не дітям школярам, а дорослим, літнім людям, які — навіть книжки добре не розбірають, не можуть виборчого листка, бюлетеню самостійно прочитати і підписати, їм пізно вже йти ранком у школу, в шкільній науці шукати певної освіти. В них робота, господарство, заробітні турботи, вони можуть лише де-які хвилини присвячувати освіті, навчанню. І тут їм на запомогу приходять ріжноманітні орґанізації позашкільної освіти, які можуть функціоніровати у всяк час, який люде мають вільний, які проводяться не по одному якому-небудь традиційно закріпленому плану, не по однаковій для всіх програмі, як то робиться в звичайних школах. Ні, позашкільна освіта має задовольнити людей різного віку, має кожному гуртку дати ті знання, які цей гурток саме і потребує, має не тільки викладати науку, але вабити людність чи піснею, чи виставкою художних творів, чи театральними виставами,

* Вільна українська школа, 1917 (рік перший). № 2 (жовтень). С. 89–91.

чи гарним оповіданням. Позашкільне виховання не тільки освітлює розум, але дає суцільне виховання всім здібностям людини, щоб дати їм по можливости повний гармонійний розвиток. До цього часу робочі люде й мріяти не могли про такий розвій, бо на цьому шляху стояло безліч усяких адміністративних перешкод і соціяльних умов життя. Тепер нове гасло у людей: «Освіта для всіх!», і на це гасло мають відповідати не тільки усі школи від низчих щаблів науки до вищих, а і широкі позашкільні організації; вони, ці організації, можуть закладатися і від земств та городів, і від кооперативів, і від «Просвіт» або других просвітних товариств, які закладаються по селах, або по городах. Усі вони можуть закладати ріжноманітні форми позашкільної освіти — де чого потребує місцевий люд, чого вимагає той або другий гурток, що прагне освіти. Але при такій широкій ріжноманітности і відповідности ріжним освітним вимогам і змаганням, позашкільна освіта має свої певні засоби, свої сталі форми в які може вливатися ріжний зміст. Цими формами стають: бібліотеки, продаж книжок, виклади і наукові лекції, народні читання — і наукові, і з красного письменства, народній університет, кінематограф, театр, хори, оркестри народні, соколи — або гуртки фізичного виховання і самоосвіти, виставки мистецькі, або народних виробів або господарських продуктів з викладами на них по ріжним економічно-господарським справам і питанням, клуби для молоді, музеї, екскурсії; крім того позашкільна освіта обхоплює і дошкільний вік дитини і улаштовує ріжні захисти і захоронки. Така широка діяльність має одну мету, одно завдання: дати усім людям відповідну запомогу, щоб кожна людина виявила усі свої здібности, використувала на добро всесвітнього і свого національного поступу усі свої творчі сили, щоб не було занедбаних талантів, загублених наукових і мистецьких здібностей. Кожна ця форма потребує

уважливого розгляду і свідомого впорядкування. Почнемо з низчих щаблів освіти.

Вечерні класи повинні істнувати в кожному селі, коло кожної щоденної школи. Вони мають три завдання: 1) навчити грамоти ту дорослу людність, котра, завдяки колишнім несприяючим умовам, залишилася цілком темною, і тепер, коли час вимагає від усіх свідомого громадянського розвитку, обовьязково мусить стати грамотною, щоб самостійно вести далі свою освіту і розуміти свої громадські обовьязки. 2) Дати молоді, яка пройшла лише початкову школу, додаткові знання по ріжним галузям науки, научити як найкраще розуміти твори мистецького слова і висловлювати свої власні думки. Ці усі знання можуть проводитися, або як підготовчі до вступу в середню школу і тоді вони викладаються по програмі відповідних класів середньої школи, або вони мають незалежне значіння і проводяться в тому обсягу, якого дозволяє розвиток учнів, і дають загальну освіту, необхідну кожному для свідомого відношення до свого оточення. 3) Ці класи можуть, крім того, мати ще напрямок спеціальний, навчити рахункам — як найкраще вести щотні книжки, мати досвід в кооперативній справі. Або навчити природознавству, хемії потрібної для ріжних промислових виробів; або вчити малярству, познайомити з національним орнаментом стилем — цього потрібують ті місцевости де панує гончарство або ткатство, і такі спеціальні знання можуть допомогти місцевим людям краще обробляти свої вироби. В таких трьох головних напрямках можуть працювати вечірні класи в ріжних місцевостях. Але якого б з цих напрямків вони не держалися, усі вони не можуть забувати свою головну мету — поширити загальну освіту, вжити усіх заходів, щоб пробудити власну самостійну думку учнів, якого б віку вони не були, і через це на всяких вечірніх класах мають бути виклади історичні,

ґеографічні, економічні, соціально-політичні. Ці виклади не проводяться як лекції в вищих школах, а краще в формі розмов, читань з поясненнями, обговорювання спільно з учнями ріжних питань.

Таким робом в план і програму вечірніх класів входять конче більш меньш сістематичні і епізодичні курси загально освітні в тих методичних закладах, які найкраще сприяють і навчанню і самостійному розвиткові думки, самостійним спостереженням, викликають цікавість і увагу до життя, природи і людей.

Такі вечірні класи орґанізуються або в помешканні ранішньої школи або в помешканні «Просвіти», або в народньому домі. Бажано, щоб звернено було увагу на санітарні умови, щоб не було дуже тісно, щоб повітря і світу було досить, без шкодливого впливу на здоровля учнів. Звичайно, що при кожній такій вечірній школі обовьязково мусять істнувати бібліотеки сістематично по відділам і по віку читачів розділених книжок. Ці книжки видаються до дому, але по кожній книжці треба при її повороті поговорити з читачем, або робити колективні розмови; так, даються книжки, які усі освітлюють те або друге питання — напр., значіння рослин в житті людей, або «героїзм в громадському житті» — дають усій ґрупі книжку, де з ріжних поглядів розглядаються такі питання, і потім спільно його обмірковують. Книги, бібліотеки необхідні при кожній вечірній школі. Проводять вечірні класи, звісне діло, не один, а 2–3 вчителі, або вчительки. Одному і тому ж чоловікові працювати і ранком і ввечері, не маючи часу ані на спочинок, ані на підготовку до своїх лекцій і викладів, — майже неможливо; через це для вечірних шкіл мають бути прикликані окремі платні вчителі, які по змозі що дня ведуть класи, бо час взагалі обмежений: поки люде на селі не обмолотилися, вони не прийдуть у школу, також

і весною тільки вкриється верба весняними своїми «котиками», господарів не закличете до школи — вони захоплені иншою наукою, иншими питаннями. Та й зимою робота часто буде відкликати від школи, то через усі ці перешкоди бажано використувати кожен вечір. Там, де бракує учительського персоналу, можна організувати кадри мандрівничих учителів, які беруть собі 2–3 села і по черзі приїздять туди 2–3 рази на тиждень упорядковують школу, завдають самостійні праці і на другий вечір їдуть у друге село і т.д. Але користь від постійного учителя багато більша, аніж від мандрівних, робота перших буде завше більш продуктивна, через що і бажано мобілізувати по змозі більші кадри таких лекторів і вчителів, щоб майже кожне село мало свою щоденну вечірню школу з постійними вчителями.

Бажано, щоб найкращі представники нашої молоді, наших учнів учительських семінарій, педагогічних курсів захопилися тією думкою, що ця праця в сучасний період нашого відродження є найпотребнійшою, що від неї залежить майбутня перемога нашої національної творчости в нових формах життя. Довгий час наша інтеліґенція була і самою школою і умовами культурного життя одірвана від рідної народньої маси і не давала її потрібної освітної запомоги. Час тепер повернути усі ці борги і принести усі свої найкращі сили для великої мети — культурного відродження свого рідного люду.

Далі розглянемо усі другі форми позашкільної освіти.

Вільна українська школа, 1917 (рік перший). № 3–4 (листопад — грудень). С. 166–169.

При тому значінню, яке має позашкільна освіта, треба вияснити, на якому ґрунті вона має найкраще розвинутися і яких методів додержуватися. Позашкільна освіта розви-

ається на цілком вільному, незалежному ґрунті, не обмеженому ніякими закристалізованими проґрамами, ніяким одноманітним планом. Вона має задовольнити вимоги того або другого гуртка людей, які шукають освіти, вона має прийти допомогти освітним змаганням людности такої або другої місцевости. Вона подає свою запомогу і дітям і дорослим і бідному і багатому і жінкам і чоловікам; вона починається з грамоти, але кінчається викладами вищої науки, вона охоплює усі науки, усі знання, яких може побажати людина, яка прагне до світа, хоче здобути не лише наукову освіту, але й громадянську свідомість. Взагалі вона дає не лише одну науку, але й мистецтво, бо позашкільна освіта ставить собі метою дати особі, людности гармонійний розвиток, в якому усі творчі сили людини були б викликані і мали змогу як найширше розвинутися, виявити себе в чомусь реальному, або хочаб і тим принести користь, щоб поширити світогляд людини. Позашкільна освіта має пильно стежити за індівідуальними нахилами слухачів та учнів, має відповідати і завданням кожного окремого колєктива і задовольняти потреби кожної місцевости. Таким робом і виникають головні засоби позашкільної організації: пильна індівідуалізація навчання, локалізація її по потребам ріжних місцевостей; гнучкість, що до пристосування до ріжноманітних гуртків. Позаяк позашкільна освіта більш усього призначається для людей, які мають мало вільного часу для навчання, а завдання її широкі, вона мусить перш за усе викликати активну працю учнів, щоб навчити як найкраще самим переробляти кожне навчання, самостійно думати, шукати шляхів, щоб розбуджену цікавість задовольняти усе далі своєю активною думкою лише з запомогою лектора, чи навчителя.

Позашкільна освіта не мусить бути випадкова, вона має свою сістему, але де-коли одрізну від сістематичности

шкільної: вона дає широке освітлення ріжних наукових і соціяльних питань, викликає цікавість, самостійну активну думку слухача і пробуджує його бажання вчитися далі більш науково. Так на вечірніх читаннях яко на першому, елементарному засобі зацікавлення людей ріжного віку ріжного розвитку закладаються ці перші зернятка цікавости, перші знання ріжних наук. Послідовно переходячи від епізодичних, але обьєднаних коло одного або другого питання викладів до елементарно наукових, але сістематичних курсів, позашкільна освіта доводить слухачів і до справжньої науки, яка викладається вже в так званому народньому університеті, де ріжні галузі науки мають і своїх фахових лекторів для наукових викладів і свої лабораторії і семінарії за для активної самоосвіти слухачів. Так позашкільна освіта, беручи дитину від початкової школи, поширює усіма засобами освіту цього школяра, підготовляє його до приймання висшої науки в найбільш сприяючих умовах — в висшій народній школі — університеті. Одночасно з цим вона ширить наукові знання і не тільки межи школярами, а серед усієї людности. По ріжних державах Західної Европи усякі додаткові школи і курси обовьязкові задля дітей (в Англії, Австрії, Німеччині); там усі розуміють, що в 12 літ не можливо закінчити своє навчання і обмежитися тільки низчою наукою, яка провадиться в початковій школі. Така постанова цілком розумна, бо справді для добробуту народнього а значить і державнього, необхідно, щоб уся людність була яко мога більш освічена, більш освідомлена що до найголовніших робот — хліборобства, ремісництва, кустарних виробів і т.и. На усі ці вимоги раціонального життя мають відповідати не тільки спеціяльні школи сільсько-господарські, ремісничі, промислові, торгові і др., але і добре зорґанізована позашкільна освіта. Не уся людність має змогу ходити до тієї або

другої школи. Не усяка школа дає ту загально громадянську свідомість, яка необхідна кожній країні, де громадяне приймають жваву участь в політичному житті і в крайовому самоурядуванні. Тут і приходить на запомогу позашкільна освіта, локалізуючи своє навчання, відповідно змаганням мешканців ріжних місцевостей. На Волині на вечірніх клясах бажано освітлювати значіння ліса в природі — його велику користь для людей і як розводити гаї, і як коло їх ходити, щоб не знищувати без усякої уваги цей дорогий скарб. На Катеринославщині треба ознайомити людність з підземними скарбами, які складають головне багацтво цієї місцевости (Кривий Ріг, Бахмут), залізо, сіль, камьяний вугіль і др. Там, де панують сади, на Поділлі, Полтавщині, Київщині — потрібні і загальні пояснення до хліборобства і до садовини. Тут на вечірних курсах провадяться відповідні курси по природознавству, улаштовуються лабораторії, химічні праці, закладаються невеличкі зразкові садки і ріжні огородні культури, які доглядають в день хто з слухачів найвільнійше під керування лектора. Так само і з пасіками, з рибальством, млинарством і другими нашими стародавними промислами. Позашкільна освіта не має змоги дати спеціальні для них знання, але поширити знання природознавства в цих напрямках, дати змогу свідомого економічного заходу коло цих справ вона може і цього від неї найбільш вимагає життя. Скрізь вона загальною освітою поширює світогляд людей, знімає полуду з очей незрячих а разом з цим дає такі знання від яких може покращати економічно- промисловий побут людности. І в цих справах можуть дати багато певні виклади по природознавству і де-які технічно-математичні знання (по ґеометрії, фізиці і др.)

Оскільки такі знання можуть впливати на економічний стан життя нашої країни, остільки загальна освіта разом

з соціяльно-громадянськими науками має розвинути серед людности почуття своїх громадських прав і обовьязків, має пояснити правдивий склад політичний країни, орґани її самоурядування і взагалі урядові інстітуції і їх взаїмні відносини. На таких викладах перед слухачами розгортаються усі питання громадського життя: що то є сельська громада, волость, повітові і ґуберніяльні заклади урядові і громадські. Пояснюються ріжні необхідні заклади — лікарні, почта, телєґрафи й телефони, збори податків, шляхи, школи і т.и. Увесь цей склад громадянського сучасного життя було б дуже гарно провести на ґрунті культурної історії.

Такий культурно-історичний виклад, звісно, вимагає від лектора більшої підготовки, але він краще порушує цікавість і зміцняє певну свідомість: кожна інстітуція приймає певну виразність — вона не утворилася одразу, несподівано, а закладалася на протязі віків думкою не одного народа й прийняла потроху за наші часи найбільш відповідний склад. Такий засіб викладу викликає пошану до цієї невідомої спільної праці усіх людей, яка посуває загальний поступ.

Так виясняється перед нами завдання позашкільної освіти: вона будується на ґрунті можливо широкі загальної освіти, ставить усі свої виклади, усю свою науку найближче до економічного і громадянського життя, пристосовуючи свою працю до вимог кожної окремої місцевости. Вона йде усюди в найтіснійшому контактові з завданнями місцевого життя і з тим ступінем розвитку, на якому стоїть людність того або другого села. Головними формами проведення позашкільної освіти, як ми вже це казали, є вільний виклад, правдиве слово. До таких словесних викладів бажано мати усякі знаряддя наглядні, бо яке б те слово виклада не було просте і певне, мало підготовлена аудіторія не зрозуміє його так певно і ясно; а знаряддя велику мають силу, щоб

виклади були ясні, докладні. Серед цих знарядь на першому місці завше стояли діяпозітиви до чарівного ліхтаря, вони дуже доладні для пояснень ґеоґрафічних, історичних, до читань по красному письменству. Але тепер утворюється нове, більш могутнє знаряддя — це кінематоґраф, але щоб йому дати справжнє прісвітне значіння, треба багато коло його ще й творчої і орґанізаційної роботи щоб вияснити, до яких викладів, до яких художних творів він найкраще підходить, які треба для цього замовити нові фільми (бинди), для цього треба ще багато і грошей і часу. Але поки що можна використувати і ті фільми, які істнують в багатьох кінематоґрафах по природознавству, по ґеоґрафії, поясняючи їх по українському так само, як і де які твори з всесвітньої історії красного письменства. Кінематоґраф впливає занадто сильно на слухача і глядача, щоб можна було усунути його і нескористуватися ним в завданнях позашкільної освіти.

Крім діяпозитивів задля читань по природознавству потрібні усякі знаряддя, щоб на очах слухачів виконувати досліди, привчати слухачів самих коло них працювати. Потрібні колекції ріжних річей з природи, каміння, руди, гербарії і т.и. Це необхідне знаряддя як раз приводить нас до нового завдання позашкільної освіти — до закладання місцевих районних музеїв, де як в дзеркалі відбилася б уся місцева природа і етнографічні обставини життя людности. Крім того, задля природознавства, ґеоґрафіі, місцевої історії дуже добре було б упорядковувати екскурсії до найближчих характерних місцевостей, До економічних предприємств — промислових — до історичних памьятників. На екскурсіях слухачі вивіряють усі виклади до тієї або другої мети екскурсії й привчаються спостерігати безпосередньо природу. Таке навчання доведе до свідомого відношення до свого оточення.

Великим засобом, росповсюдження освіти є книга і правильне вживання її використування. Але про цей засіб, про ведення позашкільної освіти через книгу буде розмова далі.

Вільна українська школа, 1918 (рік перший). № 8–9. С. 226–227.

Ми вже казали, яку силу має для позашкільної освіти слово, живе слово — чи в найпростіших викладах чи в наукових лекціях — чи в яскравому театральному вживанню. Але не треба забувати освітнього впливу книжки, її велике значіння і наукове і етичне, значіння більш тривале, аніж слово, потрібує більш самостійної самоосвітньої роботи. Але для того, щоб книжка стала справжнім знаряддям не одної лише розваги, а й навчання і виховання, треба до неї ставити учнів з увагою, з бажанням, як найкраще використовувати її зміст з повним розумінням її провідної думки. Для цього мало дати ту або другу книжку, мало взяти в руки книжку з рук учня, який її повертає — инший раз далеко не прочитавши її усю. Робота бібліотекаря не лише в тому, щоб видавати та приймати книжки, а в тому, щоб дати кожному придатну книжку, орґанізувати розмови, бесіди з поводу тієї або другої книжки, розмову або приватну з одним читачем, або спільну з кількома. Книжка має відповідати душевним і інтелектуальним вимогам кожного читача, бути для нього цілком зрозумілою і викликати його цікавість далі по тому питанню, яке вона розвязує. В давно минулі часи книга доходила до селян або релігійна — житіє святих, усякі чудеса, мандрівки до Ієрусалима і т.и. або які лубочні видання про Бову королевича, Еруслана Лазаровича й инші. І ті і другі були мало зрозумілі, дякуючи своїй мові але захоплювали не свідомих читачів, утворювали високо релігійний настрій

або цікавились без краю сенсаційними подіями лубочними. Це викликало пошану до книжки з давнього давна. Але ця пошана не була досить гарно використана, бо російська школа з своїми російськими байками, віршиками, нісенітницями — «Заинька по сѣничках и так и сяк бочком скачет, пѣсенки поет» одбила охоту читати, книжка стала чужою на довгий час. Коли Грінченко почав в 80-х роках минулого віку поширювати українську книжку, вона скрізь подобалась людям, але задля її поширення ставилися російським урядом такі перешкоди, що вона не мала змоги ширитися між людьми. Український народ на протязі майже півстоліття (від 70-х років) не мав книжки і звик дивитися на неї з підозрінням, як на щось чуже, невідповідне його життю, його потребам. І коли перші проміння волі ще за часи війни дали змогу ширитися українським книжкам — людність з жагучим захопленням почала читати, почала купувати свої книжки. Продаж йшов надзвичайний. І стало щось невимовно трагічне книжки ширилися, а видання нових книжок було урядом припинено і коли повстала воля — полиці наших книгарень стояли без книжок. А людність їх прохала. їх вимагала…

Тепер треба визнати, що для освіти, для виховання має вартість лише добра книжка, і такою поки що і була українська книга: ми хвалити Бога, до цього часу не зазнали лубка, тих шкодливих «Шакертонів», «Пещер чудес», «Женщина, которая смѣялась» й инше без кінця, якими росіяне і другі народи отруювали свою молодь, нахиляли її до хуліганства. Наші видавництва усі були в руках ідейних людей, наші книжки не були базарним крамом, навпаки, вони були виявом нашого патріотизму і приносили видавцям не матеріяльні здобутки, а витрати і преслідування. Наша книжка тим була доброю, що вона була або художня — твори наших

найкращих пісьменників або твори народньої поезії, вона впливала етично на душу читача, як усяка художня краса; вона була цілком демократична і ідеалістична по своєму напрямку. Науково популярна наша книжка тим визначалася, що була науково правдива і викладом своїм цілком проста, зрозуміла. Бажано, щоб і на далі наші видавництва додержувалися того ж погляду, що книжка для маси, для широкої людности мусить бути художньою, безпосередньо демократичною, правдивою і зрозумілою. Тільки така книжка буде справді відповідним знаряддям для самоосвіти або запомогою для найкращого освітлення тих питань, того знання, яке пояснюється позашкільною освітою. Але до книжки, як ми вже казали, треба ставити учнів з великою увагою, щоб вдумувалися в зміст, знаходили провідну думку, розуміли того героя, про якого читають. Щоб читали книжки в тому, або другому, але послідовному порядкові, щоб навчалися обмірковувати своє читання і ділитися думками з поводу нього. Таке вживання книжки матиме великий вплив на розум і на серце учнів.

Кінчаючи наш дуже поверховий огляд завдань і засобів позашкільної освіти, хочеться зауважити, що той самий лабораторний метод, яким потрібно вчити і дорослих і малих учнів, та самодіяльність, яку позашкільна освіта більш усього змагається викликати у своїх учнів вони не здійснюються лише в читанні книжок та в слуханні викладів або лекцій. Для позашкільної освіти необхідні більш активні засоби. Так для природознавства потрібні досвіди, які б слухачі сами переробили б власними руками, потрібні екскурсії і безпосередні спостереження ріжноманітних зьявищ природи. З ріжних цікавих річей і природознавчих і історичних викладів потрібні музеї, які б складалися саміми учнями, систематизувалися б лише під доглядом і керуванням учителя. Такі

екскурсії, такі музеї значно повисили б свідомість учнів, що до тієї місцевості, де вони живуть, шо до тієї України, яку вони пізнавали б безпосереднє.

Так із усіх цих засобів, з ріжних найкращих методів і знарядь керовник позашкільною освітою витворить найкращу гармонійну освіту, яка справді захопить людей і впливатиме на виховання справжніх людей — з ясною думкою, свідомо стоячих до свого оточення, до своїх людських і громадянських обовьязків.

Щоб провадити позашкільну освіту, в першу чергу бажано закладати Народні доми, де б позашкільна освіта розвернула б усі свої інстітуції — книгозбірню, клас для учнів, зал для лекцій і викладів і для вистав; національний музей, лабораторію, усе має бути в одному помешканні, обьєднане єдиним лозунгом.

Наука для усіх через активне самостійне навчання.

Як додати до цього наукового змісту позашкільної освіти ще, розвиток мистецьких змагань — співи, театр, малювання — то і побачимо, що вона справді виховує гармонійно розвитих і серцем і розумом людей, дає змогу розвинути усі свої духовні творчі сили.

С. Русова.

На день реформи Шкільних Округ*

30 листопаду 1917 р. великий день для відродження української освіти. В цей день зроблено заходи до скасування Київської Шкільної Округи. Багато тяжких спогадів будить він в памьяти пригнічених народів на території України — у поляків, євреїв, українців; гнітив він і руську школу, руську вільну думку. Українці багато прийняли мук від цієї фортеці російського централізму. До Київської Округи призначали завше людей цілком чужих, які вже пройшли добру адміністративну школу і цілком пройняті централістичним напрямом урядової діяльности. І ось коли почався революційний рух на посаду Попечителя Округи Тимчасовим Урядом були призначені один після другого українці Мик. Василенко і Вол. Науменко. Громадянство вітало це призначення і українці мали право надіятися, що справа відродження української школи, розвиток української науки цілком забезпечені. Але сталось не так: мабуть, в атмосфері цієї адміністративної фортеці було щось таке традиційне, отрутне, що труїло усяку щиру думку, усяке вільне змагання, і найкращих людей перевертало в задубілих урядовців. Імя В. П. Науменка досі було усім відомо, яко імя людини, що щиро любить Україну; хоча не завше виступав він рішуче, часто вживав політику дуалізму, але

* Вільна українська школа, 1917 (рік перший). № 3–4 (листопад–грудень). С. 178–179.

думалось, що того вимагало колишнє непевне становище української справи, а тепер, коли воля освітила усю українську землю, чого держатися дуалізму? Але, мабуть, тяжко міняти шляхи і Попечитель Науменко в Окрузі заняв ту ж неясну позицію — старався догодити і росіянам і де в чому своїм землякам, яким він частійш усього казав: «почекайте, усе поволі складеться як найкраще». Але життя не чекало, український рух йшов наперед, набирав творчої сили, обьєднував коло себе усе ширші ряди людей, народів й захоплював увесь склад політичного і культурного життя. А округ усе вагався, чи визнавати здоровим подув цього весняного творчого руху, усе ухилявся від цих вимог, які ставило перед ним українське громадянство і... їздив жалітися на Секретаріат до Тимчасового Російського Уряду!

В. П. Науменко шановна людина, науковий український діяч, видатний педаґоґ. Але Попечитель Науменко не став на оборону української освіти, не приєднався щиро, рішуче до Центральної Ради. Він працював з урядовцями старого режиму; він з ними радився, а не з Українським Секретаріатом. Конфлікт ставав неминучим: він складався незалежно від тих, або других виступів Секретаріату; він повставав через те, що молодого вина не можна вливати в старі шкури. Округ з його камяними слугами, російсько-централістичними традиціями, нікому не потрібними посадами окружних інспекторів, на яких сиділи колишні русифікатори Варшавської Округи, обрусителі України — цей Округ являється анахронізмом в новому незалежному житті Української Республіки. Попечитель Науменко цього не схотів зрозуміти. Тепер він звертається до росіян, йде до них скаржитися на своїх українців, обвинувачує своїх земляків в порушенні принціпів волі, викликає тіни умерших дорогих для України особ, які ніколи ніякого дуалізму

ні ради чого не додержували, а йшли за українську справу і в тюрьму і в заслання. Де ж щирий український патріотизм бувшого Попечителя Київської Округи? Хто його друзі, на яких він спирається? Росіяне, «Київська Мисль», русіфікатори, урядовці старого режіма?

Тяжко це писати про людину, яку українці завше шанували, визнавали своїм діячем. Але сучасне життя це іспит щирим певним переконанням, і цей іспит не визнає жадного дуалізму. Має Українська Республіка свій Секретаріят — годі істнувати усяким допотопним урядовим інстітуціям. Секретаріят зуміє дати усім народам на території України вільну національну школу, широкий доступ до науки усім верствам народу. І через те треба сміло йти до скасування Київської Шкільної Округи. А тоді вже годі згадувати і тих певних і непевних діячів, що стояли коло цієї інстітуції.

С. Русова.

Федеративна ідея в творах Шевченка*

В школі усього, усього, що тільки є навчають,
окрім своєї милої, рідної мови.
О школа, школа!
Як би тебе швидше перешколити!
Т. Шевченко.

Великим художникам, а особливо великим художникам слова належить особливий дар: викохати в своїх думках, випестувати в безодні своєї творчої свідомості такі ідеї, такі провідні принціпи життя, до яких ще недодумаласися більшість сучасного громадянства. Ідея може і не набірає в фантазії поета ті певні підстави, на яких вона підтримується наукою; ні, вона укладається там, яко чудова краса морального значіння, краса, яка захоплює усі моральні мрії поета, захоплює його почуття надзвичайно світлими обріями, які вона розкриває перед зачарованими очима поета. Мало було на світі великих поетів, які стояли б осторонь від етичних питань, які б не силкувалися розвязати складну загадку, де добро, а де зло; одні розвязують її на більш вузькому ґрунті приватних людських зносин, другі поширюють свої змагання — шукають вселюдської правди, добра не для себе, а для свого укоханого народа, за для улюбленої рідної країни. Чуле серце нашого Кобзаря боліло

* Вільна українська школа, 1918 (рік перший). № 7 (березень). С. 97–101.

від неправди, від недолі, в якій стогнав український народ за життя Тараса Григоровича; воно глибоко переживало усе історичне нещастя України і тогочасні її катування; це переживання ставало тим міцнійшим, що з'єднувалося з безпосереднім особистим стражданням молодого поета в пазурах кріпацтва, неволі і злиднів. Коли ми простежимо творчість Шевченка з самого початку, то нам дуже ясно стане, як в тяжкому роспачу від лютих подій політичного й громадянського, життя на Вкраїні він даремно шукає виходу, шукає засобів за-для найкращого перебудування всього етичного напрямку життя і натикається на ідею федеративного обьєднання братніх словянских народів. Ця думка впала як роса на змучене серце поета, вихід було знайдено — він цілком одповідав тому щирому братолюбію, яким світилася душа Шевченка. То були часи романтичного розвитку ідеї федералізму. В тогочасній Европі не було ще готового окрім Швейцарії практичного ґрунту для розвитку ідеї федералізму, але романтична краса ідеї одразу захопила саме ті народи, що на той час, 30-і — 40-і роки минулого століття переживали найперше почуття національної свідомості і взаємної близості — це-б то народи південні і західні словянського племені. Тоді на усю Европу славилося імя Палацького, вченого історика, який своїми вченими дослідами при Пражському університеті виявив усю героїчну красу чешської історії і багато працював над загально словянською історією. Тогочасне відродження Чехії викликало велику увагу до словянської справи серед видатних вчених і діячів росіян. Порівнюючі філологічні і літературні праці чешських вчених виявляли таку близьку псіхологію і однаковість змагань у ріжних словянських народів, що обєднання здавалося усім таким простим і природним політичним фактом, який вимагає лише запомоги

Росії, щоб стати не мрією, а фактом. Так думали російські народовці, але не так думали українці і в їх певних принціпах ця орієнтація не мала прихильників, бо добре знали вони централізм російського уряду.

Шевченко з того часу, як вийшов на волю, був в постійних зносинах з російською і українською інтеліґенцією, найбільш в осередках так званого «народовства», а ця течія громадянства дуже щиро співчувала словянським справам, бачила в цьому рухові до визволення щось дуже демократичне і бажане для російських народовців; українці ж співчували цьому рухові завдяки його національному напрямкові. Пушкин, Хомяков, Міцкевич — ці видатні поети того часу, кожний на свій індівідуальний лад озивалися на словянське визволення — Пушкин з відповідним його загальному напрямку патріотичним централізмом висловлював бажання, щоб усі словяне зєдналися під керуванням руської влади.

(«Славянскіе ль ручьи сольются въ русском морѣ »?).

Хомяков з своїм реліґійно містичним настроєм добачав в цьому бажанні ріжних містичну вияву великости російського «духа» який має прийти на запомогу усім братам по крові і з'єднати їх в одно міцне ціле. Так само і Міцкевич в цьому питанні бачив якесь особливе призначення Польщі і співав про її «мессіянізм», яко характерний вияв її історично-культурного становища межи другими словянськими народами.

Не так прийняв в свою поетичну душу цю ідею федерації наш чулий Кобзарь. Він взяв її яко найкращий засіб здійснення того щирого почуття братолюбія, яким вщерть повно було серце нашого Апостола правди.

«Добро найкращеє на світі
То братолюбіє —

каже він сам, і ідея братерського єднання народів захоплювала його самою красою етичного моменту. З другого боку, ідея федерації прийшла поету яко єдина втіха, єдина світла надія серед того роспачу, суму, зневірря, в які поет все глибше заходив, як то свідчать його поезії 40-х років і які належать до найкращих його творів — «Гайдамаки», «Сон».

В «Гайдамаках» обік з захопленням героїчною стороною нашої історії іде страшенний сум за ті звірства, які виробляли гайдамаки і другі люде за часи цієї братовбивчої боротьби, серце боліло і вимовляло свій біль страшними словами:

«Оттаке то було лихо
По всій Україні
Гірше пекла…А завіщо,
За що люде гинуть?
Того ж батька, такі ж діти,
Жити б та брататься!
Ні не вміли, не хотіли,
Треба розєднаться!
Треба крові, брата крові,
Бо заздро що в брата.
Є в коморі і на дворі
І весело в хаті
Убєм брата! Спалим хату!
Сказали і сталось».

Не одні бійки та войовничі справи дратували Шевченка: коли він звертав увагу на внутрішні, економічні і соціяльні події, то і в них не знаходив жадної втіхи, бачучи, як

«Латану свитину з каліки здіймають
З шкурою здіймають, бо нічим обути
Панят недорослих. А он роспинають
Вдову за подушне, а сина кують
Єдиного сина, єдину дитину
Єдину надію! — в військо оддають
Бо його бач трохи… А он де під тином
Спухла дитина голодная мре…
А мати пшеницю на панщині жне».

Скрізь і серед героїчних подій блискучої історії нашого народа і в сучасному громадянському житті поет бачив злу неправду, лихо і міг справедливо сказати усім людям:

«І звірь того не зробить дикий
Що ви бьючи поклони
З братами дієте!»

І після цих сумних вислідів перед Шевченком повстає світла думка — братання межи усіма народами — чи думка чи мрія, але вона дала хоч яку небудь світлу розвагу і надію на майбутнє поліпшення людських відносин. «Сон» написано в 1844 р., а вже в 1845-му Шевченко пише одну з сильнійших з своїх поем-посланій — До Шафарика, поему «Іван Гус», де вже цілком виразно вияснялось його співчуття до ідеї словянства. Звертаючися до Шафарика Шевченко каже:

«Слава тобі, любомудре,
Чеху славянине,
Що не дав ти потонути
В німецькій пучині
Нашій правді!»

І знову в другому місці тієї ж поеми ми читаємо таке ж етичне співчуття до ідеї словянського визволення.

«Розбійники, людоїди
Правду побороли
Осміяли твою славу
І силу і волю
Люде стогнуть у кайданах
Немає з ким взятись.
Розкуватись, одностойне
Односердне стати
За євангеліє правди
За темниї люде.
Нема кому! Боже, боже!
Чи то ж і не буде?»

Очевидячки, що Шевченко, надаючи братолюбію таке велике значіння, бачив в ньому єдиний засіб, щоб настановити на землі справжній «рай» —

«Чи є що краще, лучче в світі
Як у купі жити
З братом добрим добро певне
Пожить не ділити?»

І далі на прикінці свого життя Шевченко в «Молитвах» своїх благає Бога:

«А всім нам в-купі на землі
Єдиномисліе подай
І братолюбіє пошли»?

Єднання прагла змучена душа поета, братолюбія шукала вона через усе життя, і легко зрозуміти, як горяче мусів він вітати таку політичну форму, яка задовольняла його змагання і до волі і до єднання усіх народів. Бачимо, що захоплений цією ідеєю Шевченко вже цілком інакше ставиться і до поляків, звертаючись до них з братерським закликом —

«Подай же руку козакові
І серце чистеє подай».

Бачимо, що він звертає увагу на народи далекого Кавказа. Його обрій шириться, і доля усіх народів вражає чуле серце поета, й найкращою його мрією стає надія, що колись —

« на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син і буде мати
І будуть люде на землі».

Пройшло півстоліття, коли наш великий Кобзарь незабутими словами вимовляв свої жалі, свої надії-сподівання, свої шукання святої правди на землі. За цей час, далеко наперед посунулася всесвітня культура, промисловість тех-

нічна широкими кроками веде до панування над усіма силами природи. Торг єднає межи собою далекі країни, людей з одного кінця світа з людьми другого кінця. В наукових дослідах істнує і що далі набірає більш ваги обьеднання ріжноманітних спостережінь і аналізів. Але в політиці, в всесвітній етиці, як ми бачимо, панують ще пристрасти, легко розжевріюються низькі інстинкти і люде під впливом цих політичних або й других фактів страшенно-легко стають звірями, забувають усі заповіти людськости. За цей же час, що одділяє нас від Шевченківської епохи, не завмерла і політична думка за федерацію народів, навпаки — вона практично здійснилася по колоніях Великої Британії, ширилася межи людьми; правда вона втрачувала свій мрійно романтичний настрій, ставала практичним політичним гаслом, вимогою життя для найкращого розвитку економічно-соціяльних умов. Але і теперь при ширшому, більш свідомому розумінню цієї форми спільного життя кількох народів, можна цілком стояти на ґрунті етики, на якому стояв наш великий Кобзарь, і сміло сказати; федерація народів є велике політично-етичне гасло; його практичне здійснення може мати велике виховуюче значіння для народів; і коли теперь, як ніколи ранійш, словянські народи стоять найближче до змоги обєднатися, порозумітися, утворити найкращі умови для сильного автономно-федеративного життя — згадаймо як передбачав своїм пророчим оком Шевченко цю зорю нового життя за-для словян, як в цій політичній формі він бачив братерське єднання, як він бажав щоб —

«Усі Славяне стали
Добрими братами
І синами сонця правди».

———————

І в тяжкий час переформування нашого життя, ідучи на зустріч новому ладу, будемо разом з нашим найкращим поетом благати в долі того, що дасть нам найкращу творчу силу, необхідну в наш час —

«всім нам в-купі на землі
Єдиномисліе подай
І братолюбіє пошли»!

С. Русова.

Шевченко і малі діти*

Усі великі люде любили дітей. Христос любив з ними розмовляти, любив, коли їх ясні, ясні аж прозорі оченята вдивлялися в його сумні, мрійні очі. У Віктора Гюґа найбільш щирості, найменьше пафоса одбивається в тих віршах, що присвячені дітям. Ґарібальді любив дітей і бачив в них майбутніх героїв, що оборонятимуть волю і єдність його коханої Італії. Якою теплою ласкою до дітей овіяні у Ґете епізоди його поеми «Вертер», де він малює сімью Шарлотти! Любив дітей і Шевченко! любив не тільки в своїх віршах, в поетичних своїх мріях, а конкретних, живих дітей і співчував їм всією своєю душею. Усім відомо, як, живучи в Київ ще до заслання, він бавився з дітками в садку коло Золотих Воріт, як він привів до себе одну дитинку, що блукала по вулицях Київа, загубила свою маму і плакала безнадійно. Шевченко її потішив, нагодував, пішов з нею шукати її хату, її маму. Потім, в далекому засланні, Шевченко тішиться ласкою дітей коменданта його тюрьми, він забуває свою недолю, виробляючи дітям ріжні забавки, працюючи з ними в садку. Його чиста щира душа любила цих безгрішних маленьких людей, що не знали неправди злої, не зазнали ще гріха людського. Є щось невимовно вабливе в усіх тих віршах, де Шевченко малює постаті дітей найменьшого віку, як напр., в поемі «Княжна», де двома трьома строфами він намалював занедбану дитину, сирітку:

* Вільна українська школа, 1918 (рік перший). № 7 (березень). С. 114–115.

«Мов одірвалось од гіллі
Ненагодоване і босе
Сорочечку до зносу носить
Спеклося бідне на жару
Лопуцьки їсть, ставочки гатить
В коморах з дітьми у яру.
Умийся серденько бо мати
Он дивиться й не пізнає
Межи дітьми дитя своє...»

Як часто ці прості, гарні строфи приходили мені на памьять, коли я бачила дітей біженців — брудних, «ненагодованих і босих» і думалось — як стиснулося б любові повне серце Шевченка і яким гнівом розпалилося б воно на тих «недолюдків», які довели цих «немовляток» до такого становища, до того життя, яке утворює цих «жертв війни». Шевченко своєю лірою навчав нас краще усяких педаґоґічних трактатів, як ласкаво уважливо треба ставитися до дітей, як віддавати їм усі свої найкращі сили. Мати в його поезії виступає, такою великою постатью в етичному, гуманному і громадському значінні, якою вона могла стати лише в мрії найгуманнішого поета, лише при широкому розумінню цих великих світових відносин — мати і дитина. Шевченко так широко розумів цей складний конґломерат ріжнобарвних почуттів, обовьязків, конфліктів з своїм сумлінням, з своїм приватним і громадським життям, конфлікт, який часто доводить до траґічного наслідку. Його «Наймичка», «Відьма» — то і стогін материнського сердця і апофеоз материнського почуття. І ця пошана до матері, ласка до малого немовлятка є змістом більшости побутових поем Шевченка, що найміцнійш пролунав в «*Наймичці» і в цих словах, перших строф «Матери Покритки*»:

«У нашім раї на землі
Нічого кращого не має
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим».

Проста художня поезія Шевченка дає чимало поетичного матеріалу за-для дуже малих дітей і бажано ширити цю щиру, поетичну красу нашого рідного слова як найбільш і як найранійш серед наших діток. Необхідно поновити видання «Малих Кобзарів» складених «Українським Учителем» і «Добродійним Товариством» в Петрограді. Сила враження віршів Шевченка для дітей малого віку в конкретности малюнка, щирости почуття й яскравости слова. Візьмемо напр., таке «Тече вода з під явора», це ціла картина проста, зрозуміла для дітей, яку вони, бачили, яку вони можуть і самі намалювати, або виробити вирізуванням чи ліпкою. Так само наскрізь пройме дитячу душу картина, коли діти хваляться ріжними обновами, а сирітка може лише одно за себе сказати — «а я в попа обідала»! Цілком придатні для малих дітей вірші «Садок вишневий коло хати». Цей вірш колись своєю клясичною плястичностю чарував Турґенева, хай теперь він буде одним з найперших на вустоньках наших дітей. Так само гарні вірші для малих: «За сонцем хмаронька пливе», де-які епізоди з «Наймички» і чимало других. Шевченко має бути першим вчителем краси слова для наших дітей, краси, яка скрізь єднається з правдою з ласкавими відносинами до людей і до природи. Хай постать дорогого Кобзаря стане знайомою по всім дитячим організаціям, яко постать справжнього учителя правди й добра і найкращого поета України.

С. Р.

Микола Лисенко*

Кого зійшлись ми усі згадати в цьому величному залі? Незабутнього Миколу Вит. Лисенка, великого артиста композитора, який ще так недавно чарував нам душу єдиним дотиком ніжних рук до клавіатури, який захоплював нас творчою силою свого натхнення. Він утворив у нас на Вкраїні той чарівний романс, ті музикальні поеми, в яких так правдиво відбилась майже уся поезія нашого великого Кабзаря. Мик. Вит. знаходив в своїй творчій душі ті згуки, що так яскряво виявляли і тугу розбитого смутком серця — «Ой одна я одна», «Минають дні, минають ночі», і жаль могутньої козачої душі — «Ой нема, нема вітру з України», і безупинну радість молодого життя — «Ой надіну, мамо, намисто» або «Продавала бублики на базар». Ріжноманітний настрій відбився в багатій композиції Лисенка, і те, що зоставив він нам, то є коштовна національна скарбниця, з якої ще довгий час ми будемо впиватися музичною насолодою; ця спадщина є справді мистецький скарб, випещений чистою ясною душею великого артиста і виявлений в формах народньої пісні. Велика роль артиста — серед буденного життя під грюкіт щоденного клопіту — вривається артистична творча сила і одразу освітилось сіре життя, перевертає одноманітний будень на величне свято, і обуреній життєвим клопітом душі роскриває світлі безмежні обрії, гріє серце палкою

* Промова С. Ф. Русової на концерті, присвяченому памяті М. В. Лисенка // Вільна українська школа, 1918–19 шк. рік (рік другий). № 4 (листопад). С. 233–235.

ласкою. Серед ріжних форм мистецтва музика має особливе значіння: з одного боку це є найінтімніша мистецька форма, яка проймає душу тонкими відтінками почуття, яка краще слова виявляє ріжноманітні почуття людського серця; з другого боку, музика є найбільш демократична форма мистецтва, яке захоплює народні маси, яке розвинується разом з розвитком найвищих ідеалів людности, іде в супроводі величних подій історичного життя, в супроводі розвитку релігійних ідеалів. В згоді з цим музика розвинується у кожного народу з особистими національними музикальними формами і виразами. Для цього варто пригадати яку небудь музикальну фразу з національної російської опери «Жизнь за царя», напр., Антоніди «В поле ясное гляжу» або Сусанина — «Не настала пора», і поставити обік музикальні фрази з «Різдвяної Ночі» — Одарки «Ой піду я в ліс по суниці» або фразу Пацюка — «Ні, не зальеш ти, старий Пацюче, медом лиха», щоб почути глибоку ріжницю національної психолоґії і неможливість дати протилежні фрази Сусанину –Пацюкову, а Одарці — Антонинину, хоч вони обидві молоді селянки. Лисенко з дитячого віку був пройнятий народніми українськими мелодіями, і ледве він пройшов вищу музичну школу в Лейпцігу, його творчі сили прямують до найкращого народнього поета, до Шевченка, і знаходять відповідні вирази, щоб музикально вималювати ту саму Україну, яка так гарно була вимальована в «Кобзарі» Шевченка. В перших найкращих творах Лисенка не виявилися ні вплив німецьких композиторів Шуберта, Шумана, ні чужа поезія ані російська ані німецька. В серці молодого українського композитора занадто голосно згучали рідні пісні і на їх тлі визначалися і рідні вияви життя рідного народу і картини рідного краю: Дніпро з його сагами, садок вишневий і зозуля в гаю, і Берестецьке поле, і стогін полонян. І слова Шевченка повні

змісту в звуках Лисенка; мелодії стають такими доступними розумінню широких мас своєю народністю, своїми рідними музикальними формами. В де-яких творах Шевченка з більш широким, світовим змістом, як напр., «Гус», «Минають дні», музика Лисенка приймає теж більш світовий характер, одходючи від простоти народних форм до складних гармоній нової музики. Але яку б тему не полюбив би Лисенко, в його душі завше знаходились цілком відповідні музикальні вирази. Тим то і справедливі слова одного з найкращих виконавців Лисенковських творів — О. О. Русова, що недалекий той час, коли артисти і артистки для навчання виразної експресії будуть вчитися на «Плачу Ярославни», або «У тієї Катерини», і знаходити в них указівки оригінальної обробки вокальних п'єс. Бажано, щоб скоріше настав той час, коли навчителі співу візьмуться за уважливий дослід Лисенковських творів і даватимуть їх учням для розвитку техничних прекрасних засобів, для виразу ріжноманітних сердечних рухів від найніжніших до найвеличніших.

Велике завдання національного композитора: він працює не тільки для свого власного захоплення — він виявляє одну з найважніших національних рис свого народу, його музикальну індівідуальність, в дяільності Лисенка з'єднувалися і музикальна творчість і етнографичне знайомство з своїм народом і розуміння його псіхологичної вдачі. Але скільки перешкод стояло завше на шляху його роботи, як мало життя тогочасної України сприяло розвитку національного мистецтва! Страшні ті часи для усякого народу, коли його мистецька творчість не може вільно себе виявляти і нема страшніш того злочинства, як перешкоджати народові виявляти і розвинувати свої мистецькі творчі сили, нема гіршої недолі для людини, коли умови персонального і громадського життя не дають їй розвинути свою мистецьку творчість.

Микола Витальєвич усе життя своє страждав від загальних утисків, які сипалися на його рідний народ і які страшенно відбивалися і на його персональній долі. Такі умови життя багатьох артистів доводили до позлоблення, до роспачу, до занедбання свого артистичного хисту. Не така була вдача М. В., в його душі не було ненависти, там світилася глибока гаряча віра в могутні сили українського народу — їх не можуть знищити ніякі зовнішні переслідування. А свої власні перешкоди М. В. переживав з шляхетною витриманістю, він жив одним життям з своєю країною, з своїм народом, і це робило з нього не тільки безсмертного — артиста, а й славетного громадянина. Рідко коли ці два настрої, ці два напрямки думок єднаються в представниках мистецтва — звичайно, служення красі, інтереси мистецтва захоплюють людину цілком, ставлять перед артистом такі великі принади, що вони одхиляються від усього иншого і лише живуть мистецькими вражіннями, завданнями свого мистецтва. Не таким був наш високошановний музика — Лисенко: він усе життя був пройнятий активним коханням до рідного краю — Україна була тією Музою, яка керувала, направляла і його творчість і його життя, вона світилася в його творах, їй приносив він на алтарь свої найкращі сили. М. В. належав до того видатного українського гуртка, який виховався в період 60-х років, коли найкраще розвинулись в нас ідеї визволення народних мас, як з ланцюгів соціяльної недолі — кріпацтва — так і з пазурів культурного занепаду і темноти. З цього гуртка вийшли наші найкращі діячі — вчені, письменники, політичні діячі Антонович, Чубинський, Драгоманов. Цей гурток заклав той національно-демократичний ґрунт, на якому далі і будувалася уся культурно-соціальна робота для відродження України. Лисенко усе життя своє працював в такому ж напрямку, його студії народної музики

яскраво виявили йому творчу силу рідного йому народу, наповнили чулу душу його безмежною ласкою до цього народу і живучою вірою в його майбутнє відродження, ця віра його зоставалася непохитною в часи самого грубого насильства Московського уряду, коли на концертах народні пісні українські мусіли виконуватися на французькій мові («Дощик, дощик капає дрібненько»), так само, як і найсильніші твори самого Лисенка «Мені однаково чи буду я жить»… Ясне серце М. В. не знало зневірря, не знало зради. В часи, коли налякане українське громадянство роспорошувалося, ухиляючись від усякого об'єднання, зрікаючись инколи і найкращих своїх друзів, певних діячів українського руху — Лисенко зоставався непорушно одним, одвертим, відповідальним перед урядом оборонцем українських справ.

Невеличка кватиря М. В. була завше тим живим осередком, де купчились свідомі українці, де підготовлялися усі виступи українського громадянства на оборону своєї культури, де йшла орґанізаційна праця для об'єднання українців. Славетні хори М. В. були тією високою школою патріотизму, в якій не один українець знайшов свою свідомість, зрозумів свої обовязки перед рідним народом. М. В. не рахував ніколи свого часу, коли мова йшла про яку-небудь українську наукову або громадську працю. Він приймав участь і в складанні «Словаря української мови», він був членом «Просвіти» і першим головою 1-го Українського Національного Клубу. Чимало праці, поклав він на орґанізацію клуба, на постійну боротьбу з перешкодами від уряду. Зібравшись тут, щоб згадати нашого славного музику ми з особливою увагою зупиняємось на великому значінню громадської праці М. В., нашого великого Артиста –громадянина. Ми маємо певну віру, що близький той день, коли об'єднана самостійна Україна спільними зусиллями поставить йому величний непохитний памятник, як великому Кобзареві

і Громадянинові, що своїми музикальними творами виховував в неї чисте почуття безмірної краси національної музики і віру в неї, що народ, який утворив такі думи, таку пісню, ввійде сміло і вільно в сім'ю культурних народів усього світу і принесе їх мистецтву свою незалежну творчу думку, свої національні форми для вияву краси. Слава безсмертному національному українському композиторові М. В. Лисенкові!

С. Русова.

Де-що з філософії виховання*

Справа з вихованням малих дітей що далі стає на більш певний науковий ґрунт; те, що колись робилося або по традиції, або по вказівкам почуття, здебільшого мало свідомого, теперь виконується на засадах давніх спостережень, наукового досліду дитячої псіхолоґіі та її нормальних вимог, а також вимог громадянських, які вияснюють, до чого саме бажано направити дітські здібності і нахили. Наукові досліди не тільки дають нам спостереження і знання дитячого тіла і душі, вони поширюють справу виховання, даючи змогу вже і малих дітей орґанізовувати в колективи, не затримуючи цим їх індівідуального розвитку. Дякуючи цьому можна збільшити можливість і громадського виховання межи дітьми, якого вони в попередні часи і не зазнали, і з другого боку краще розвинути природній хист кожної окремої дитини і тим збільшити кількість талановитих здібних в ріжних фахах робітників. Але, на жаль, даючи де-які користні указівки і поради наука виховання ще сама далеко не вияснила головних питань, на які могли б найкраще ґрунтоватися і теоретичні досліди педаґоґіки і практичні засоби здійснення її завдань. Перш за усе, для нас ще не вияснена сила, міць впливу виховання; неясно, що дужче впливає, чи життя безпосереднє чи та штучна, більш менш, атмосфера виховання; чи бажано давати дитині той або другий свідомий напрямок, чи варто, лише давати вільний розвиток усім її фізичним і духовним силам. Колись Толстой висловлювався проти

* Вільна українська школа, 1918 (рік перший). № 10 (червень). С. 306–316.

виховання — бо добачав в ньому шкодливий вплив вчителя на дитину, шкодливий своєю штучністю і насильством. Але коли ми з другого боку урівноважим шкодливий вплив недогляду, брак усякого виховання дитини, то ми можемо згодитися на тому, що кожна дитина потребує умов життя сприяючих розвитку тих найкращих нахилів, такого почуття, які мають найбільшу вартість в громадському житті і найменьш викликають негативні риси духовного і фізичного розвитку кожної дитини. І ось вже при такій мінімальній потребі виховання виясняється, що і для неї потрібні певні наукові підвалини, які запоможуть нам знати 1) що то є та дитина, за-для якої ми мусимо утворити відповідну для її особливости атмосферу і 2) і як до неї ставитися, щоб виховання дало найкращі наслідки. Для першого питання дають відповідь такі певні науки, як фізіологія, псіхолоґія, лоґіка і соціолоґія. На друге питання ми найдемо відповідь в ріжних дослідах педаґоґічних і методичних і крім того в філософії, яка тільки може освітити таємне питання — до чого маємо вести нашого вихованця, де знайти для нього наипевніший шлях до всесвітньої, остаточної правди. Тільки философське розуміння життя дасть ясний напрямок нашій діяльності і вияснить значіння виховання для загального вселюдського поступу і з малої непевної справи зробить велике, найголовніше завдання людської думки. Чи мало найкращих людей замислювалися над цим завданням, давали йому те або друге освітлення, яке завше виникало в звязку з тим або другим культурним напрямком ріжного часу в ріжних народів. Досить нагадати такі видатні наймення, як Лок, Руссо, Спенсер, Гербарт і др. Наші часи поки що не висунули жадної широкої філософської думки, яка б керувала вихованням, поклалася б ґрунтом для усіх практичних методів і засобів — сучасні педагоги розробляють окремі принціпи педаґоґічні — трудовий, особистий,

творчий і дають більш соціальний напрямок справі — Дьюї, Монтесорі, Кершенштейнер і др. Щоб краще познайомитися з сучасними змаганнями підвести виховання до такого або другого широкого філософського синтезу, цікаво розглянути працю професора Гарреля Горна, американського педаґоґа і філософа — «The Philosophy of Education» — философія виховання. Ця праця не дає яких-небудь нових широких філософських думок, але вона цікава тим, що, об'єднуючи усі сучасні наукові підвалини виховання, вона виводить з них загальну мету, провідний напрямок в складній справі культури дитячого тіла і душі, і від самих практичних засобів веде думку вихователя до віковічних принціпів. А щоб довести читача до такого философського синтезу, проф. Горн розглядає виховання з 4-х ріжних поглядів: біолоґічного, фізіолоґічного, соціолоґічного і псіхолоґічного. Працю проф. Горна ще не перекладено а ні на нашу, а ні на російську мови і через те гадаємо зацікавити наших читачів переказавши її хоча б коротенько.

I.

Дитина є біолоґічна індивідуальність, і перший погляд на неї є ґеолоґічний. Біолоґія констатує звязок кожної людини з тими тваринами, що прийшли на світ Божий поперед неї і прийдуть після неї. Біолоґія виявляє усе те, що в людині-дитині є безпосереднє зоолоґічного і що має піддатися вихованню для зміцнення послідовного поступового розвитку людини — яко тварини. П. Горн звертає нашу увагу на три з'явища, виявлені біолоґією, — які мають, значіння для виховання: 1) постійний зріст, побільшення — обсягу мозку, півкуль черепових — ріст і абсолютний

і відносний загальному обсягу тіла; 2) довгий період дитинства в порівнянні з низшими тваринами і 3) мозок розвивається яко орган розуму, а не одного інстинкту. Людина стоїть на чолі усього живого в світі, вона має усі інстинкти низших тварин, але дякуючи більшому розвитку мізкових півкуль, вона має більшу змогу затримувати безпосередні свої реакції, навчатися з попереднього досвіду, пристосовувати себе до нових обставин життя і утворювати на далі нові дуже делікатні реаґування на своє оточення. Людина не губить інстинкти з розвитком розуму, але стає від них меньш залежною, краще робить сама одбір своїх інстинктів, користується ними для кращого розуміння і себе самої і свого оточення, а ця робота розуму — це вже і є виховання. Так ми бачимо, що перша можливість виховання ґрунтується на розвиткові мізкових півкуль, на побільшенні мозку. Поки тварина має лише інстинкти, яким вона підлягає, до того часу ця тварина є лише автомат, який без кінця повторює те, чого вимагає інстинкт. Виховання одно може через розум перемогти інстинкт і дати змогу людині орієнтуватися в усяких нових умовах життя, приймати нові враження від усього оточення і звязувати їх міцно з попередніми, цеб то індівідуальна думка додається до старого досвіду народу і керує поведінкою в повній згоді, заради розвитку на далі нових моральних і загальних придбань на користь життя. В цій розумовій праці мають особливе значіння асоціятивна робота думки і звичка. Перемога розуму по-над інстинктами, свідоме пристосування до ріжних умов життя, це ж і є виховання, яке ґрунтується на біолоґічних особливостях мозку людини.

Що до другого біолоґічного факту, що відріжняє людину, — то є довгий період дитинства, що він свідчить про особливо складну організацію людини, яка потребує довший

час за-для свого розвитку, за-для остаточного виховання людини в гуманному значінні слова. Що до третього біологічного факту, то звісне діло, без міцного розвитку мозку не може посуватися ані сенсорне, ані моторне виховання, і перші духовні ваші звички — та суть розумові звички — уся дісціплина тіла, рук, почуття, держиться головним чином на свідомості розуму. П. Горн звертає увагу нашу на те, як потрібно викликати роботу ріжних кліточок мозку, щоб усі вони давали як найбільш творчих сил і сили затримання і виховання має це робити саме тоді, коли ці клітки ще мнякі, пластичні — цеб то в молоді роки. А ми бачимо, що у дорослих людей чи мало частин мозку залишаються цілком без розвитку.

Пластичність мозку починається з найперших днів життя і держиться до 18 літ. П. Горн упевняє нас, що чого не вдається навчитися в часи молодощів, того рідко можна навчитися вже після 25 літ, і кожна доросла людина мало чим одріжняється сумою своїх нервових реакцій від молодого юнака. Тільки з напруженням можна чогось навчитися після 20 літ і тільки в молоді роки можна добре розвинути усі можливі сенсорні уяви, усі координовані рухи тіла. Продовжуючи виховання нервної системи через юнацькі роки, ми тим саме продовжуємо період нервової вразливості (пластичности), оскільки можна довго і широко. І тут не можна нехтувати ніякими частинами мозку, бо вони без розвитку замруть і не виявлять може дуже цінних сил. Ось через що правдиво каже Кант, що виховання має далекі і широкі обрії. Людина може стати людиною лише через виховання. Але це трошки занадто широко, крім виховання істнують ще природний хист, — природний обсяг мозку і виховання може лише реалізувати природні сили індівідууму, виховання нічого не може утворити, а лише розвинути те що дала природа.

Засобом виховання проф. Гекслі визнає ту нервову силу, яка через асоціації думок, через звичку перевертає свідомі імпульси в цілком несвідомі, звязані з ними звичайні акти, а далі викликаючи нові свідомі асоціації і перетворюючи їх в звичайні рухи, дії і т.и. Для розумового виховання необхідно утворити нерозривні асоціації наших уяв в тому послідовному звязку, в якому речі справді істнують на світі Божому. За-для морального виховання асоціація мусить єднати уяву: зла, злого вчинку з цілою низкою тяжких наслідків[*]), а добро і добрі вчинки з почуттям чогось гарного і шляхетного; так, щоб така бажана асоціація давала найбільш добрих наслідків, треба, щоб вона із нової свідомої думки стала знов інстінктом, коли добрі вчинки — біолоґічно просто забезпечуючи найкраще самоохорону з погляду біолоґічного — слідують один по другому в тому або другому напряму, ми маємо перед собою вже вироблений характер.

І тут ми знову зустрічаємо біолоґічний факт — це та спадщина, з якою приходить дитина на світ Божий. І Горн наводить цілу низку цітат з ріжних наукових праць, які свідчать, що розум і хист так само передаються в спадщину і виховання тільки робить реальність з можливости, виховання — вже не творить щось нове, а лише дає найкращий розвиток найкращим придбанням від батьків. Це цілком соціяльна робота, в якій кожне покоління додає щось нового, користного для справи, тут бажано постійно памятати, що справа виховання є жива, яка має діло з живими силами дитини, з їх виявленням і розвитком і не мусить ніколи переходити в автоматизацію дитини або в механизацію самих засобів. Навпаки, завдання виховання в тому, щоб як найкраще підвести свідомість дитини, вона, як справедливо

[*] Гекслі — Початкові лекції по фізіології.

каже проф. Горн, мусить стояти на сторожі тих звичок, що ми придбали свідомо, і які мають керувати нашим життям, дають нам память на минуле, передчуття майбутнього, бо людина звязана з своїм колишнім, вона мусить почувати себе пристосованою до сучасного життя і прагнути до невідомого ще, але бажаного майбутнього. Така свідомість стає, на думку Горна, ґрунтом етики і дає можливість вчинки робити відповідні ідеям; ідея, що міцно захоплює своєю правдою, стає обовязковою. Через ці усі думки Горн робить такі висновки. *Виховання є найвище пристосування свідомої людини до свого оточення*. Але це ще гола концепція — вона має бути здійснена в такому або другому конкретному вигляді. Перший, звязаний з біолоґією, закон — то є потреба кожної живої істоти перш за усе жити, дитину треба обставити усіма практичними обставинами, щоб вона не марніла, не виснажувала б свої сили, а жила згідно з вимогами свого організму. Але це ще матеріяльне лише розвязання цього питання — слідом перед дитиною — яко перед вищою біолоґічною істотою повстають і ідеальні завдання, але теж звязані з життям і для цього виступає усе, що розвиває, шо зміцняє свідомість дитини. Далі біологія вказує нам і утілітарні завдання виховання — дати дитині змогу подолати, опанувати увесь світ. Наприкінці, виховання мусить дати змогу дитині виявити усі свої творчі сили, дати їй усі засоби, щоби себе саму виховати і в цьому бути незалежним і активним. Ось чому навчає нас біолоґія і біолоґічний дослід дитини. Що до фізіолоґічного погляду на виховання, то тут п. Горн зупиняється на таких питаннях і як тіло впливає на розум? -Тіло впливає через нерви, — як кажуть сучасні псіхолоґи, — немає псіхоза без невроза; далі усяка діяльність розуму провадиться роботою мозку і через те треба усі засоби, щоб мозок і нерви працювали в найкращих умовах здоровля. Оце і стає 2-м питанням:

яку маємо звертати увагу на мозок, щоб його робота найкористніше відбивалася на діяльності розуму. Тут на першому місці виступає спочинок — не можна давати мозкові занадто велику, або невідповідну його розвитку роботу. Усе тіло в своєму здоровлі залежить від доброго стану мозку і залежних від нього нервів, через це треба давати мозкові спочивати і не обтяжати працею і те, що легко і можливо для розуму 7–8 літньої дитини, те буде трудно для 4–5 літньої. Кожний період розвитку тіла і мозку має свої особливі нахили: так період дошкільний визначається перемогою рухливости (seusation), пізніше йде розвиток уявлення, памяти, міркування. Необхідно рахуватися з ріжними періодами в росполозі праці. Крім того, є праці особливо тяжкі, якими не треба зловживати, — як гімнастика, математика, чужі мови. Треба усе це мати на увазі, виробляючи розпис лекціям по школах. Крім того, треба постійно звертати увагу на повітря — досить свіже і чисте — в дитячих кімнатах, а краще усього провадити можливо більш навчання на чистому повітрі, а не в хатах. Треба звертати увагу теж і на індівідуальний розвиток зовнішніх чуттів, — щоб дитина була так посажена, аби усе бачила і усе чула згідно розвитку свого зору і чуття. Є праці, де тіло однаково упражняється, як і розум, вони своєю постійною координацією думки й тіла мають велике значіння для виховання — таким фактором є *ручна праця*, в якій діти знаходять для себе не тільки розривку, а і широкий засоб свого творчого самовиявлення. Разом з цим праця дає розвиток рукам і в загалі зміцняє тіло своїм жвавим свідомим фізичним зусиллям. Таке ж значіння мають для дитини і усякі розривки, рухавки, ігри і т.и.

Гра є найвища можливість самовиявлення дитини, і найкращий засоб дати спочинок розуму, який досі працював в якомусь другому напрямі. Фребель надавав грі дитини

дуже велике значіння — «в грі — каже він — дитина захвилюється радістю життя, а радість то є душа всіх вчинків дитячих в молодому вікові». І тут теж з'єднується розвиток, плекання і тіла і розуму; і Шиллер правдиво казав: «людина тоді соціально гуманна, коли вона грається, бо гра викликає усі духовні і фізичні сили організма». Має такеж значіння і ґімнастика особливо спортивна ґімнастика для старших дітей, яка значно зміцняє тіло, викликає сміливость і мужність й стає скрізь значним соціяльним фактором виховання. Так на ґрунті физіолоґічного досліду дитини бачимо, що тіло і розум, здоровля і етика дуже тісно з'єднуються в справі виховання, і не можна не звертати постійну увагу на физіолоґічні вимоги тіла, щоб найкраще викликати працю розуму в ріжноманітних виявах; свою главу про физіолоґічний погляд на виховання п. Горн закінчує таким висновком: «*виховання є найвище пристосування до свого оточення людини физично розвинутої*». Але на цьому не спиняється завдання виховання: мало дати найкращі умови для життя дитині, як того вимагає біологічний погляд, мало дати найкращий розвиток тіла, як того домагається фізіолоґічний погляд, треба ще підготовити дитину до справедливих відносин до других людей, пристосувати до соціальних умов життя. І на цю підготовку дає нам відповідь соціяльний погляд на усю справу виховання.

II.

Для пояснення завдань соціального виховання треба перш за усе вияснити собі, що розуміти під назвиськом «оточення». П. Горн лічить оточенням остаточний момент того або другого племені — раси, в якій дитина народилася і до якого дитина належить, і тій перемозі природи, до якої дійшли його прадіди, і в економично торговельному рухові,

і в самосвідомості. Пристосовуючи себе до цих соціяльних і расових придбань, дитина сама себе пізнає, через расову культуру вона знаходить певну стежку для свого приватного життя. *І оця участь дитини в духовних скарбах свого народу, своєї раси, то й буде соціяльним її вихованням*. Звісно, воно не дається одразу: перші три роки життя дитина цілком живе під впливом лише родинного оточення, але від трьох до 20 вона вже переходить в соціяльну атмосферу, переживає культурний вплив своєї раси, свого народу і мусить так жити, щоб ніщо з цього культурно-соціяльного оточення не залишалося б їй чужим, бо в цьому знайомстві вона найкраще сама себе пізнає, роскриває в собі до якогось часу невідомі нахили. Розум кожної людин вже збагачено расовим життям і справжнє виховання, як ще розумів його Сократ, *є лише виявлення расових придбань, глибоко захованих в духовній свідомості особи*. Але кожна особа не є лише расова спадщина, її духовне життя, каже Горн, має до того ще й свій власний свідомий центр. І соціальне виховання ставить собі метою об'єднати цей індівідуальний склад душі з тим громадянством, серед якого особа живе, яке й складає для неї її духовне оточення. Це оточення ще можно поділити на розумові — спірітуальні — елементи, які пізнаються розумом; емоціональні з'явища, які переживаються почуттям, і вольові, які виявляють, чого хоче, чого волить громада. Розум пізнає правду і одхиляється від брехні; він чує найвищий об'єкт, красу і одвертається від уродства, він бажає добра і втікає від зла. Правда, краса і добро — ось ті расові ідеали до яких і прямує дитина шляхом нормального виховання. П. Горн дає детальну схему розпологу наук, згідно з такими трьома ідеями — науки, мистецтво, закони. Науки роскладаються в такому порядку: спочатку дитина пізнає матеріяльні знання — ґеолоґію, физику, ґеоґрафію; пізніш

такі, які розглядають діяльність розуму — логіка, математика і т.и. Він звертає увагу що безпомічна і недосвідчена дитина тільки знанням набирає собі свідомости і усіх тих досвідів, які виробила його раса на протязі кількох віків. Крім того, знання розвивають ще активну силу розуму. Обік з розумом розвивається у дитини емоціональний бік душі, він пізнає красу, знайомиться з мистецтвом, як з виразом краси, який об'єднує реальне і духовне, тут реальність, матеріял стає постійним виявленням людської ідеї. Мистецтво, так само, як і релігія виходять з одного джерела — натхненого почуття — і обоє вони виявляють великі думки людности. Дитину бажано яко мога раніш прилучати до високих переживань краси й добра, які складають зміст релігії й мистецтва. Не можна при нормальному вихованню занедбати релігію, бо вона спирається на інстинкт; людський інстинкт досить складний — де помічається страх перед невідомим, захоплення перед чимсь безмежним, великим, могутнім і шукання чогось певного, абсолютно прекрасного. Маючи від релігії і мистецтва задовольнення цих потреб людська душа проймається ними і людина змагається прилучитися і сама до цих абсолютів і стати прекрасною по змозі. У п. Горна є дуже цікаві сторінки, присвячені значінню окремих мистецтв. Довше усього він зупиняється на мистецькому слові, на літературі, і надає їй великий вплив в справі виховання.

Що до вольового розвитку, тут п. Горн перш за усе звертає увагу на навчання історії, бо на протязі історії раса — народ — вживала усяких заходів, щоб виробити собі ту або другу державну форму, таке або инше соціяльно-економічне життя, через це історія є навчання такого або другого виявлення об'єднати волю народа, волю цілої раси. «Історія є синтез вольових взаємних відносин усієї людности — як такий, цей синтез мусить впливати на вольовий розвиток

і окремих особ». П. Горн дуже гарно зазначає, що ця об'єднана воля людности, яка виявляє себе в історії, уся прагне до однієї мети, шукає однієї правди і цією метою є свобода, воля, визволення народів, людей; воля думки, почуття. І ця воля не є відсутність усякого закону, але згода з справедливим законом. Воля — народня й індівідуальна є свідома незалежність від чужої влади, є залежність лише, від самої себе. Це гасло і дає навчанню історії велике значіння для виховання волі, яко душевного фактора.

Крім того, воля душі гартується законом — діти можуть яко мога раніш пізнати силу закона, силу колективу, який його складає, вони мають з малих літ визнавати себе, яко частину колективу, і підлягати тим законам в складанні яких кожна дитина приймала участь; діти привчаються свідомо обмежувати свої рухи, свої бажання — аби не переступити права другої дитини і їх приятеля. Так бачим, що дитина в своєму громадянському вихованні має проходити такі ж щаблі громадянських форм життя — родинну, товариську, шкільну, соціяльну, духовну, а разом з цим проходить й культурну — привчаючись поволі до праці, до науки, до мистецтва, — як колись проходила це людність, цеб то не самим пасивним прийманням вражінь, навчанням чужих здобутків наукових, а самостійним спостереженням, працею своїх рук, думкою своєю, активним дослідом — бо, як каже Горн: не те лише збагачує нашу свідомість що дають книжки, чужі досліди — а те, що самою нашою думкою обмірковано, нашими чуттями приймано, що висловлюємо нашою мовою, або нашою працею. Треба щоб дитина була підготовлена зрозуміти усяку науку, щоб де-які науки знала добре і в цих своїх певних знаннях вона повинна керуватися своїм власним вибором. Для цього п. Горн пропонує, щоб курс науки так був складений, аби студенти не залишались без ґрунтовного

необхідного загального знання. Виховання не може ставити собі метою виробити якогось енциклопедиста, воно лише навчає дитину розуміти усю культурну спадщину, яку виробив народ за весь час свого культурного життя, і самому ширити цю скарбовну спадщину. Так росте світовий поступ, каже п. Горн: неначе той риф кораловий, що з дна моря виносить на поверх все вище свої стовбчики, кожний людський робітник виносить свою працю, становлючись на плечі своїх попередників. Так обороняючи минулу культуру, виховання, він стає її передатчиком, і кожна людина мусить роспочати свій розвиток знайомством з попередньою роботою народів і перш за все з роботою свого народу.

Крім того обов'язком виховання є також і оборона сучасного складу життя; та людина, яка свідомо ознайомилася з расовими придбаннями свого народу або своєї раси, ставиться з повагою до охорони їх в сучасному житті. Усі великі реформатори громадського життя визнавали велике значіння виховання — Платон, Лютер, Саванаролла. Відомі характерні слова Вашингтона: «оскільки склад, форма правління прислухається до думки громадянства, потрібно, щоб само громадянство було як найкраще освічено». Горн приводить теж слова автора американської Декларації Незалежности: «Для мене є аксіомою те, що наша воля може бути захищена лише в руках самого народу, але народу, який має хоч де-яку освіту». Добробут вимагає виховання, як охорони, волі і упорядкованости. П. Горн звертає нашу увагу ще на те, як виховання має боротися з злочинністю, злодійством, і це усе свідчить, як освіта справді стоїть на охороні усього доброго і бореться з усім злим і неправдивим. Звісно, і п. Горн визнає, що злочинність, злодійства повстають не тільки від темноти, але темнота в значній мірі сприяє їх розвиткові і він помічає що за останні часи (в Америці) вони значно

зменьшилися: змінилися умови життя, розвинулася праця, продуктівність країни, і меньш приводів за-для злодійства; виховання, «соціялізуючи» індівідуальність, дісціплінуючи її волю, зміцняючи її нерви і збавляючи їх від небажаної спадщини — зробило в цьому напрямкові велику роботу. |

Цікаве ще одно спостереження п. Горна: освіта справді є ґрунт, на якому громадянство обороняє своє життя, і завше можна помітити на протязі історії, як після всяких тяжких руйнуючих з'явищ, люде по інстинкту самооборони хапаються за освіту, за виховання і прямують до них усіма силами свого розуму. Так було після страшних війн Наполеона, так було в Росії після Севастопольської війни, у Франції в 1872 р. після страшної перемоги німців, і, правду кажучи, бачимо і зараз у нас після страшної войни 1914–17 р. Це змагання громадського тіла пристосувати себе як найкраще до життьових обставин і вийти переможцем з страшенної руїни. Пригадуючи, що д. Горн казав за вплив виховання на зменшення злочинств, ми бачимо скрізь певні докази, що виховання і освіта найкращі оборонці громадянства від занепаду і руїни в сучасному житті і захищають майбутній поступовий розвиток цього ж таки громадянства. Тільки освіта, школа на усіх своїх ступнях справді забезпечує нам той техничний поступ, при якому лише і можуть бути задоволені наші вимоги добробуту, комфорту, культури. Ось через що д. Горн і називає Університет проізводителем багацтв країни. Не можна теж не визнавати впливу освіти на розвиток мистецтва, яке і само є такий великий фактор розвитку культури. Таким робом д. Горн дає дуже правдиве опреділення школи: *вона є само громадянство в своїх змаганнях до майбутніх остаточних завдань*. Найкращою запомогою в цьому виступає людина, як широко розвинена індівідуальність. Але разом з цим школа мусить держатися не лише метода індівідуалізації, але й

метода кооперації і широко розвинути громадське почуття і пристосовуючи до потреб громадського життя зробити з учнів не лише теоретичних знавців, але і практичних користних діячів. Кожна громада має дати щось своє не роблячи нічого шаблонного, одноманітного, а в звязку з загальним розвитком культури кожного народу.

III.

В своїх главах про виховання з псіхолоґічного погляду, д. Горн дає теж чи мало цікавих указівок. Він визнає першим завданням псіхолоґічного виховання — викликати самодіяльність дитини, самовиявлення і для цього є три засоби: переймання, інтерес і зусилля. Дитина у перше стає свідомо до себе і до других людей, коли вона переймає ті або другі рухи, коли вона з численних вражінь свого оточення робить їм вибір, зупиняє свою увагу на тих або других і сама їх силкується перейняти. В цьому виявляється не тільки пасивне переймання, але і активна, індівідуальна оріґінальність, бо немає двох дітей, які б одноково переймали те саме. Переймання дитяче накладає велику відповідальність на вчителів і вихователів. Справедливо каже д. Горн, приводючи слова письменника Емерзона до своєї дочки: «*мене цікавить не те, що ти учиш, а хто тебе навчає*». Д. Горн звертає увагу на те, що в вихованні є такі визначні науки, як мораль — етика і релігія, — яким дитина навчається лише через переймання. *Правді* теж не можна навчитися, вона приймається дитиною безпосереднє із її оточення, коли вчитель орґанічно пронятий правдою, честністю, чемністю — тоді і діти непомітно вбірають в себе ці етичні риси, вони переймають свідомо усе поводження свого вихователя і самі стають моральними особами.

Не меньше значіння має і другий фактор самовиявлення дитини — це є інтерес. Дуже важно знати, чим викликається

зацікавленність дитини і чим вона годується, бо вона є один з найміцніших факторів для пробудження самодіяльности для поширення самоосвіти. Великі реформатори сучасного виховання надають дитячій зацікавленності великого значіння — вона робить з класної кімнати наймиліше дітям місце, вона шкільну роботу робить жвавою і веселою, вона непомітно захоплює увагу дитини і певним засобом пробуджує роботу розуму і викликає природно те розумове зусилля, при якому дитина легко усього навчається і без якого неможливе ніяке навчання. Треба лише, щоб учитель, викликаючи цю дитячу зацікавленість, не вживав таких непевних засобів, які перевертали б наукову працю в іграшки і зневажали б саму вартість навчання. Ні, інтерес мусить бути в самому навчанні — виявлятися з боку вчителя і в виборі змісту навчання і в методах проведення науки. Вчитель мусить спостерігати, якими інтересами живе дитина в той або другий час — бо інтереси ростуть і зникають, їх зміняють нові — і ці інтереси необхідно задовольняти. Не мусить бути навчання закристалізовано в нерухомі традиційні проґрами, а мусить ґрунтуватися на настроях, на переживаннях дитини, на його оточенні. Проґрам сільського і городського навчання, напр., мусить бути не однаковий, зміст навчання мусить мати свої одміни весною, зімою, осіню, він мусить відповідати тому знанню, з яким вже приходить учень у клас, щоб продовжувати те, що йому відомо, поширювати і освітлювати новими знаннями. Таке навчання буде цікаве і викличе 3-й фактор, необхідний для усякого навчання — зусилля. Для цього треба викликати лише таку природну для дитини активність і замісць одноманітного викладу, для якого пасивна увага дуже скоро втомлюється, дати дітям самостійну працю — чи лабораторну — зробити той або другий самостійний дослід, — чи екскурсійний —

пропонувати дітям самим перевірити на полі, в саду, в лісі, той або другий факт природи, — або устно переказати свої власні дитячі спостереження — або дати письменну працю, малюнок, глину — щоб самостійним виразом висловити своє приймання. Тоді свідоме зусилля буде і приємне для учня і продуктивно для його навчання. Це усе веде до того, щоб виховання, спираючись на псіхологічному ґрунті усе більш ставало самовихованням, свідомою самодіяльністю, цеб то найпростішим виявленням того, що дитина думає, перечуває, міркує. Бо, каже д. Горн: як шипшина не принесе яблук, а верба груш — так і дитина не дасть нічого такого, що вже не закладено природою в її нутро і що набірається сили саме через добре виховання. Для такого виховання потрібен час, з ним неможна поспішати — для нього діти мають найдовше дитинство, якого не знають звірі, нам треба скористуватися, щоб найкраще дати розвиток усім почуттям і розуму дитини, щоб зміцнити її волю. Виховання запомагає дитині користуватись своїми природними скарбами, дати їх воно не має змоги, виховання, розвиваючи ріжні почуття — дотик, зор, слух, чуття (нюх) — воно широко одчиняє двері перед розумом; з цих дверей дитина зможе познайомитися з усім своїм оточенням, на якому не спиниться його зацікавленість і буде далі шукати знання, а цього тільки і треба щоб самовиховання йшло далі.

Неможливо в короткому огляді переказати усі цікаві думки п. Горна про розвиток розуму, виявлення і других інтелектуальних сил дитини. В останньому уступі своєї праці він викладає свої погляди на філософське значіння виховання, на потребу реліґійного змісту з цієї високозначної діяльности. І закінчує він таким остаточним поясненням: *Виховання є вічний процес найвищого пристосування до ідеї*

Бога людської істоти вільної, свідомої, фізично й інтелектуально розвиненої, до такої ідеї Бога, як він виявляє себе в оточенні людини — інтелектуальному, емоціональному і вольовому. Цеб то — виховання як каже Фихте — є вічний поступ, вічне змагання до Бога. Цей процес не може ніколи спинитися, додамо ми ще від себе, бо що далі, ідея Бога, гуманного ідеалу, виростає і виховання має його задовольнити. Лише таке широке розуміння справи виховання додає їй справді велике значіння, а нам, вихователям і навчителям, дає сили і енерґію вести нашу наче б то і маленьку працю — до бажаного кінця, цеб то помогти дітям виявити усі свої найкращі людські риси, а звірячі спинити. В такі тяжкі часи, які ми переживаємо, це одна втіха — віра в майбутнє поліпшення дітей — людей, і треба щоб найкращі люде нашого часу стали як найближче до справи виховання — хай це стане гаслом нашої спільної праці, як каже п. Горн: найкраще пристосувати дітей до нових умов життя нашої вільної самостійної України, умов волі, праці і широкого культурного і морального відродження нашого народу.

С. Русова.

Розділ III.

КНИЖКОВІ РЕЦЕНЗІЇ СОФІЇ РУСОВОЇ: НАВЧАЛЬНІ, ДИТЯЧІ ТА ПРОСВІТНИЦЬКІ ВИДАННЯ

Дітські пісні, казки й загадки. Зложив М. Лободовський. Рисунки П. Холодного. Ціна 1 карб. Видання Укр. Тов. Шкільноі Освіти*

Ця дуже гарненька книжка уся складена з найдорожчого словесного матеріалу, з матеріалу народної творчості, яка найкраще відповідає вимогам першого ознайомлення з рідньою мовою. Уся книжка складається з епично-ліричноі народньоі літератури. Тільки 2–3 вірши Шевченка належать пісьменству більш пізньої доби, але цілком не відріжняється ані красою форми, ані з містом від національноі творчості. Перша частина складається з коротеньких пісень, байок, загадок, прислівя, віршей, друга — народних казок цілком відповідних малому віку читачів. Але що робить головну оздобу книги це іі малюнки цілком стильні, виконані рукою повною знавця нашого національно-художнього стиля — П. Холодного. Ці малюнки цілком відповідають і національному змісту книги і психології малих читачів. Книжка видана Товариством шкільноі освіти, цеб то найбільш педагогично свідомим видавництвом на Вкраіні, вона належить до серіі підручників, які це Товариство має видати, щоб задовольнити потреби української школи. «Дітські пісні, казки й загадки» можна вживати яко першу після граматки читанку для І групи початкової школи. На жаль, ця книжка іде по дуже високій ціні, але в тому винні сучасні умови видання книжок.

С. Русова.

* Вільна українська школа, 1917 (рік перший). № 1 (вересень). С. 58.

Видання Педаґоґічного Бюро Полтавського Губернського Земства. В. Чередниченко. Захистки для селянських діток у літку. Укр. видавництво в Катеринославі. Ц. 30 к*.

Це перша українська книжка по справам дошкільного виховання. Тут авторка в гарному викладі розказує про потребу мати захисти і охоронки скрізь по селах України. Після загального вступу, в якому викладається прінціпіяльна потреба ширити дошкільне виховання, де подаються приклади з західноєвропейського життя, Чередниченко подає практичні вказівки, як саме орґанізувати селянські захисти, що купити, як провадити елементарну дошкільну науку з дітками, який розпорядок робити на день, і в кінці книжки подає бібліоґрафічні вказівки що до книжок, якими має користуватися керовниця садку. Усі поради Чередниченко цілком правдиві і можуть запомогти несвідомій людині, яка вперше стала до цієї справи. Але, звісно, в такій маленькій книжці не можливо докладно вияснити теоретичні і практичні засоби для переведення в життя цієї важливої для нашого люду справи, не зважаючи на де які дефекти (краще б цілком викинути усю 14 сторінку), ми вітаємо книжку В. Чередниченко, як початок розвитку нашої дошкільної педаґоґіки.

С. Русова.

* Вільна українська школа, 1917 (рік перший). № 2 (жовтень). С. 122.

Данилевскій и Богомоловъ. Народные Дома, какъ культурно-просветительные центры. Изд. «Союз». Харьков 1918 г. 6 р. 50 к. (3-є изданіе)*

Ця книга витримала вже два видання і знову на користь освіти видається в третє. Складається вона з дуже гарно обробленого докладу відомого харьківського діяча д. Данілевського і з практичних указівок д. Богомолова. Доклад д. Данилевського вияснює значіння Народнього Дому, яко культурної інституції, оповідає про значіння розваг для робітників, що працюють тяжку механичну працю цілий день. В докладі можна знайти указівки на те, з чого саме складається Народ. Дім, з яких інституцій і окремо про кожну з них дуже науково і цікаво розроблені усі питання. Що до праці Богомолова, то й він дуже багато дає практичних указівок. При ній прикладається Статут Товариства коло кожного Народ. Дому, плани ріжних типів, з поясненнями і обрахунками. В кінці книжки додана дуже повна бібліоґрафія по закладанню Народи. Дом. Уже це робить цю книжку дуже цінною і цікавою за для кожного діяча по позашкільній освіті, тим більш, що в цих справах майже не має літератури.

С. Русова.

* Вільна українська школа, 1918–19 шк. рік (рік другий). № 2 (вересень). С. 132.

Е. Шарлеман. Охороняйте рідну природу! Вид. «Союз» в Харькові, під ред. проф. Талієва. Ц. 1 р*.

Ось книжка, на яку треба звернути увагу нашого вчительства. Невеличка по кількості сторінок, вона має велике значіння, бо звертає наші думки на те необережне відношення наше до усяких дарів природи, дякуючи якому нищиться наша природа, обкрадається і з боку рослин і з боку звірів. Д. Шарлеман добрий знавець нашої природи і він зовсім вчасно виступив на охорону її від нас самих. Він дає вказівки, скільки колишніх звірів — таких красивих і користних, як зубр, кабани по 14 пуд. вагою, що водилися в Радомисльському повіті, дикий кіт, тетерук, лосі, олені і т.и. Загибають ліса, счезають останні куточки степу первісного ковильного з його національно-українськими квітками торсою, воронцея (степова піонія), зменшується птаство. Це усе зменшує природні скарби нашого краю і треба покласти якісь межи цьому руйнуванню природи, треба виховувати в дітях ласку до природи обережне до неї відношення, треба закликати молодь до закладання гуртків, які б ставилися прихильно до охорони усього живого не шкодливо, до уважливого відношення до природних скарбів рідного. На жаль, де які малюнки в книжці Шарлемана дуже зле виконані і цілком не ясні. Але в усякім

* Вільна українська школа, 1918–19 шк. рік (рік другий). № 4 (листопад). С. 262–263.

разі бажано, щоб ця маленька книжка була в кожній школі, в кожному осередку дітей і молоді, щоб вони виховувалися не в дотеперешньому настрою варварського нищення природи, а в шанобі і прихильності до її ще так мало відомих в нас скарбів.

С. Русова.

Н. Романович-Ткаченко. Життя Людське. Оповід. Вид. «Сіяч» 1918 р. Ц. 4 крб. 45 коп*.

Наталя Романович — давно звісна письменниця, її твори на протязі останніх десяти літ з'являлись майже по усіх наших періодичних виданнях. Писала вона і довгі романи і коротенькі оповідання і де-які коротенькі поетичні вирази того або другого персонального і громадського настрою. Десять літ письменства є досить великий період, щоб вже і сам письменник і читачі уявили собі літературну вартість його творів і той напрямок творчої праці, яка найбільш відповідає і пануючому настрою письменника і силі його творчих здібностей і через це цілком вчасно вийшла на світ Божий перша збірка оповідань пані Ткаченко, бо тільки в об'єднаному виданню можна ще певніше перевірити ті біжучі враження, які залишаються від творів, що читаєш в періодичній пресі.

П. Ткаченко належить до молодого покоління українських письменників, які винесли на своїх плечах усю вагу тих утисків, що сипалися від московського уряду на свідому українську інтеліґенцію; в творах пані Ткаченко і відбилося те нервове життя нашої молоді, яке приходило в тяжких обставинах і матеріяльних і моральних, але яке яскраво було осяяно одною великою думкою — шуканням

* Вільна українська школа, 1918–19 шк. рік (рік другий). № 6–7 (січень — лютий). С. 80.

високого ідеала, одним почуттям — коханням своєї безталанної України. Ці малюнки життя найкраще витворилися у автора в коротких оповіданнях, повних руху з суцільними виразними постатями. Тут виявився найкраще талант автора, оскільки в її романах і повістках панують дрібниці, за якими губляться основні теми і блідніють характери головних діячів, остільки в коротких нарисах дуже виразно виявляються типові умови ріжних родин, ріжних представників нашої молоді. Книжка «Життя Людське» є справді книга життя молоді і читаючи її, наче молодієш душею, і проходять перед нами дорогі знакомі постаті борців за мрії, борців за високі ідеали. Багато гарного матеріялу для читання можна знайти для нашої молоді, для гимназистів VI–VII класів, які можуть в читанні цих оповідань загартувати свою громадську свідомість. Найкращими оповідання з боку літературного, форми і широті малюнка можна зауважити «На Балконі», «Будиночок над кручею», «Фанти», «На Волю», «Розвіяні Мрії» і чудовий малюнок родинного життя «Петрусь та Нінусь». Можна побажати щоб п. Ткаченко ще давала нам таких життєвих малюнків із нашого сучасного життя і такі нариси дають змогу краще розуміти настрій суспільства, краще вдивитися в псіхолоґію поодиноких людей, що автор «Життя Людського» робить дуже чуло і обережно.

С. Русова.

Розділ IV.

ПУБЛІКАЦІЇ СОФІЇ РУСОВОЇ ЯК ГОЛОВИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ УЧИТЕЛЬСЬКОЇ СПІЛКИ ТА ВІДДІЛУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ПРИ ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРІАТОВІ

Від Відділу позашкільної Освіти при Генеральному Секретаріатові*

Додаючи велику вагу постійному єднанню з громадянством взагалі, а з організованими учительством особливо, Відділ Позашкільної Освіти при Генеральному Секретаріатові користуєтьса «Вільною Українською школою» щоб постійно повідомлювати шановних читачів з напрямом діяльности Відділу.

За перший місяць свого істнування Відділ перш за все поєднався з найбільш демократичними просвітними організаціями — з «Просвітами» і скликав зьїзд представників «Просвіт» — 20 вересня. На зьїзді прийняло участь більш 400 членів, які зьїхалися з усіх країн поза межами офіціально вигнаної української території — і з Донщини і з Чорноморщини і з Бесарабії, навіть з Курщини і Вороніжчини. Представники «Просвіт» на Харьківщині, Катеринославщині і Херсонщині одразу висловили свій протест проти поділу України, і цей протест був прийнятий зборами яко постанова всього зьїзду. На зьїзді було визнано потребу обьєднання усіх Просвіт, обрано було тимчасове Центральне Бюро для вироблення Статуту Спілки «Просвіт». На зьїзді було прочитано де кільки дуже цікавих докладів (список іх подаємо) й ухвалено такі постанови.

---

* Вільна українська школа, 1917 (рік перший). № 1 (вересень). С. 42–47.

Загальні постанови.

1) Перший Всеукраїнський зьїзд «Просвіт» від щирого серця вітає всі просвітні товариства і всіх діячів, що досі трудились і трудяться для освіти, добра та волі народу українського, і висловлює їм велику увагу та славу.

2) Зьїзд доручає Головній Управі «Просвіт» завести звичай святкувати велике всеукраїнське свято української «Просвіти» в один з цих днів, — 1 квітня (сояшне свято), 25 лютого, або на третій день Великодня.

3) Вислухавши звідомлення про те, що окружні суди в Київі, Полтаві, Винниці та инших містах зрікаються реєструвати українські статути, вважаючи українську мову на Україні чужоземною, — зьїзд «Просвіт» постановив рішуче протестувати проти такої зневаги і домагатися, щоб судові справи на Україні підлягали владі Генерального Секретаріату та щоб російске правительство затвердило генеральних секретарів по справах судових, продовольчих, військових, почтово-телеграфних та шляхів.

4) Вважаючи на те, що робота «Просвіт» взагалі має характер державної ваги, зьїзд «Просвіт» визнає, що все листування, як окремих «Просвіт», так і їх Спілок повинно пересилатись по почті безплатно.

5) Вислухавши звідомлення делегатів Катеринославщини, Херсонщини, Таврії та Харьківщини, зьїзд «Просвіт» постановив рішуче протестувати проти відділення цих губерній від автономної України і домагатися негайного об'єднання всіх українських земель.

6) Визнаючи причиною великого політичного, національного та економічного занепаду неграмотність нашого народу, зьїзд «Просвіт» домагається заведення обовязкової шкільної науки, а всіх своїх членів закликає до завзятої боротьби

з неграмотністю через заведення курсів для неграмотних при кожній «Просвіті».

7) Вважаючи на те, що з усіх шкіл України вийдуть діячі, котрим прийдеться працювати на Україні, Зьїзд визнає, що всі школи повинні бути українізовані, з забезпеченням прав національних меншостей.

8) Всіх учителів треба повернути з війська.

9) Неодмінно треба подбати про те, щоб австрійці-Українці поставлені були в більш відповідне для них становище, а всі засланці галичане повернені на Україну, щоб «Просвіти» могли краще використати їхню інтелігентність та національну свідомість.

Про шкільну та позашкільну освіту.

1) Навчання повинно бути обовязковим, як для хлопців, так і для дівчат, починаючи з восьми років, та безплатним, як у початковій, так і в середній та висшій школі.

2) «Просвіти» повинні подбати про заведення при гімназіях та инших міських школах бурс для незаможних учнів.

3) Зьїзд вважає потрібним звернути увагу на поширення навчання малярства по українських початкових школах.

4) Бажано улаштовувати по «Просвітах» лекції-концерти, як одну з найпотрібніших форм нешкільної просвітної роботи.

5) При кожній «Рідній Хаті» (народному домі) повинен бути дитячий захисток.

Для підготовки юнацтва до роботи в дитячих захистках треба в Київі та на місцях позаводити курси дошкільного виховання.

6) При народних домах повинні бути заведені клуби-осередки, щоб сільська молодь могла найти розвагу після роботи; в цих клубах, треба утворити класи рукомесл,

малювання, ліпки, співу та музики, через які молодь краще об'єднається для самоосвіти.

7) Бажано використати для позашкільної освіти кінематограф та грамофон.

Про школи нового будівництва.

Тому, що Україна бідна лісами і лісовий матеріял все дорожчає, треба закладати негайно будівельні школи за для виховання спеціялістів-інструкторів по залізно-бетонному та инших способах будівництва.

Про народний спів та музику.

1) Маючи на увазі, що українські співи мають велике національне значіння, зьїзд «Просвіт» ухвалює, щоб генеральне секретарство освіти відкрило інструкторські курси для навчання співу — по можливости літом, — щоб у курсах могли взяти участь учителі.

2) Матеріальну допомогу курсам повинні дати державні інституції.

3) Зараз потрібно заснувати зразкові та мандрівні хори.

4) За для того, щоб люде, які мають музичний талант, могли його розвивати, генеральний секретарь народньої освіти повинен виробити проект збудування народньої консерваторії, де могли б учитись талановиті люде на державний кошт.

5) Зьїзд визнає потрібним заснування музичного фонду ім. Миколи Лисенка.

6) При кожному хорі треба закласти школу нотного співу.

7) Треба звернути велику увагу на науку співу по всіх школах, бо спів має велике педагогичне значіння.

8) Зьїзд «Просвіт» звертає увагу на потребу організування народних оркестрів.

9) При музичному відділі генерального секретарства освіти треба завести видавництво нот та склад музичних інструментів.

Про народний театр.

1) Неодмінно потрібно, щоб при генеральному секретарстві народньої освіти утворено було такі театральні курси, куди «Просвіти» могли б посилати своїх кращих виконавців для навчання режисерському та інструкторському ділові. Окремі чи об'єднані «Просвіти» повинні посилати на ці

курси своїх представників на свої кошти.

2) Треба, щоб театральний відділ при секретарстві народньої освіти видав підручники до народнього театру.

3) При секретарстві народньої освіти повинні бути утворені зразкові мандрівні театри, також бажано щоб такі театри утворювалися і на місцях.

4) В кожному більш-менш людному селі конче треба збудувати народний дім, а де це неможливо, то треба пристосувати до потреб театру істнуючі помешкання.

5) Бажано утворити Музей театральних вистав та Театральну Книгозбірню.

При Центральній Раді непремінно потрібно утворити «Український Театральний Фонд».

Про видавничу справу.

1) Бажано утворення при всіх губерніяльних «Просвітах» редакційно-видавничих комітетів.

2) Книжки треба видавати популярно-наукового характеру.

3) Губерніяльним «Просвітам» доручити організування на місцях книжних комор для потреб «Просвіт».

4) Розпочати при участи всіх провінціальних «Просвіт» анкету в видавничій справі.

5) Бажано звернути увагу на найкращу форму викладу та мову в популярних виданнях, а також не вживати дрібного друку.

Про організування «Просвіт».

1) «Просвіти» мають здобувати кошти на освіту не стільки з членських вкладок і жертв, скільки з скарбів державних та громадянських.

2) Конче треба, щоб земства мали інструкторів «Просвіт», котрі могли б бути також і лекторами.

3) Спілки «Просвіт» мають бути по повітах, бо як школи, так і позашкільну освіту удержує своїми коштами повітове земство.

4) В кожному районі, який відріжняється умовами життя, можуть закладатись Спілки «Просвіт» незалежно від адміністративних кордонів.

Головна Управа.

Зьїзд обрав Головну Управу Всеукраїнської Спілки Т-в «Просвіт».

До президіума Головної Управи обрано таких осіб: за голову В. Корольова, товаришами Голови М. Синицького та Д. Чайківського, секретарями М. Ішуніну та Д. Єрмоленко і скарбником Є. Лукасевича.

Крім того, відділ з'єднався з завідуючими народньою освітою по деяких губерніях і на невеличкій нараді визнано було потрібним улаштувати курси задля підготовки інструкторів позашкільної освіти. До сього часу кадри таких діячів не мають сталої фізіономії ані певної організації.

Інструкторські курси ставлять собі метою дати слухачам широке розуміння значіння позашкільної освіти і плян певної її організації. Програм курсів подаємо при цьому. Курси мають бути шеститижневі, слухачами бажано було б мати переважно з кола учителів, бо до них справа позашкільної освіти стоїть найближче. Земства закликаються присилати своїх стіпендіатів і субсидіювати ці курси.

Програм Курсів для інструкторів в справі Позашкільної та Дошкільної Освіти, що мають бути відкриті в жовтні місяці Відділом Позашкільної та Дошкільної Освіти при Генеральному Секретаріатові Шкільної Освіти:

1) Історія і сучасний стан Позашкільної Освіти в Росії, Україні і за кордоном і його організація, 2) Історія України, 3) Українська література, 4) Українська мова, 5) Географія і Геологія України, 6) Агрономія, 7) Санітарія, 8) Народний театр — теорія, 9) Народний театр — практика, 10) Музейна справа і мистецтво, 11) Музика, пісня, 12) Справа народніх домів, 13) Бібліотекознавство, 14) Позашкільне виховання дітей, 15) Історичні екскурсії, 16) Теорія природничих екскурсій, 17) Навчання, як обходитись з ліхтарем і кінематографом, 18) Теорія і практика кооперації.

Обік з організацією Просвіт, інструкторських курсів в Відділі позашкільної освіти виробляються: плян програм вечерніх і недільних шкіл для дорослих; списки книг для шкільних бібліотек, списки читань з чарівним ліхтарем. Получаючи з усіх кінців України замовлення на книжки, Відділ бачить потрібність організації складу книжок задля

продажу і розсилки книжок, і плян такого складу виробляється.

За останні часи виявилась негайна потреба організації бурс для учнів українських гімназій. Відділ одкрив уже першу бурсу в місті Київі (на Звіринці) при III-й українській гімназії, тепер в Відділі виробляється зразковий статут і плян організації таких бурс в найкращім напрямку виховання. Відділ звертається до шановних спілок організованого учительства з проханням повідомляти його з різними формами позашкільної освіти які виникають по різних місцевостях України, а також звертатися до Відділу з указівками де саме потрібується його така чи инша допомога.

Голова Від. Поз. Осв. *С. Русова.*

Центральне Бюро В. У.С. подало до ради Професорів Українського Державного Університету таку докладну записку*

Розглянувши умови вступу до Українського Державного Університету, Центральне Бюро Всеукраїнської Учительської Спілки має за честь скласти з приводу них Раді Професорів Університету слідуючу докладну записку:

Центральне Бюро Всеукраїнської Учительської Спілки констатує факт, що теперішні умови вступу до Українського Університету, в основу яких поставлені вимоги російської середньої школи без усяких оговорок, замикає двері вищої української школи перед головним контінгентом свідомого українського громадянства — перед українським народнім учительством.

В інтересах національних українських справ, в інтересах росцвіту шкільної справи на Україні, в інтересах самого українського університету, коли він в першу чергу хоче пристосувати себе до вимог життя і стати відразу на ґрунт щиро-народньої культури, Центральне Бюро Всеукраїнської Учительської Спілки знімає свій голос в оборону прав українського свідомого народнього учительства, прав — *бути у вищій українській школі*.

* Вільна українська школа, 1918–19 шк. рік (рік другий). № 3 (жовтень). С. 173–174.

До цього примусили Центральне Бюро Всеукраїнської Учительської Спілки слідуючі міркування:

Той елемент, який зараз опинився за дверима вищої української школи — народнє національно-свідоме українське учительство в свій час було примусово викинено також і за двері російської середньої школи за «крамолу», якою вважалась українська справа в усіх стадіях її розвитку. Рідко кому з тих «крамольників», хто виявляв свою юнацьку любов до рідного народу, до його мови і культури, вдавалося перейти навіть двохкласові школи, учительські семинарії і церковно-учительські школи, вже не кажучи про учительські інститути, гімназії, реальні школи й инш.

Величезна більшість таких опинилась передчасно на вулиці неуками. Але це не значить, що вони такими й зостались. Ставши раз на шлях боротьби за рідну школу, вони мусіли самотужки озброювати себе всебічним знанням, аби не лише дати одсіч своїм культурнішим ворогам, з яким вони майже на кожному кроці зустрічались, але й одержати над ними перемогу. Вони мусіли бути енціклопедистама, людьми універсальними. Це вони робили шляхом самоосвіти, який для них був єдиним і обовязковим.

На цьому шляху вона використовували найменшу змогу, аби озброїти свого духа потрібною для життя силою. Курси: учительські, сільсько-господарські, кооперативні, лекції, з'їзди народні, університети, — все це вони не могли проминути, не використавши їх, яко факторів, що давали світло науки, силу знання і досвіду.

Все це поруч з героїчною боротьбою за істнування, особливо в останні часи, коли вони, не дивлячись на тяжкі умови життя, все ж таки прагнуть до вищої освіти, — дає їм атестат зрілости не на папері, а на ділі.

Цим самим вони й цінні в житті української нації в цей судний час її історії, в її героїчній боротьбі за повну незалежність її держави і кращу будучину.

З другого боку, аналізуючи елемент з атестатами зрілости чи іншими подібними документами, виданими російською середньою школою, і зваживши умови, в яких добувались ті атестати, Центральне Бюро Всеукраїнської Учительської Спілки примушене констатувати факт, що серед таких свідомий український елемент до революції попадав цілком випадково, кого не запримітило «всевидяще око» охранки чи жандармерії.

Такий елемент, за малими винятками, має доступ до українського університету з момента його удержавлення, а елемент без ярличка, який може найбільше стремився до того, що зараз українська нація має університет, який за невпинною працею і не думав про те, щоб придбати собі того ярличка, атестат зрілости на папері, рахуючи над усе атестат зрілости, який може дати тільки життя — такий елемент зараз опинився за дверми рідного університету.

З огляду на це, Центральне Бюро Всеукраїнської Учительської Спілки має за честь просити Раду Професорів Українського Державного Університету доповнити умови вступу до університету таким додатком:

1. Народні учителі й учительки, що скінчили учительські семинарії і церковно-учительські школи і прослужили в народній школі не менш трьох років, мають право вступу до університету, коли за них посвідчить Центральне Бюро Всеукраїнської Учительської Спілки, на підставі фактичного матеріалу, що вони приймали участь в боротьбі українського народу за рідну школу в пресі і в житті, як до революції так і під час революції.

2. Умова ця зберігає силу аж до того часу, коли українська середня школа зможе заповнити всі студентські місця в українському університеті.

Голова *С. Русова*.
Секретарь *А. Баккалінський.*

Ц. Б. винесло рішучий протест проти думки видати закон про дві державні мови на Вкраїні.

Центральне Бюро Всеукр. Учит. Спілки надіслало такі телеґрами на свято відкриття Київського Державного Університету і Полтавського Народнього:

Київ, Українському Державному Університетові.

Центральне Бюро Всеукраїнської Вчительської Спілки, не мавши змога бути на відкритті Державного Українського Університету, шле своє вітання Високій Інституції бажає широкого розвитку наукової правди і вільної національної думки для поширення освіти серед усього українського народу від його нижчих до найвищих верств.

Голова *Русова*.

Полтава, Народній Університет. Просвіти, Левиицькому.

Всеукраїнська Учительська спілка щиро вітає відкриття першого Народнього Університету в Полтаві, бажає широко розвинути національну освіту серед демократичного населення славної Полтавщини для кращої долі України.

Голова Центрального Бюро Всеучиспілки *Русова*.
Секретарь *Баккалінський.*

Привітання д. Кащенкові

В день урочистого святкування 60-ліття дня народження славного вкраїнського письменника Адріяна Кащенка й 35-літнього ювилею його письменницької діяльности, яке припадало 3 листопаду б.р. Центральне Бюро привітало славного ювіляра телеграмою такого змісту: «Катеринослав, поштова скринька, 39. Центральне Бюро Всеукраїнської Учительської Спілки щиро вітає славетного нашого письменника Кащенка в свято його ювилею і бажає хай довгі роки лунає його слово про славу і тернисту минулість рідного краю і запалює серце гарячою любовю на щастя і будування кращої долі Українського народу.

Голова Русова.

Справоздання Центрального Бюро Всеукраїнської Учительської Спілки*

від 15 серпня 1917 р. до 1 січня 1919 р.

1. Відродження В. Уч. Спілки.

Поперед ніж почати справоздання про діяльність Центрального Бюро від часу його обрання на 1-м професійнім учительськім З'їзді 13–15 серпня 1917 р. і до 1-го січня 1919 р., — не зайвим буде в де-кількох словах згадати про відродження В. Уч. Спілки. Не кажемо «заснування», а «відродження», бо Всеукраїнська Учительська Спілка нинішня має ідейний звязок з Всеукраїнською Учительською Спілкою, що істнувала в девятьсотих роках минулого століття і була заснована ідеолоґами української національної школи і освіти — д.д. Грінченком, Черкасенком, Єфремовим та иншими. Іринціпи статуту першої лягли підвалиною статуту нинішньої, журнал «Вільна Українська Школа» продовжує національно-педаґоґічну роботу журналу «Світло», що видавався до війни 1914 р., навіть де-які із участників попередньої Спілки приняли участь в відродженні нинішньої, як напр. д. Черкасенко, який прочитав

* Вільна українська школа, 1918–19 шк. рік (рік другий). № 6–7 (січень-лютий). 18–30 (додаток).

доклад про заснування Всеукр. Учит. Спілки в 1900-х роках на 1-м проф. з'їзді українського учительства 13 серпня 1917 року: це було живим підтвердженням звязку між спілкою девятисотих років і нинішньою, яка відродилась в инших умовах і в инших розмірах.

На 1-му Всеукраїнському Учительському З'їзді 5–6 квітня 1917 року, улаштованому Товариством Шкільної Освіти в Київі, було прочитано С. Ф. Русовою доклада про необхідність організації українського учительства. В травні місяці відбувались в Київі лекторські курси, улаштовані Т-вом Шкільної Освіти для підготовки лекторів на літні учительські курси. На зборах слухачів цих курсів було піднято питання про організацію Всеукраїнської Учительської Спілки. Було вирішено приступити негайно до здійснення цієї думки, для чого було утворено комісію для розроблення і підготовки справи. В комісію було обрано 3 представники від лекторських курсів і по 3 представники від агітаційних курсів, улаштованих Інформаційним Бюро Київ. Губерн. Земства, і політично-педаґоґічних, улаштованих Київ. Повіт. Земством, що відбувались тоді ж одночасно в Київі, та 3 представники від Шкільного Відділу при Центральній Раді.

Комісія виробила: 1) проект тимчасового статуту під назвою «Основні принціпи об'єднання учителів українців у Всеукраїнську Учительську Спілку» і 2) проект орґанізації «Тимчасового Центрального Бюро В. Уч. Спілки», що і було затверджено на перших орґанізаційних зборах по утворенні Всеукраїнської Учительської Спілки, які відбулись 30 травня 1917 року. На зборах були учителі зі всіх трьох зазначених курсів в кількости до 400 чолов. На курсах пробували учителі зі всіх кутків України, які і репрезентували собою на зборах учительство всієї України. Головою зборів був І. М. Стешенко. День 30 травня 1917 року є незабутнім

історичним днем для українського орґанізованого учительства, є ерою нового його життя, — це день Відродження Всеукраїнської Учительської Спілки.

Тимчасове Центральне Бюро Всеукраїнської Учительської Спілки, складене згідно проекту, ухваленому 30 травня, проіснувало літо 1917 року, поклало перші підвалини до організації Всеукраїнської Учительської Спілки, виробило Статут, підготовило 1-й професійний З'їзд 13–15 серпня 1917 року, здало на цім З'їзді справоздання про свою діяльність і склало свої обовязки.

2. 1917 рік.

(Від 15 серпня по 1 січня 1918 р.).

На 1-м професійнім учительськім з'їзді, що відбувся 13–15 серпня 1917 року було затверджено статут В. Уч. Спілки, було вирішено цілий ряд принціпових питань, що торкаються ріжних боків життя і праці учителя, цілий ряд організаційних питань, а також було обрано Центральне Бюро, яке і приступило зараз після з'їзду до тієї величезної праці, що лежала перед ним.

Перед Ц. Б. були такі завдання: 1) здійснити доручення, які дано було з'їздом, 2) продовжити роботу по орґанізації учительства на містах, об'єднуючи їх в центрі, а також 3) виконувати завдання Спілки відповідно принціпам, зазначеним в статуті, і переводити біжучу працю.

а) Виконання доручень з'їзду.

Перше всього, Ц.Б. приступило до виконання доручень з'їзду. А ці доручення були надзвичайної ваги. В той саме

час Тимчасовий Російський Уряд відділив до автономної України пять губерній, залишивши инші в складі Росії. З'їзд виніс протест з приводу цього поділу і доручив Ц.Б. подати цей протест по належності, що Ц.Б. і виконало в першу чергу.

Далі З'їзд обрав представників від учительства до Центральної Ради по 5 від кожної губернії. Ц.Б. з приводу цього склало мотивовану записку, яку і подало до Центральної Ради, але Центр. Рада дала лише 9 місць по числу губерній України. З огляду на близькість Українських Установчих Зборів, Ц.Б. постановило використати ці 9 місяців і телеграфувало на місця, пропонуючи, де є — губерніяльним спілкам, а де нема губерніяльних повітовим спілкам — обрати одного із числа пяти членів, обраних на з'їзді. При чім було визнано, що обірають лише ті спілки, які приєднались до В. Уч. Спілки. Відносно ж тих губерній, де не було відомостей про істнування спілок, вирішено було — звернутись до обраних від цих губерній представників, повідомивши, що, коли місцеві спілки приєднаються до всеукраїнської, буде дано місце їх представникам в Ц. Раді. До того ж часу, поки буде обрано цих представників від губерній — продовжити уповноваження попередніх представників учительства, обраних на 1-м Національнім Конґресі; коли ж будуть незаповнені міста — делегувати представників Ц. Б. Мало губерній використали своє право представництва, а потім політичні події швидко змінились і праця Центральної Ради мусіла припинитись.

Третьою справою із доручених з'їздом було надіслання резолюцій з'їзду до Генерального Секретаря Освіти з проханням перевести їх в життя. Ц.Б. негайно виконало це доручення і через своїх представників завжди домагалось в Генеральній Шкільній Ради, або постанови з'їзду були здійснені.

Окрім цих принціпових доручень, Ц.Б. переводило і инші доручення організаційного характеру: так редаґування, друкування і затвердження в суді статуту Всеукраїнської Учительської Спілки, друкування докладів в журналі «Вільна Українська Школа», розсилка «Вістника З'їзду» та инші. Дбаючи про найскорше переведення в життя збудування в Київі «Всеукраїнського Учительського Дому», Ц.Б. зверталось до Київської Міської Управи з проханням одвести безплатно землю для цієї мети, але Київська Міська Управа, зкладена в більшости з ворожих елементів, не задовольнила прохання. Все ж Ц.Б. не залишило цієї справи і доручило одному із своїх членів розробити питання про Всеукраїнський Учительський Дім в окремому докладі і вживало заходів до вишукування коштів і поклало початок, заклавши фонд «на влаштування і збудування Всеукраїнського Учительського Дому в Київі», який потім поповнювався жертвами, що надсилали з місць Спілки. Ц.Б. поставило на чергу розроблення цілого ряду питань, які були порушені на з'їзді: про статут суда чести, статут пенсій, про обслідування економічного стану учителя, про учительську санаторію, про впоряжання лекцій на місцях і инші, але постійні політичні зміни, що несприяюче відбивались на роботі Ц.Б., не дали змоги виконати поставлені завдання і їх прийшлось відкласти до більш слушного часу.

б) Біжуча праця і питання біжучого моменту.

В цей же час Центральне Бюро переводило біжучу працю: одержувало заяви про приєднання місцевих спілок і розглядало їх, виконувало ріжні доручення їх, відповідало на запитання, вело листування і зносини, як з учительськими спілками, так і з ріжними інституціями та організа-

ціями: з Генеральним Секретарством Освіти, з Київською Шкільною Округою, з народніми управами, з учительськими союзами инших національностей, з українськими професійними спілками — робітників, поштових служачих та инше. Розбірало заяви про ріжні непорозуміння між педаґоґічним персоналом і учнями або населенням, між членами педаґоґічного персоналу і вживало відповідних заходів до їх налагодження. Надсилало своїх представників на з'їзди для привітання, в ріжні інституції для участі в їх роботі, як напр., в Раді Попечителя, а пізніше в Генеральній Шкільній Раді.

Особливої уваги в цій діяльності Ц.Б. заслуговують такі моменти. Ц.Б. визнало бажаним увійти в контакт з учительством инших національностей і між ними — з російським, так званим, «областним професійним союзом». Було упоряджено де-кілька нарад, але до якихсь конкретних висновків не вдалось прийти. Єврейське і польське учительство не мало всеукраїнських об'єднуючих орґанів, правомочних виступати за своє учительство, а російське учительство, яке до цього часу звикло бути провідником російської культури на Україні, не виявляло бажання уступити позіції освітнього керовника народу — українському учителю, а також визнати право українського народу на рідну освіту в повнім обсягу, а широкий розмах національного українського руху спричинився до того, що в російськім учительськім союзі об'єднались елементи від самих поступових до русіфікаторських (черносотенних), і Всеукраїнській Учительській Спілці лишалось ждати, коли поступові елементи, виділившись забажають приєднатись до В. Уч. Спілки, визнавши принціпи її статуту.

Друга справа, яку не могло обминути Ц.Б. — це було увільнення Генеральним Секретарем Освіти відомих «діячів»

округа за старого режіму — д.д. Миколайчика, Іванова та Ліперовського. Коли російський учительський союз став в оборону їх, Ц.Б. виступило з одвертим листом, в якім зазначило шкодливу діяльність їх для освіти і учительства і необхідність усунення їх з посад. Ця спільність виступу української влади і організованого українського вчительства привела до бажаних наслідків в боротьбі з ворогами українського народу.

Але не тільки в боротьбі, а і в будівничій роботі Ц.Б. повинно було йти з українською владою Освіти. Згідно з постановою і заявою Ц.Б. — його представників було допущено до участи в Генеральній Шкільній Раді, хоча і з дорадчим голосом. По статуту Генер. Шк. Ради представники орґанізованого учительства не мали в ній права повного голосу і тільки проект шкільного управління, ухвалений З'їздом представників місцевих самоврядувань і учительських спілок давав це право, але, на жаль, цей проект і досі не затверджено і не проведено в життя.

в) Організація Спілки і виконання її завдань.

Тепер необхідно сказати про те, що зроблено було Центральним Бюро в напрямку організації Спілки і виконання її завдань.

В основу своєї праці Ц.Б. поклало звязок з місцями і цю думку поставило в центрі своєї уваги.

Утворення власного органу, де-б одбивалися всі течії української педаґоґічної думки, де-б освітлювалися всі найживіші і найболючіші питання української школи і освіти, де-б з'ясовувалися ці ж питання в світлі західно-європейської педаґоґіки і де-б містилися всі відомости з життя учительських спілок — ось що в першу чергу стало по думці Ц.Б. найпотрібнішою справою. Бо цей орґан повинен був стати найкращим

звязком сем'ї від центра до періферій, виховуючи колєктивну думку в питаннях, як педаґоґічних, так економічних і правних. Сливе без коштів, з вірою в потребу такого органу, Ц.Б. приступило до видання і досі не тільки продовжує, а і розвиває, поширює видання журналу «Вільна Українська Школа» (про це див. в окремому докладі, через те тут зазначаємо лише потребу і значіння його для учительської організації).

Далі Ц. Б. мусіло звернути увагу на організацію справи, яка би дала фінансову міць Спілці; це було — заснування власного учительського видавництва. Це питання, переживши болючу історію, вилилось в формі заснування «Всеукраїнського Учительського Видавничого Товариства — («Всеувито)». Можна бути ріжних поглядів на це питання, але, коли життя вирішило його в такій формі, як воно є, — Ц.Б. кличе учительство: не повинно бути ні однієї учительської Спілки, ні одного члена В. У. С. — окремого учителя, який би не був членом т-ва «Всеувито», всі повинні дати йому таку фінансову міць, щоб прибутками воно могло задовольнити всі потреби учительства, як збудування «Всеукраїнського Учительського Дому», санаторії для хворих, приютів для сиріт і т. иише. Фінансове ж становище Спілки і зараз таке, що не тільки на зазначені потреби немає коштів, а і на біжучі видатки Ц.Б. їх не вистачає і мусить бути негайно залагоджене, бо це загрожує розвитку Спілки.

Бажання Ц. Б. протягнути між центром і місцевими спілками живу нитку примусило Ц.Б. шукати для цього ще иншнх заходів і воно намічало: на міста своїх представників, скликання частіше З'їздів, нарад, заведення осібного відділу в журналі «З життя учительських спілок» та инші. Але не вдалось все це зробити так, як бажалось. На посилку представників не вистачало ні коштів, ні людей, через що ця справа закінчилась на перших спробах. Одначе установлення

постійного звязку центра з місцями через об'їздного — назвем — інструктора необхідно утворити негайно.

Відомости про діяльність і життя учительських спілок, які мав містити журнал, не надсилались з міст і тільки той матеріял, що одержувало Ц.Б. в листуванні, передавався до журналу, і через те, повного освітлення діяльности спілок на містах не можливо було дати.

Нарешті, — скликання Делегатського З'їзду, чи Ради В. Уч. Спілки, чому Ц.Б. надавало особливої ваги, завдяки умовам життя, зовсім не можливо було зробити і прийшлось відкласти на наступний 1918 рік. Ц.Б. вважало, що річні справоздання, підрахунки, як місцевим спілкам, так і Ц.Б. не можливо було зробити до 1-го січня, через те Делегатський З'їзд малося скликати на Великдень, а на Різдво було вирішено скликати Раду — для ознайомлення місцевих представників з діяльністю Ц.Б. і заслухання повідомлень з місць, для обговорення негайних питань і для намічення підготовчої роботи до Делєґатського З'їзду. Але 15–20 грудня 1917 р. відбувся в Київі З'їзд, скликаний Генеральним Секретаріатом Освіти по питанням шкільного управління та иншим, на якім були і представники учительських спілок. Ц.Б. після цього З'їзду призначило нараду з представниками спілок, яка і винесла постанову: з огляду на трудність переїзду — одкласти З'їзд Ради Спілки на масницю; але як відомо, політичні події не дали змоги тоді зкликати Раду і З'їзд Ради, хоч і при несприятливих умовах, відбувся лише на Великдень, а Делєґатського З'їзду не можливо було утворити на протязі всього 1918 року. Згодом нарада дала змогу обмінятись думками по деяким невідкладним питанням: представник Ц.Б. повідомив про діяльність Ц.Б. від літа до Різдва, заслухано цілий ряд повідомлень з місць про становище і українізацію школи, про діяльність і життя учительських

спілок на місцях, заслухано повідомлення редактора журналу про журнал і обговорено питання про напрямок його, про хиби і бажані поліпшення, про матеріальний стан і т. инше.

Ця нарада дала змогу взаємного інформування центра з місцями, зблизила їх і в винесених постановах дала спільну думку, спільні висновки по обговореним питанням. В підготовці до З'їзду Ради, в поширенні діяльности на місцях, в закріпленню місцевих орґанізацій і Всеукраїнської Учительської Спілки і в звязку між ними і Центральним Бюро мала пройти робота далі до З'їзду Ради — з такою думкою розходились всі з наради.

Кінчався 1917 рік.

3. 1918 рік.

На протязі всього, 1918 року, йшла уперта боротьба, що на де-який час зупинила нормальний розвиток нашого культурного життя і перервала постійні звязки з місцями. Ця боротьба, що вела за собою постійні політичні зміни не могла не відбитися на всім житті, а почасти також і на діяльності Ц. Б. Не вважаючи на це, діяльність Ц.Б. поширювалась і поглиблювалась, приймала певні форми в внутрішній організації, а виступами в громадськім житті і перед державними інституціями Ц.Б. ставило певні вимоги від імени організованого учительства і брало участь разом з усім свідомим громадянством в боротьбі за кращу будуччину рідного краю і народу.

а) Біжуча робота.

Переходячи до детального повідомлення про діяльність Ц.Б., перше всього треба зазначити ту дрібну щоденну, біжучу роботу, яку викликало листування місцевих спілок

і окремих учителів, що звертались до Ц.Б., як з заявами орґанізаційного характеру, так і з запитаннями, проектами по задоволенню ріжних потреб школи і учителя. Спілки надсилали заяви про приєднання, запитували про умови приєднання, прохали надіслати Статут В. У. Спілки, зразкові статути повітової або районної спілки і взагалі зносились по ріжним орґанізаційним питанням. Овручська спілка прохала піддержати перед Міністерством Освіти її прохання про асігнування допомоги на збудування учительського дому. Літинська спілка пропонувала улаштувати в Літинськім повіті хутір для учителів інвалідів. Кам'янецька писала про необхідність наділу шкіл землею. Спілки запитували про асігнування коштів на освіту, про затвердження штатів, розсилку коштів; звертались про допомогу хворим своїм членам і т.и. Народні Управи, ґімназії, школи звертались з проханням рекомендувати учителів, інструкторів, завідуючих шкільними відділами та инше. Окремі учителі звертались за допомогою на хорування, за позиками в скрутнім становищі, за справками про підручники і т.и.

Все це Ц.Б. по змозі задовольняло, наводячи справки і надсилаючи відповіді, приєднувало спілки, видавало допомоги, позики і т. инше, а більш важливі питання одкладало до З'їзду Делегатів. Уже це коротке і неповне перераховування питань, яких торкались в листуванні спілки і учителі, і яке приводиться тільки для прикладу, показує, — яку необхідну справочну роботу переводило Ц.Б. для учительства. Але важніше тут було те, що в цих звертаннях до Ц.Б. як найкраще виявлялись потреби учительства; і це згодом привело Ц. Бюро до необхідности заснування відповідних органів та комісій при Ц.Б.: для розгляду заяв, задоволення їх, розроблення питань, що торкались ріжних боків життя школи і учителя. Одночасно

з тим, як в своїм листуванні учительство порушувало ті чи инші питання, Ц.Б. з свого боку, по власній ініціативі, багато із цих питань обговорювало, розробляло і переводило в життя. Так Ц. Б. почало зносини з ріжними спілками про заснування літніх дач для відпочинку учителів, про користування ліманами в Одесі, про влаштування помешкання для хворих над морем і.т. инше. Розроблювало питання про збудування Всеукраїнського Учительського Дому в Київі і вживало заходів, аби перевести це в життя. Коли Київська Міська Управа не задовольнила прохання Ц.Б. — одвести даремно землю для В. Уч. Дому, то Ц.Б. вживало заходів, аби одержати помешкання в міськім будинкові, хоч і за платню, але Міська Управа в найменшій мірі не йшла на зустріч Ц. Б. Пізніше Ц. Б. вирішило вступити пайщиком до т-ва «Оселя» і купити там помешкання, але т-во «Оселя» не придбало відповідного помешкання і Ц-му Б. з цим пришлось зачекати. Все ж Ц.Б. поклало початок здійсненню цієї ідеї заснуванням фонду на Учит. Дім. Хор студентів і курсісток під керуванням Кошиця улаштував концерт колядок, прибутки з якого і були першою вкладкою на цей фонд. Доклад про «Всеукраїнський Учительський Дім», який-би з'ясовував питання у всій широті, було вирішено винести на розгляд найблизчого Делєгатського З'їзду.

Лист Овручської Спілки про збудування Учит. Дому висовував питання величезної ваги про сітку учительських домів по всіх містах України; це питання звязане з першим і мусить бути разом з ним негайно вирішене.

Ц.Б. визнавши, що підвалиною фінансової Спілки мусить бути видавнича справа, вирішило негайно приступити до цієї справи; але два погляди: чи видавнича справа мусить лишитись при спілці і керувати нею буде Видавничий відділ при Ц.Б, чи для цього мусить бути засноване окреме

кооперативне т-во з осібним статутом? — ці два погляди боролись цілий рік, аж поки це питання не вилилось в формі окремого учительського видавничого кооператива.

Тяжке становище української школи, яка, лишилась без свідомих національно учителів, висунуло перед Ц.Б. питання про необхідність улаштування по всій Україні літніх учительських курсів. Але це питання загально-державної ваги було лише підняте й обговорене в Ц.Б., а саме виконання його мусіло взяти Міністерство Освіти, куди воно і було передане.

В такім же становищі, але з гіркими наслідками, стояла справа з Педаґоґічною Академією. Заснована по ініціативі слухачів перших лекторських курсів, Академія держалась енергією приватних осіб і через щось не користувалась увагою Міністерства Освіти. Ледве проістнувавши рік і то в цілком ненормальних умовинах, Академія мусіла припинити своє істнування. Тоді один із членів орґанізаційної Комісії по заснуванню Академії звернувся до Ц.Б. з пропозіцією взяти на себе керування і улаштування Академії. Ц.Б. з огляду на важлівість цієї справи згодилось і доручило спеціяльній Комісії розглянути і розробити це питання. Але за браком у Ц.Б. відповідних сил і коштів, яких на Академію було потрібно багато, — вирішено було цю справу загально-державного значіння передати Міністерству Освіти. З того часу і досі про неї нічого не чути.

Багато инших ще питань і справ, що їх висовувало біжуче життя, біжучі потреби освіти, розглядало і вирішувало Ц.Б., але справ набиралось так багато, що або приходилось їх переведення доручати канцелярії Ц.Б., або треба було стати на инший шлях орґанізації і певну групу питань доручити окремій комісії, окремому органові. Так Ц. Б. і зробило. Біжуче листування передано було канцелярії, а для вирішення і здійснення ріжних справ було засновано відповідні комісії і органи.

б) Комісії і Органи Ц. Б.

Уже в 1917 році при В. У. Спілці істнував журнал «Вільна Українська школа», яким керував Редакційний Комітет, що був автономним органом Ц. Б. Таким він лишився з де-якими змінами внутрішнього порядку і в 1918 році.

Коли повернулись в 1918 році учителі-вояки з окопів, багато з них не мало посад, і вони звертались до Ц.Б. допомогти їм в одержані посад. З другого боку почало по Україні засновуватись багато шкіл, українських гімназії, і Шкільні Ради самоврядування та инші інституції почали звертатись до Ц.Б. з проханням дати їм учителів. Ця потреба учителям посад, а школам учителів, привела Ц.Б. до думки про необхідність заснування Бюро праці, яке задовольняло б потреби учителів і школи. Бюро праці на протязі де кількох місяців свого істнування зробило багато, допомогло учителям і школам, про це буде докладено в його справозданні, і на далі перед ним лежить широка робота в тім же напрямі.

Тяжко фінансове становище держави, а також загальнополітичні умовини привели до того, що місцеві самоврядування не одержували податків, не мали через це коштів і не платили жалування учителям по кілька місяців. Учителі мусіли шукати собі заробітку в иншім місці, або підзаробляти додатковою працею, а хворі учителі, або ті, що вийшли в одставку і не здатні були до праці, не могли заробляти і не одержували пенсії. Вони опинились в безпораднім становищі. В таких тяжких випадках місцеві спілки і учителі звертались до Ц.Б. і Ц.Б. допомагало їм по можливості; але хворі вимагали огляду лікарів і лікування, а сама справа допомоги хворим учителям вимагала певного розроблення що і викликало необхідність заснування Лікарської Комісії при Ц.Б. із представників організованого учительства і від орґанізацій.

Уже одно те, що листування до Ц.Б. надходило в великім числі і потрібувало вчасної відповіді, показує, що комусь треба було переглядати, відповідати і направляти її по належності. Для цього потрібні були робітники, потрібен був час, а час і працю треба було оплатити. Видатки на помешкання, паливо, світло, все це вимагало коштів. Але далеко більших коштів, і далі ще в більшім розмірі, вимагали ті справи, які взяло на себе організувати Ц.Б.

На видання журналу, на збудування Всеук. Учит. Дому, санаторій, приютів для сиріт і т. инше — все це потрібувало величезних коштів. Зпочатку ж свого істнування Ц.Б. заснувало Фінансову Комісію. Ця комісія розробила статут «Видавничого т-ва», яке стало окремим; фінансове становище вимагало, аби фінансова комісія вишукувала засоби надалі, і тепер своє фінансове істнування спілка має закріпити заснуванням ощадних кас, як місцевих, так і центральної. Згодом, коли дорожнеча побільшувалась, учительство зверталось до Ц.Б. з проханням орґанізувати постачання товарів на міста при допомозі відповідних Міністерств, хлібного бюро і особливо при ліквідації військового майна через Ліквідаційну Комісію. Ц.Б. вважало необхідним орґанізувати цю справу, але за браком сил не змогло її здійснити. На черзі перед Ц.Б. стояло цілий ряд инших питань економічного життя вчителя, як наприклад: обслідування і поліпшення матеріяльного становища, устрій приютів для сиріт і багато инших, для розроблення яких було ухвалено заснувати Фінансово-Економичну Комісію. Комісія в першу чергу приступила до розроблення питання про орґанізацію ощадних кас на місцях і центральної при Ц.Б., про що і буде докладено на Делегатськім З'їзді.

Задоволення потреб економічного характеру висунуті були тяжкими умовинами життя на першу чергу. Задо-

волення ж культурних потреб Учительських Спілок було відкладено надалі і лише в вінці 1918 року було засновано Культурну Комісію, яка уже приступила до праці. Одночасно для розроблення і питань правного характеру було засновано Правничу Комісію, яка зараз перебуває в стадії організації. Комісії складались з 1–2 представників Ц.Б., місцевих учительських спілок — київської міської, залізничної та з представників -орґанізацій відповідного характеру: в Культурну комісію — від культурно-просвітних орґанізацій, в Правничу від Правничого т-ва і т. инше. Але практика показала, що коли в Комісії не буде хоч одного платного працьовника для техничного переведення постанов і проектів комісії, то діяльність комісії не буде посуватись. За браком сил і коштів не було змоги мати таких працьовників і тільки в кінці року, коли загальними зборами т-ва «Всеувито» було асігновано допомогу Ц.Б. на біжучі видатки, можливо стало оплатити таких працівників. Допомога ж учителям робилась з коштів, асігнованих Міністерством Освіти. Це показує, що власних коштів Спілка дуже небагато мала, жила на допомоги і це ненормальне становище треба негайно і кардінально змінити. Орґанізація, яка хоче жити, розвиватись, — мусить мати і власну економичну базу. Уже невелика практика діяльности комісій показала їх необхідність і користність, через те бажано, щоб праця їх продовжувалась і далі, і істнування їх було забезпечене.

в) Склад Ц. Б. і Ревізійної Комісії.

На 1-м Професійнім Учительськім З'їзді 13–15 серпня 1917 року було обране постійне Центральне Бюро в числі 9 членів і 3 кандідатів. Членами Ц. Б. були обрані: С. Ф. Русова, П. І. Холодний, Ф. П. Сушицький, О. К. Дорошкевич,

Л. Т. Білецький, М. І. Олянчук, О. О. Омшанський, С. М. Романюк і А. Я. Бакалінський, кандідатами: М. В. Сімашкевіч, С. Ф. Черкасенко і д. Капустянський. В 1917 році по заяві вийшов із Ц.Б. д. Олянчук і замісць його в склад Ц.Б. ввійшов кандідат д. Сімашкевич. В 1918 році вийшли по заяві д.д. Холодний і Сушицький. Із кандідатів д. Капустянський відмовився листом від виконання обовязків кандідата, а д. Черкасенко не міг — за браком часу — брати участи в діяльності Ц.Б., через це заступить членів, які вийшли з Ц.Б., було нікому. Крім того де-які члени Ц.Б. виїздили з Київа на де-який час, або й зовсім. З огляду на це, Ц.Б. кооптувало в свій склад з правом повного голосу — згідно з § 28 Статуту — таких осіб: д.д. Болозовича, Лещенка, Лорченка, Б. Дорошкевича, д-ку Любинську, д.д. Грігорьєва, Чепігу (Зеленкевича), Вирового і Шмиговського. В склад Ц.Б. також. входили: голова Лікарської Комісії д-р Равич і голова Бюро Праці — д. Лимаренко. На першім же засіданні Ц.Б. були обрані: Голова Ц. Б., два товариші голови, секретарь і скарбник. Головою було обрано С. Ф. Русову, товаришами голови — д.д. Сушицького і Бакалінського, секретарем — д. Білецького і скарбником — д. Омшанського. Через де-який час д. Білецький відмовився від виконання обовязків секретаря і замісць його було обрано д. Бакалінського, який виконував обовязки секретаря до останнього часу. Одночасно д. Бакалінський відмовився від виконання обовязків товариша голови і замісць його було обрано товаришем голови д. Болозовича; потім одмовився д. Болозович, а д. Сушицький вийшов із складу Ц.Б., і товар. голови було обрано д. Білецького. Але з часом д. Білецький через виїзд із Київа теж мусів відмовитись від виконання обовязків тов. голови. В останній час, перед приходом Директорії, коли був виданий Науменком ціркуляр про призив учнів в військо, д. Холодний залишивши посаду Тов. Міністра

Освіти, вернувся в склад Ц. Б. Але ж ненадовго. З приходом Директорії його було призначено Комісаром Міністерства Освіти. На протязі 1918 р. ще відбулись де які зміни в складі Ц.Б.: умер Б. Дорошкевич, д.д. Білецький і Вировий виїхали з Київа, д. Грігорьєв вийшов по заяві, а ті, що лишились, не мали змоги регулярно бувати на засіданнях і приймати участи в діяльності Ц.Б, Між тим діяльність Комісій вимагала постійного звязку з Ц.Б., постійного керування ними і Ц.Б. при першій, можливості вирішило поділити керування Комісіями між 3 членами Ц.Б., призначивши їм платню. Секретарь Ц. Б. керував канцелярією і був відповідальним представником в Лікарській Комісії; другий член був секретарем в Культурній Комісії і виконував справи і доручення правного характеру, які відносились до Правничої Комісії; третій член мав вести економічну справу і бути представником в Економично-Фінансовій Комісії та в Бюро Праці. Крім цих трьох членів, скарбник, якому теж було призначено платню, вів рахівництво і всі грошові справи. В Міністерствах, Кооперативах та инших установах оплата праці більш відповідає дорожнечі життя і це притягує туди кращі сили. Через це бажано, аби Спілка окріпла настільки економично, щоб мала змогу оплатити своїх працьовників і притягти до роботи найвидатніші сили.

В Ревізійну Комісію на тім же 1-ім Професійним Учительськім З'їзді було обрано: д.д. Данчевського, Вадімова та Нечипоренка, а кандідатами: д.д. Власенка і Кобзаря. В такім складі Комісія лишалась до останнього часу.

г) Склад Всеукр. Учит. Спілки.

Ще діяльність Тимчасового Центрального Бюро на протязі літа 1917 року була направлена на заснування

спілок на містах і об'єднання їх у Всеукр. Учит. Спілці. Уже тоді багато учительських спілок заснувалось і приєдналось до В. Уч. Спілки, так що на 1-ім Професійнім Учительськім З'їзді в серпні 1917 року було 141 делегат, більше ніж від 13.000 орґанізованого українського учительства.

Після З'їзду об'єднання Спілок у Всеукраїнській продовжувалось. Кожна спілка, аби приєднатись, мусіла — згідно з § § 5 і 8 Статуту надіслати: а) заяву про приєднання б) повідомити про число членів, в) прислати свій статут і г) коштів: по 50 коп. членського внеску з кожного члена на рік і 10% инших коштів. Де-які спілки прислали делеґатів на З'їзди, вели листування, але ні одної із зазначених вимог не виконали; такі спілки зареґістровувались в Ц. Б. Спілки, що надіслали заяву, або статут, або що инше із зазначених вимог, але не виконали всіх, — приєднувались умовно. Ті ж спілки, що виконали всі вимоги, — приєднались остаточно. Ті ж із зареґістрованих, які не виконали ні одної вимоги на кінець року, — «не вважаються надалі в складі» Всеукраїнської, але можуть завжди знову вступити, згідно до § § 5 і 8 Статуту. В списках і таблиці, що при цім подаються, зазначено, які спілки, коли і що виконали. Підрахунки зроблено за 1917 рік на 1-е січня 1918 року і за той же, — 1917 рік, — на 1-е січня 1919 року. За 1918 рік дано відомости, які є в Ц.Б. на 1 січня 1919 року, але вони мусять ще поповнюватись на протязі 1919 року, бо на містах за 1919 рік не могли встигнути зробити до 1-го січня підрахунки та надіслати всі потрібні відомости і кошти до Ц. Б. Про спілки, що зареґістровані, але не виконали вимог, зазначено, що вони «не вважаються в складі В. Уч. Спілки». Ті ж спілки, які було приєднано умовно чи остаточно в 1917 році, — мусять бути виключені, коли на протязі 1918 року не внесли членських внесків. З огляду на те, що до 1-го січня 1919 р. спілки не встигли зробити справоздання і підрахунки за 1918 рік та

виконати свої обовязки перед Всеукраїнською, — прийдеться виключення спілок одкласти на де-який час.

По відомостям Ц.Б. склад В. Уч. Спілки виявляється в таких числах*

Роки	Скільки всього спілок	Скільки членів			Приєднано (Умовно)	Приєднано (Остаточно)	Не вважаються в складі В. Уч. Спілки
		По скільк-кох спіл.	Число членів	Скільки спілок не повідомлено про чл.			
1917	57	39	7987	18	40	7	10
1918	104	87	20375	17	37	31	32**

В. Уч. Спілка не налічує багато років свого істнування через це не можна із порівняння зробити висновки, чи розвивається вона, чи слабне, — але уже ці 2 роки, на протязі яких людство переживало цілі епохи, показали величезний її зріст. Ще 2 роки тому назад не вільно було учителеві себе звати українцем. Коли-ж на українських учительських курсах останніх 2 років учительство вивчило історію України, історію її культури, стало свідомим і вірним громадянством своєї вітчини, воно утворило свою професійну орґанізацію з числом до 20.000 членів. Це дає право вірити, що в умовинах вільного національно-політичного життя Спілка зможе розвинути широко свою діяльність і орґанізацію.

* Докладні відомости поміщено в списках і таблицях, прикладених до цього справоздання. (Під час З'їзду вони були виставлені на список для огляду членів).

** Лебединскій Уѣздный Учительскій Союз — вийшов по заяві.

д) Організація Спілки.

Поруч з орґанізацією комісій при Ц.Б. для розвитку ріжних боків діяльности спілки йшла робота Ц.Б. в напрямку закріплення звязку з місцями і розвитку діяльности на місцях. З початку 1918 р. Ц.Б., — згідно з дорученням наради з представниками місцевих спілок, — почало готуватись до З'їзду Ради, який було намічено на 1–4 лютого. Але політичні події в Київі в цей час примусили одкласти З'їзд Ради на Великдень; німецька влада припинила його, але все ж Рада встигла закінчити свою роботу, правда в менш сприятливих умовинах. Ц.Б. вважало, що Рада дасть йому змогу спільно з представниками спілок обговорить цілий ряд невідкладних питань, а також підготовитись до Делеґатського З'їзду. Рада заслухала статути: ощадної каси, суда чести, бюро праці, винесла цілий ряд постанов, що торкались орґанізації Спілки, матеріяльного становища учителя, висловила побажання аби доклади на Делеґатський З'їзд були розроблені не тільки Ц.Б. а і місцевими спілками, розглянула цілий ряд инших питань. Праці Ради з її постановами були видруковані при журналі «Вільна Укр. Школа», випущені окремою відбиткою і були розіслані по спілкам. Згідно з постановою Ради, Ц.Б. скликало літом наряду з представників губ. спілок і де-яких повітових. Нарада обговорила питання підготовки до з'їзду, намітила цілий ряд докладів, які були розпреділені між спілками. Обговорені були також питання біжучого моменту: про неодержання учителями жалування, про скасування Генер. Шкільн. Ради і т. ин. В справі орґанізації тут було важливе те, що Рада, ухваливши ріжні статути, дала змогу до реального переведення в життя на місцях і ощадної каси і бюро праці і суда чести, а нарада розпреділенням докладів між місцевими спілками накладала на них певні обовязки і сказати б так — децентралізовала працю.

Для частішого обміну думками Ц.Б. звернулось до всіх спілок з запросинами представників їх на свої засідання, коли вони бувають в Київі; і справді, в цей час, коли повернулась Центральна Рада, учительство по всяким справам в великій кількости прибувало в Київ і ні одно засідання Ц.Б. не проходило, щоб на ньому не було по де-кілька представників з місць. Далі Ц. Б. почало готуватись до скликання Делегатського З'їзду в серпні 1918 року, але дозволу від тодішнього Міністра Внутрішніх справ Кістяковського не було одержано, не вважаючи на всілякі заходи, які вживало Ц.Б., і думку про З'їзд прийшлось відкласти. Настала жорстока реакція. Діяльність спілок по багатьох місцях гальмувалась. Звязок з місцями не міг піддержуватись регулярно і інтенсивно і через те в Ц.Б. виникла думка мати роз'їздного інструктора для зносин між центром і місцями. Малось на думці, що далі одного інструктора в центрі буде мало і, хоч на літо можна буде мати хоча одного інструктора на губернію, аби ця сітка інструкторів, об'єднуючись в центрі, вела роботу взаємного інформування спілок між собою і центра з місцями. Відсутність коштів не дала змоги мати інструктора і, на превеликий жаль, прийшлось це відкласти до більш слушного часу.

Нарешті, прийшли кращі вільні часи, коли стало можливим скликати Делегатський З'їзд. На цім з'їзді закріпляться пройдені етапи праці і життя Спілки, намітяться шляхи надалі і з більш певними силами з більш міцним об'єднанням Спілка буде провадити свою роботу далі.

е) Загально-політичне становище і шкільна політика.

Політичні події, що весь 1918 рік відбувались на Україні і національно-державне становище її змінялось то в гірший, то в кращий бік, ці події не могли не відбитись і на діяльності

Ц.Б., не могли не викликати з боку Ц.Б. того чи иншого відношення. Коли совітське військо заняло Київ в січні 1918 року, то повстало питання про владу в Київській Шкільній Окрузі. Центральне Бюро на скількох зібраннях з членами Київськ. Міськ. Сп. вирішило ввійти в згоду з учительськими спілками инших національностей, з польською, єврейською, а також пропонувати і російській — заснувати Раду Спілок для керування Київ. Шкільн. Округ., для оборони учительства і для спільного вирішення инших справ. Спілки прийшли до згоди, звернулись до Радянського уряду з зазначеною пропозіцією і одержали на це згоду. Представники від Укр. Учительства були обрані на зборах Ц.Б. і членів Київ. Міськ. Спілки. Участь представників українського учительства давала змогу захищати інтереси української школи і учителів.

Коли вернулась до Київа Центральна Рада, представники Ц.Б. не були закликані до участі в Генеральній Шкільній Раді, але, після заяви Ц.Б., були допущені і приймали участь в засіданнях Г. Шк. Ради, що давало змогу по можливості проводить думки учительства при розробленні законопроектів. В той же час представники В. Уч. Спілки брали участь в ріжних комісіях при Міністерстві Освіти по розробленню ріжних питань, що торкались школи і становища учителя. Коли у Ц.Б., не вистачало членів для представництва, то представниками були члени Київс. Міськ. Спілки. Але згодом коли відбувся гетьманський переворот, коли змінилось політичне становище, то відносини між Міністерством Освіти та Спілкою змінились. Новий Міністер Освіти Василенко не визнавав вимог українського організованого учительства. Він більше прислухався до голосу російського учительства. А це учительство відограло особливу ролю в шкільнім перевороті: від імені областного російського учительського союзу була подана історична декларація, в якій учит.-росіяне вимагали иншого

відношення до українізації школи, ставлячи її в залежності від референдума і до принціпа представництва учительства, як в Генер. Шк. Раді, так і взагалі в шкільнім управлінні, висовуючи принціп пропорціональности числу шкіл (бо середніх російських шкіл було більше), а не числу населення. Уже з'їзд Ради віднісся до нового Міністра недовірливо, а нарада, що була літом, послала делеґацію, яка поставила гостро питання: про скасування Генер. Шк. Ради, про план Шкіл. Управління взагалі, про арешти учителів і про задержку їм платні. Міністр одмовив обіцянками, але вони не могли задовольнити українське учительство, бо фактично політика провадилась инакше. Російський учительський союз скликав з'їзди представників російського учительства, батьківських комітетів, з'їзди були ворожі і українському народові і українському учительству. Українське учительство на місцях арештовували, яко агітаторів проти гетьманської влади, шкільні ради скасовували, жалування учителям не висилали (про це на Дел. З'їзді окремо докладено) і ніякі заходи Ц.Б. не помагали. Ц.Б. кликало російське учительство до спільної праці на користь народу і до спільного єднання під гаслами і під одним дахом Всеукраїнської Учительської Спілки, наслідків цього заклику поки що не видно. Звертає увагу відношення до Всеукраїн. Учит. Спілки Всеросійського Учительського Союзу. Коли, в кінці серпня, не вважаючи на величезні труднощі переїзду, прибув до Київа з Петрограду представник Всеросійського Учительського Союзу, то з розмов його з представниками Ц.Б. виявилась повна спільність в поглядах на потребу національної школи і бажання дружного контакту і єднання в діяльності обох учительських орґанізацій Всеросійської і Всеукраїнської. Спільної мови не було у Спілки і з Міністром.

За часи панування цієї влади, коли державною мовою хотіли зробити російську, Ц.Б. від імені Спілки виступило

з протестом. Коли відчинявся Український Державний Університет в Київі, Ц.Б. звернулось з докладною запискою про прийом до Університету народніх учителів. Але вже ніякі заяви не помагали, політика котилась швидко вниз по накаченій стежці. В цей час для об'єднання національних сил України і для оборони на перших порах української державности та національної справи заснувався український Національний Союз. Ц.Б. від імені Всеукр. Учит. Спілки вступило в склад Нац. Союзу, якому прийшлось відограти потім історичну ролю. Націон. Союз виділив із себе Директорію і за нею пішов весь народ боротись за права трудового люду і національні здобутки.

Були останні дні боротьби влади з народом. Гетьманський уряд дійшов до того, куди вже далі йти було не можливо: міністр освіти видав ціркуляр про закриття середніх шкіл і про вступ учнів в військо. Низка громадських орґанізацій висловилась проти такого небувалого розпорядження. Ц.Б. винесло протест і відкликало Голову Ц. Б. з посади в Міністерстві Освіти.

Але це були останні роспачливі виступи гетьманської влади. Народ переміг і Директорію ждали до Київа.

Ц.Б. зустріло Директорію разом зі всім українським громадянством урочисто, вітаючи в'їзд її до Київа, а також звернулось до Директорії з меморандумом, в якім ставить вимоги від імені Всеукраїнської Учительської Спілки в справах освітніх.

Так Ц. Б. відкликалось на події, які відбувались в загально політичнім житті на напрямок шкільної політики. Але цього мало. Повинно бути, щоб до голосу Всеукраїнської Учительської Спілки, прислухались представники уряду. Для цього необхідно, щоб В. Уч. Спілка була міцною і визначною організацією; щоб вона приняла участь в будуванні політично-громадського життя; щоб вона взяла на себе розроблення і провадження

в життя найкращих педаґоґічних проблем і перше всього — вела привід в боротьбі за рідну школу; щоб в цій всій роботі вона йшла поперед уряду, а не тільки відкликалась на події життя. Тоді з її голосом буде рахуватись громадянство, до голосу її буде прислухатись уряд і не буде того, що бачимо зараз, коли в центрі і на місцях в шкільнім управлінні повне безладдя, або випадковість і ріжноманітність, коли в керовники Міністерства Освіти, його помішників в керовники департаментів часто попадають люде, яких громадянство і Спілка не знає і не бажає. Коли в справі освіти безпорадне становище: повна безграмотність, не хватає учителів, нема підручників, учителі голодують або одержують старцівське утримання і т. инше. Але Спілку не спитають, коли вона з'уміє заставити це зробити. А коли вона хоче бути помітною громадською одиницею, хай виховає свідомість кожного свого члена і викує громадську солідарність. Хай кожний учитель для школи пройметься думкою, що учитель для школи і народа, а не навпаки, хай іде він в спільнім єднанні з селянином і робітником в боротьбі за кращу долю працьовника, але не руйнуючим лише шляхом, а і будівничим. Спілка повинна мати колєктивну, розумну, правдиву думку і колєктивну міцну спаяну волю. Це вимагає великої організованости в організації. Це виховання і виковування орґанізованости мусить стати провідною Зорею, до якої повинна прямувати Всеукраїнська Спілка, але так, щоб правда була в силі і сила була в правді.

Голова Ц. Б. С. Русова.
Члени: Ол. Дорошкевич.
С. Романюк.
О. Омшанський.
Секретарь А. Бакалінський.

Касовий відчит Центр. Бюро Всеукраїнської Учит. Спілки за 1918 рік*

Прибутки за 1918 р.

1) Сальдо на 1 січня 1918 року — 1222 крб. 84 коп.
2) Членські внески:
• за 1917 р. — 1835 крб. 15 коп.
• за 1918 р. — 5818 крб. 75 коп.
• за 1919 р. — 150 крб.

Загальна сума *7803 крб. 90 коп.*

3) 10% з інших коштів:
• за 1917 р. — 49 крб. 94 коп.
• за 1918 р. — 245 крб. 65 коп.

Загальна сума *295 крб.59 коп.*

4) Инших прибутків — 575 крб.
5) Повернуто боргів — 350 крб.

* Вільна українська школа, 1918–19 шк. рік (рік другий). № 8–9 (березень — квітень). 39–40 (додаток).

6) Од продажу статуту Всеукр. Учит. Спілки — 148 крб. 30коп.

7) продажу «Праці Ради» Вс. Уч. Спілки — 217 крб. 80 коп.

8) Повернуто за пересилку статуту і «Праці Ради» — 53 крб. 65 коп.

9) Од видання Євангелії од «Всеувито» — 10000 крб.

10) Допомога од Видавнич. Т-ва «Всеувито» — 5000 крб.

11) %% від операції в Союз-банку на біжуч. рахун. та купон двох білетів «Свободн. Займа» на 200 карб. — 192 крб. 35 коп.

Разом: *25859 крб. 43 коп.*

2) Фонди:

1) на «Учительську Хату» ім. Т. Г. Шевченка — 4347 крб. 56 коп.

2) на відділ антропології та етнографії при Національній книгозбірні ім. Хв. К. Вовка — 880 крб. 17коп.

3) імени І. М. Стешенка — 187 крб. 97 коп.

4) полоненим учителям — 536 крб. 47 коп.

5) На памятник Т. Г. Шевченка — 338 крб. 06 коп.

6) Упорядкування могили Т. Г. Шевченка — 149 крб. 90 коп.

7) На видання книжок — 3250 крб.

13) Журнал «Вільна Укр. Школа»:

а) допомога від М. Н. Осв. — 1000 крб.

б) позики від М. Н. Осв. — 15000 крб.

в) позики від «Всеувито» — 10000 крб.

г) передплата на журнал — 614 крб.

Загальна сума *26614 крб.*

14) Від Дальньо-Східньої Української Спілки учителів — 25 47486крб. 58 коп.

15) Від Мін.Н. Осв. ссуда на видання Євангелія — 100000 крб.

Разом — *173346 крб. 01 коп.*

Видатки за 1918 рік.

1. Канцелярські речі та друкарські — 921 крб. 70 коп.
2. Поштові витрати — 430 крб. 65 коп.
3. Майно — 441 крб. 35 коп.
4. Платня за помешкання — 1150 крб.
5. Утримання секретарю, скарбнику та службовцям Центр. Бюро — 15535 крб.
6. Допомога і платня за лікування хворих учителів — 3197 крб. 55 коп.
7. Аванс Крупській М. під граматку — 500 крб.
8. Повернуто учителю Сухому паєву суму на видання книжок — 3100 крб.
9. Виплата журналу «В. Укр. Школа» за «Праці Ради» Вс. Уч. Сп. — 500 крб.
10. Різні видатки, як то на дрова і т. инш. — 2323 крб. 80 коп.
11. Позики учителям — 1330 крб.
12. Журналу «Вільна Укр. Школа» — 25000 крб.
13. Передача допомоги М. Н. О. і передплати журналу «В. У. Ш.» — 1614 крб.
14. Позика Видавничому Т-ву «Всеувито» — 15000 крб.
15. На біжучому рахунку «Союз-Банку» № 1509 на 1 січня 1919 р. — 1184 крб. 95 коп.

16. Готівкою на 1 січня 1919 р. — 1117 крб. 01 коп.
17. Видано на друк Євангелії «Всеувито» — 100000 крб.

Разом *173346 карб. 01 коп.*

Всього прибутків:
1) Решта на 1 січня 1918 року — 1222карб. 84коп.
2) Поступило в 1918 році — 172123 карб. 17 коп.

Разом *173346 карб. 01 коп.*

Всього видатків:
1) По рахункам — 154714 карб. 01 коп.
2) Позика Т-ву «Всеувито» — 15000карб.
3) За ріжними особами — 1330 карб.
4) На біжучім рахунку Союз-Банку № 1589 1 січня 1919 року — 1184карб. 95 коп.
5) Готівкою на 1 січня 1919 року — 1117 карб. 01 коп.

Разом — *173346 карб. 01 коп.*

Голова — *С. Русова*
Члени Ц. Бюро: Л. Білецький,
Ол. Дорошкевич, А. Бакалінський
Скарбник Центр. Бюро Всеукр. Учит. —
О. Омшанський.

Розділ V.

З ВИДАВНИЧОЇ ІСТОРІЇ ЖУРНАЛУ «ВІЛЬНА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»: РЕДАКЦІЙНІ ЗВЕРНЕННЯ, ОГОЛОШЕННЯ, ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ

Приймається передплата на 1917–18 шкільний рік на загально-педагогичний журнал Вільна Українська школа*

Журнал виходитиме що-місяця (крім двох літніх місяців), починаючи з вересня с.р., при участи таких співробітників: А. Баккалінського, Л. Білецького, Вадимова, О. Верходуба, Є. Вирового, Г. Голоскевича, О. Грушевського, О. Дорошкевича, В. Дурдуковського, В. Дога. О. Діхтяра, М. Зерова, В. Корольова, Ол. Левитського, М. Мочульського, О. Музиченка, І. Огієнка, С. Панасенка, В. Прокоповича, С. Русової, Ю. Сірого, С. Сірополка, І. Стешенка, Ф. Сушицького, Є. Тимченка, С. Титаренка, П. Холодного, С. Чалого, Я. Чепіги, С. Черкасенка, Н. Шульгиної-Іщук, Я. Юдич, І. Ющишина та инших.

Програм журналу: 1) Офіціяльний відділ накази Генерального Секретаріату, Міністерства то-що; 2) новіші течії в европейській педагогиці, як підвалини нової школи; 3) організація нової школи (вчитель, учні, батька, оточення, дісціпліна і т.и.); 4) дошкільне виховання; 5) нижча школа: а) її програм і розполог предметів; б) методичні вказівки що до викладових предметів; 6) середня школа методика предметів у вкраїнській гімназії, українознавча в російських середніх школах; 7) вища школа; 8) позашкільна освіта;

* Вільна українська школа, 1917 (рік перший). № 1 (вересень). Зворот обкладинки.

9) питання професійної организації вчителів; 10) хроніка освіти; 11) бібліографія.

Тимчасова адреса: Київ, В. Володимирська 57. (Педагогичний Музей).

Ціна на рік (з 1-го вересня 1917 по 31-ше серпня 1918) 14 карб., на пів року 7 карб.

Редагує Комітет

За Редакцію відповідає *С. Черкасенко*

Од контори! Ті передплатники, які заплатили вже передплату по старому розкладу — 7 карб., на рік і 4 карб., на півроку, мусять дослати до нової норми, коли бажають одержувати «Вільну Українську Школу».

Од редакції*

Товариші-вчителі! Ви почали роботу в новій українській школі. Ви пробиваєте новий педагогичний шлях, бо ви ще не маєте досвіду, не маєте праці попередніх поколіннів українських учителів. Придивляючись до своєї нової праці, до своїх учнів, робіть спостереження, записуйте те, що Ви бачите і почуваєте, і ці спостереження шліть до нашого журналу. Хай не гине без користи для других Ваш досвід. Хай Ваші помилки вкажуть всім працьовникам инший, правдивий шлях. Ми ж з свого боку зберемо всі Ваші уваги до купи і подамо в журналі на розгляд усієї учительської громади.

Редакція.

* Вільна українська школа, 1917 (рік перший). № 1 (вересень). С. 64.

Приймається передплата на 1917–1918 шкільний рік на загально-педаґоґічний журнал Вільна Українська Школа*

Журнал виходить що-місяця (крім двох літніх місяців), починаючи з в вересня ц.р., при участи таких співробітників: А. Бакалінського, Л. Білецького, Вадимова, О. Верходуба, Є. Вирового, Г. Голоскевича, прив.-доц. О. Грушевського, О. Дорошкевича, В. Дурдуковського, В. Дога. Ол. Діхтяра, М. Зерова, проф. В. Зіньковського, В. Корольова, Ол. Левитського, М. Мочульського, О. Музиченка, прив.-доц. І. Огієнка, С. Панасенка, В. Прокоповича, С. Русової, Ю. Сірого, С. Сірополка, І. Стешенка, прив.-доц. Ф. Сушицького, проф. Є. Тимченка, С. Титаренка, П. Холодного, С. Чалого, Я. Чепіги, С. Черкасенка, Н. Шульґиної-Іщук, Я. Юдич, І. Ющишина та инших.

Адреса: Київ, В.-Володимирська, 57, «Педаґоґічний музей».

Тимчасова ціна на рік 15 руб., на пів року — 8 руб. Плата за оповістки: ціла сторінка — 50 карб., ½ стор. — 25 карб., ¼ стор. — 15 карб.

При зміні адреси просимо присилати стару бандероль, по якій висилається журнал. За зміну адреси — 50 коп.

---

* Вільна українська школа, 1917 (рік перший). № 2 (жовтень). Зворот обкладинки.

Редакція «Вільної Української Школи» ласкаво прохає авторів чітко писати свої рукописи (бажано на машинці), до того ж на одному боці паперу.

Автори повинні подавати свою адресу.

Редакція залишає за собою право скорочувати статті і робити в них зміни, коли ці зміни не мають принціпіяльного характеру.

Рукописи на яких не зазначено — «платний», вважаються безплатними. Коли автор не подає своїх умов друку, редакція має право оплатити статтю згідно з постановою редакційного комітету.

Неприняті визначніші рукописи переховуються в редакції 6 місяців вони повертається авторам тільки після того, як буде прислано марки на їх пересилку.

Авторів і видавців просимо надсилати книги до редакції на рецензію або зазначення в бібліографічному відділі.

Од контори*

Через неможливі технічні труднощі перша книжка журналу запізнилася більше як на місяць. Тепер журнал друкується в великій друкарні, і ми сподіваємося, що надалі виходитиме в свій час.

Під час друкування першої книжки ціна на друкарські роботи підскочила знов на 65%. Це становить нас перед такою ділємою: або зменшити обсяг журналу або побільшити передплату. Ми не зважуємось піти першим шляхом, бо тоді цілий ряд пекучих шкільних потреб зосталися б без обговорення; через те ми мусимо ще підвищити передплату на наш журнал до 15 карбованців на рік. Иншого виходу ми не бачимо і тепер звертаємось до наших шановних передплатників з проханням надіслати в найблизчому часі ріжницю між старою передплатою і новою. Попереджаємо, що тим, хто не зробить цього, ми надішлемо журнал тільки по розрахунку на подану зразу суму грошей.

* Вільна українська школа, 1917 (рік перший). № 2 (жовтень). С. 128.

Од Редакції. Заклик Редакційного Комітету до місцевих спілок*

Редакційний комітете педаґоґічного журналу «Вільна Українська Школа», орґану Всеукраїнської Учительської Спілки, бажаючи заснувати найтісніші звьязки з місцевими Спілками, звертається до Рад цих Спілок з товариським проханням періодично надсилати йому матеріали про життя Спілки по такій схемі:

1. Коли у Вас заснувалася Учительська Спілка?
2. Скільки членів вона об'єднує?
3. Чи приєдналися до Спілки вчителі середніх Шкіл? Коли були непорозуміння в цій справі, то які саме?
4. Чи прилучилася ваша Спілка до Всеукраїнської? Коли ні, то чому? Коли прилучилася, то при яких умовах це сталося (які мотиви були проти т. ин)?
5. В чому проявляється діяльність вашої Спілки?
6. Чи були впоряджені вчительські з'їзди? Коли були, то хто й які доклади там читав? Які постанови було винесено?
7. Які пляни має Рада що до майбутньої діяльности?
8. Які зміни в сучасній організації українського вчительства Ви бажали б зробити?
9. Чи потрібний і коли з'їзд представників Спілок?
10. Чи задовольняє вчительство журнал «Вільна Українська Школа» (на підставі двох перших книжок).

Коли не задовольняє, то які хиби в йому вбачаєте і які зміни бажали б внести?

---

* Вільна українська школа. № 3–4 (листопад — грудень). С. 223.

Од контори*

Прохаємо всіх Вп. передплатників, які виписали «Вільну Українську Школу» на старих умовах передплати (раньше 7 карб. на рік, а відтак 12 карб., на рік) дослати передплату відповідно до нової розцінки (хто заплатив 7 карб., має ще доплатити 8 карб., а хто заплатив 12 карб., доплатить ще 3 карб.), т.є. 15 карб. на рік.

При колективних замовленнях на «Вільну Українську Школу» в 100 примірників і більше, коли гроші посилаються зараз, Контора «Вільної Української Школи» дає 10% скидки.

За примірники, що пропали на почті, Контора «Вільної Української Школи» не відповідає.

* Вільна українська школа. № 3–4 (листопад-грудень). С. 223.

Од редакції*

Слідуюче число «В. Укр. Шк.» буде присвячене світлій памяти Т. Г. Шевченка. З огляду на непереможні техничні труднощі вона вийде в березні, а не в лютому, як це годилося б.

Товариші! Ширьте наш журнал між учительством, налягайте на повітові народні управи, щоб вони передплачували його для всіх шкіл повіту. Піддержуйте морально і матеріально свій єдиний орган, бо тепер він мусить істнувати тільки на власні гроші. Пишіть частіше до редакції, подавайте свої уваги що до журналу, щоб він був органом справді всього українського вчительства, а не тільки Центрального Бюро. Байдужість здатна тільки приборкати нам крила, а роботи в нас сила. Хай же живе всеукраїнська учительська єдність і спільність інтересів!

Контора журналу прохає доплатити гроші до повної суми — 15 карб. — тих товаришів, хто надіслав меньше цього (4,7,8 або 12 карбов.). В противному разі висилка журналу припиниться.

* Вільна українська школа, 1918 (рік перший). № 5–6 (січень-лютий). Остання сторінка обкладинки.

До членів Всеукраїнської Учительської Спілки*

Шановні товариші!

З попередніх чисел журналу «Вільна Українська Школа» ви прочитали про відношення широких кол орґанізованого вкраїнського вчительства до Всеукраїнського Учительського Видавничого Товариства «Всеувито»: постанови Ц.Б., Ради Спілки 10–12 травня, Наради представників губерніальних спілок 15–16 липня виразно говорили про необхідність повного контакту й єднання між двома вчительськими ідейними орґанізаціями. В цих постановах одбивався голос зтурбованого вчительства, яке помічало ніби-то боротьбу між двома близькими і потрібними орґанізаціями. І ось тепер, ми можемо з чистим серцем сказати, що всяка незгода між Спілкою і Всеувито скінчена, бо між ними немає жадної конкуренції, а єсть тільки справедливий поділ праці. Всеувито цілком бере на себе видавничу справу, і Ц. Бюро передає йому всі свої замовлення і роспочату орґанізацію на певних умовах. Натомісць Ц. Бюро, як найвища і найавторітетніша орґанізація вкраїнського вчительства, бере на себе ідейний бік видавництва: ухвалу книжок до друку, вироблення плану постачання підручників до школи і т. ин.

* Вільна українська школа, 1918 (рік перший). № 10 (червень). Зворот обкладинки.

Чисті ж прибутки «Всеувито» повинні йти на орґанізації Всеукраїнської Вчительської Спілки. Сила бідного, хворого, знесиленого життям учительства звертається зараз за допомогою до Ц.Б., але зарадити лихові нічим: жадних майже засобів немає. І ось Всеувито повинно стати цією міцною економичною базою для В.У.С. Воно повинно давати кошти для професійних потреб учительства. Щоб це здійснити, необхідно, аби кожний член Спілки був також і членом Всеувито, щоб делєгатський з'їзд Спілки, обіраючи своє Ц. Бюро, обірав і правління Всеувито. Тоді по суті між цими двома орґанізаціями не буде жадних суперечок. Ми віримо в це і через те закликаємо товаришів (окремо і через спілки) нести свої паї в Учительське Видавниче Товариство (див. оповістку на третій сторінці обгортки).

Центральне Бюро В. У. С.

Приймається передплата на 1918–1919 шкільний рік на загально-педаґоґічний журнал ВІЛЬНА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА. рік видання другий

Журнал виходить що-місяця, починаючи з серпня, (окрім двох- літніх місяців) при участі кращих українських і закордонних педагогічних сил.

З огляду на ненормальні обставини видавничої справи передплата твердо не установлена:

ПОКИ-ЩО треба присилати 15 карб.

Зважаючи на теперішню дорожнечу й недостачу паперу, журнал друкується в обмеженій кількости, тому про-

симо ш.п.п. передплатників і особливо Народні Управи (земства) заздалегідь внести передплату.

Плата за оповістки: стор. — 100 карб., ½ стор. 50 карб., ¼; стор. — 25 карб., за зміну адреси 1 карб.

Журнал видає **Всеукраїнська Учительська Спілка.**
Редагує Комітет.
Відповідальний редактор *О. Дорошкевич.*

Адреса: Київ, Басейна, № 11, 2-й поверх.

Продаються комплекти журналу за 1917/18 р. без числа 1-го (яке роспродано) за 14 карб. При колективній передплаті знижка 10%.

Приймається передплата на 1918–1919 шкільний рік на загально-педаґоґічний журнал ВІЛЬНА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА*

Рік видання другий

Журнал виходить що-місяця, починаючи з серпня, (окрім двох літніх: місяців), при участі кращих українських і закордонних педаґоґічних сил: К. Абламської, Гр. Александровського, О. Астряба, К. Мірзи-Авекянц, А. Бакалінського, Ол. Баржицького, Л. Білецького, О. Биби, п.-от. Богдановича, А. Болозовича, Є. Вирового, С. Гаєвського, Г. Голоскевича, П. Гереги, М. Гончара, прив.-доц. О. Грушевського, Б. Дорошкевича, О. Дорошкевича, В. Дурдуковського, В. Доги, Ол. Діхтяря, П. Зайцева, М. Зерова, Е. Зерової, проф. В. Зіньковського, П. Клименка, И. Котляренка В. Корольова. М. Крупського, Ол. Левитського, М. Мочульського, О. Музиченка, прив.-доц. І. Огієнка, С. Панасенка, В. Приходька, О. Приходька, В. Прокоповича, В. Родникова, С. Русової, Ю. Сірого, С. Сірополка, прив.-доц. Ф. Сушицького, проф. Є. Тимченка, С. Титаренка, П. Холодного, С. Чалого, Я. Чепіги, С. Черкасенка, Н. Шульґіної-Іщук, В. Щепотьєва, Я. Юдич, І. Ющишина та инших.

З огляду на ненормальні обставини видавничої справи, передплата твердо не установлена:

* Вільна українська школа, 1918–19 шк. рік (рік другий). № 1 (серпень). Зворот обкладинки.

ПОКИ-ЩО треба присилати 15 карб.

Зважаючи на теперішню дорожнечу й недостачу паперу, журнал друкується в обмеженій кількости, тому просимо ш.п.п. передплатників і особливо Народні Управи (земства) заздалегідь внести передплату.

Плата за оповістки: стор. — 100 карб., ½ стор. 50 карб., ¼; стор. — 25 карб., за зміну адреси 1 карб.

Журнал видає **Всеукраїнська Учительська Спілка.**
Редагує Комітет.
Відповідальний редактор *О. Дорошкевич.*

Адреса: Київ, Басейна, № 11, 2-й поверх.

Продаються комплекти журналу за 1917/18 р. без числа 1-го (яке розпродано) за 14 карб. При гуртовій передплаті знижка 10%.

Продовжується передплата на 1919–20 шкільний рік на загально-педаґоґічний і професійно-вчительський журнал ВІЛЬНА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА*

Рік видання третій.
Орган Всеукраїнської Учительської Спілки.

Журнал виходить шо-місяця починаюча з серпня (крім двох літніх місяців), під загальною редакцією Ол. Дорошкевича і при найближчій участи: Лебединцева Кост; Музиченка Ол., Петруся Вол., Підгаєцького Вол., Родникова Викт., Русової Соф. і Чепіги Як.

На протязі двох попередніх років в журналі брали участь такі особи: Абламська К., Александровський Г., Астряб Ол., Мірза-Авекянц Н., Бакалінський А., Баржицький Ол., Безскодарний К., прив. доц. Білецький Л., Биба Овс., Богданевич С., Болозович А., Вировий Евг., Гаєвський С., Ганцов Вс., Гереґа П., Гончар М., Дорошкевич Бор.(†), Дорошкевич Ол., Дорош С., Дурдуковський В., Дога В., Зайцев П., Зеров Д., Зерова Е., Зеров М., проф. Зіньковський В., прив. доц. Пелех П., проф. Клименко П., Котляренко М., Кравчук М.,

* Вільна українська школа, 1919–20 шк. рік (рік третій). № 1–3 (серпень-жовтень). Зворот обкладинки.

Крупський М., Курило Ол., Левитський Ол., Марковський М., Музиченко Ол., Петрусь В., д-р Підгаєцький В., Приходько Ол., Радзимовскій Ол., прив. доц. Родников В., Русова С., Сірополко С., проф. Сушицький Ф., Титаренко С., Холодний Гр., Холодний П., Чепіга Я., Черкасенко С., Шарко В., проф. Широцький К.(†), Шульгіна-Іщук Н., Шепотьєв В., Ющишин Ів.

Журнал в цьому році, як і раніш, обстоюватиме ідеї трудової школи і вияснятиме питання професійного становища вчительства України.

Передплата: *на рік — 80 карб., на півроку 45 карб*.

Примітка. Контора журналу залишає за собою право збільшити передплату коли буде збільшено ціну за папір і друк.

За зміну адреси 5 карб.

Адреса: Київ, Іриненська 4. Телефон 31–77.

Продаються комплекти журналу за минулі роки: за 1917–18 шкільн. рік без чисел 1 і 2 (які розпродано) — 20 карб.; за 1918–19 шкільн. рік — 45 карб.

Од редакції*

Це число журналу «Вільна Українська школа» значно запізнилося через незалежні від редакції обставини. Відсутність паперу на книжковому ринкові і повна неможливість нормального обороту через перерву комунікації ще збільшили вплив цих «незалежних обставин»; надзвичайна дорожнеча набору і друку підвищили ціну журналу примушуючи набірати його стислим, дорогим набором (корпусом без шпон і петитом).

Редакція змушена була вмістити в одну книгу аж три числа, бо не може вказати точно, коли саме вийде нове, чергове число.

Зазначаючи це все, редакція прохає товаришів-учителів щиро підтримувати учительський орган, який тепер силою обставин зробився єдиним на всю Україну. Без педаґогічного органу ми не здолаємо зберегти і поставити як слід нашу школу, отже хай про це подумає кожен, кому дороге українське слово в школі на Вкраїні.

Поширюйте скрізь звістки про видання журналу, збірайте передплату, переправляйте журнал на провінцію — хай кожен рахує це своїм святим обов'язком.

* Вільна українська школа, 1919–20 шк. рік (рік третій). № 1–3 (серпень — жовтень). С. 114.

Перелік примірників журналу «Вільна українська школа», які зберігаються у фондах Педагогічного музею України

1. Вільна українська школа (Орган Всеукраїнської Учительської Спілки) / Видає «Всеукраїнська Учительська Спілка». Редагує Комітет. Відповідальний редактор С. Черкасенко. [Київ]: Друкарня т[оварист]ва «Друкарь», 1917 (рік перший). № 1 (вересень). С. 1–64.

2. Вільна українська школа / Видає «Всеукраїнська Учительська Спілка». Редаґує Комітет. Відповідальний редактор О. Дорошкевич. [Київ]: Друкарня Акц[іонерного] Т[оварист]ва «Петро Барський у Київі», 1917 (рік перший). № 2 (жовтень). С. 65–128.

3. Вільна українська школа / Видає «Всеукраїнська Учительська Спілка». Редаґує Комітет. Відповідальний редактор О. Дорошкевич. [Київ]: Друкарня Акц[іонерного] Т[оварист]ва «Петро Барський у Київі», 1917 (рік перший). № 3–4 (листопад — грудень). С. 129–223.

4. Вільна українська школа / Видає «Всеукраїнська Учительська Спілка». Редаґує Комітет. Відповідальний редактор О. Дорошкевич. [Київ]: Друкарня Акц[іонерного] Т[оварист]ва «Петро Барський у Київі», 1918 (рік перший). № 5–6 (січень — лютий). С. 1–96.

5. Вільна українська школа / Видає «Всеукраїнська Учительська Спілка». Редаґує Комітет. Відповідальний редактор О. Дорошкевич. [Київ]: Друкарня Акц[іонерного] Т[оварист]

ва «Петро Барський у Київі», 1918 (рік перший). № 7 (березень). С. 97–200.

6. Вільна українська школа / Видає «Всеукраїнська Учительська Спілка». Редаґує Комітет. Відповідальний редактор О. Дорошкевич. [Київ]: Друкарня Акц[іонерного] Т[оварист]ва «Петро Барський у Київі», 1918 (рік перший). № 10 (червень). С. 305–372.

7. Вільна українська школа / Видає «Всеукраїнська Учительська Спілка». Редаґує Комітет. Відповідальний редактор О. Дорошкевич. [Київ]: Друкарня Акц[іонерного] Т[оварист]ва «Петро Барський у Київі», 1918–19 шк. рік (рік другий). № 1 (серпень). С. 1–72.

8. Вільна українська школа / Видає «Всеукраїнська Учительська Спілка». Редаґує Комітет. Відповідальний редактор О. Дорошкевич. [Київ]: Друкарня Акц[іонерного] Т[оварист]ва «Петро Барський у Київі», 1918–19 шк. рік (рік другий). № 2 (вересень). С. 73–136.

9. Вільна українська школа / Видає «Всеукраїнська Учительська Спілка». Редаґує Комітет. За головного редактора Я. Чепіга. [Київ]: Друкарня Акц[іонерного] Т[оварист]ва «Петро Барський у Київі», 1918–19 шк. рік (рік другий). № 3 (жовтень). С. 137–200.

10. Вільна українська школа / Видає «Всеукраїнська Учительська Спілка». Редаґує Комітет. Відповідальний редактор О. Дорошкевич. [Київ]: Друкарня Акц[іонерного] Т[оварист]ва «Петро Барський у Київі», 1918–19 шк. рік (рік другий). № 4 (листопад). С. 201–264.

11. Вільна українська школа / Видає «Всеукраїнська Учительська Спілка». Редаґує Комітет. Відповідальний редактор О. Дорошкевич. [Київ]: Друкарня Акц[іонерного] Т[оварист]ва «Петро Барський у Київі», 1918–19 шк. рік (рік другий). № 5 (грудень). С. 265–332.

12. Вільна українська школа / Видає «Всеукраїнська Учительська Спілка». Редаґує Комітет. Відповідальний редактор О. Дорошкевич. [Київ]: Друкарня Акц[іонерного] Т[оварист]ва «Петро Барський у Київі», 1918–19 шк. рік (рік другий). № 6–7 (січень — лютий). С. 1–80; 1–32.

13. Вільна українська школа / Видає «Всеукраїнська Учительська Спілка». Редаґує Комітет. Відповідальний редактор О. Дорошкевич. [Київ]: Друкарня Акц[іонерного] Т[оварист]ва «Петро Барський у Київі», 1918–19 шк. рік (рік другий). № 8–9 (березень — квітень). С. 81–188; 33–48.

14. Вільна українська школа / Видає «Всеукраїнська Учительська Спілка». Редаґує Комітет. Відповідальний редактор О. Дорошкевич. [Київ]: Друк[арня] Всеук[раїнського] Кооп[еративного] Видавн[ичого] Союзу, 1919–20 шк. рік (рік третій). № 1–3 (серпень — жовтень). С. 1–114.

15. Вільна українська школа / Видає Всеукраїнська Учительська Спілка. Відповідальний редактор О. Дорошкевич. [Київ]: Друк[арня] Всеук[раїнського] Кооп[еративного] Видавн[ичого] Союзу, 1919–20 шк. рік (рік третій). № 4–5 (листопад — грудень). С. 115–194.

Пагінаційна система журналу «Вільна українська школа» була синхронізована з навчальним роком, який розпочинався у вересні. У першому навчальному році (1917–1918) номери 1–4 (вересень-грудень 1917) мали наскрізну нумерацію сторінок (с. 1–223), однак починаючи з № 5–6 (січень-лютий 1918) здійснено перезапуск нумерації (знову з с. 1), що засвідчує запровадження річних томів, пов'язаних з академічним, а не календарним циклом. Така практика зберігалася й надалі: у наступних навчальних роках (1918–1919, 1919–1920) нумерація поновлювалася на початку академічного року.

Перелік видань серії «Педагогічні републікації»

1. Михайло Кравчук. Вибрані праці. Історія і методика математики / Національний технічний університет України «КПІ», Педагогічний музей України; [упоряд.: Вірченко Н. О., Гайдей В. О., Міхно О. П.]. Київ: НТУУ «КПІ», ПМУ, 2014. 252 с. (Сер. «Педагогічні републікації»; вип. 1). https://cutt.ly/zesyGV0s

2. Григорій Гринько. Олександр Шумський: Статті. Промови. Документи / НАПН України, Педагогічний музей України; [укладачі: В. О. Гайдей, О. П. Міхно; наук. консультант О. В. Сухомлинська]. Київ: ПМУ, 2015. 144 с. (Сер. «Педагогічні републікації»; вип. 2). https://cutt.ly/nOOsCqp

3. УНДІП на сторінках педагогічних журналів 1926–1976 рр. / НАПН України, Педагогічний музей України; [укладачі: В. О. Гайдей, О. П. Міхно; наук. консультант О. В. Сухомлинська]. Київ: ПМУ, 2016. 212 с. (Сер. «Педагогічні републікації»; вип. 3). https://cutt.ly/6OOsWcM

4. Освітня хроніка на сторінках періодичних видань 1917–1920 рр. (з фондів Педагогічного музею України) / Педагогічний музей України; [укладачі: В. О. Гайдей, О. П. Міхно; наук. консультант О. В. Сухомлинська]. Київ: ПМУ, 2017. 182 с. (Сер. «Педагогічні републікації»; вип. 4). https://cutt.ly/COOsza0

5. Василь Сухомлинський. Афоризми / Педагогічний музей України; [укладач О. П. Міхно; наук. консультант О. В. Сухомлинська]. Вінниця: Видавець ФОП Кушнір Ю. В., 2018. 104 с. (Сер. «Педагогічні републікації»; вип. 5). https://cutt.ly/MOOdpO9

6. Метод проєктів в українській школі 1920–1930-х років/ Педагогічний музей України; [укладачі: В. О. Гайдей, О. П. Міхно;

наук. консультант О. В. Сухомлинська]. Вінниця: Видавець ФОП Кушнір Ю. В., 2019. 196 с. (Сер. «Педагогічні республікації»; вип. 6). https://cutt.ly/j0OpHO6

7. Шкільні музеї в Україні в першій половині ХХ сторіччя / Педагогічний музей України; [укладачі: В. О. Гайдей, О. П. Міхно; наук. консультант О. В. Сухомлинська]. Вінниця: Видавець ФОП Кушнір Ю. В., 2020. 208 с. (Сер. «Педагогічні республікації»; вип. 7). https://cutt.ly/v0Opk0a

8. Освіта дітей з інвалідністю: педагогічна преса про вітчизняний та зарубіжний досвід (кінець XIX — 30-ті рр. ХХ ст.) / Педагогічний музей України; [укладач: О. П. Міхно; наук. консультант О. В. Сухомлинська]. Вінниця: Видавець ФОП Кушнір Ю. В., 2021. 300 с. (Сер. «Педагогічні республікації»; вип. 8) https://cutt.ly/1OOo1PA

9. In memoriam: некрологи на сторінках українських педагогічних часописів кінця XIX — початку XXI ст. (за матеріалами фондів Педагогічного музею України) / Педагогічний музей України; [укладач: О. П. Міхно; наук. консультант О. В. Сухомлинська]. Вінниця: Видавець ФОП Кушнір Ю. В., 2022. 356 с. (Сер. «Педагогічні республікації»; вип. 9) https://cutt.ly/k9BcC3U

10. Ювілеї на сторінках українських часописів ХХ — початку XXI ст. (за матеріалами фондів Педагогічного музею України) / Педагогічний музей України; [укладач: О. П. Міхно; наук. консультант О. В. Сухомлинська]. Вінниця: Видавець ФОП Кушнір Ю. В., 2023. 448 с. (Сер. «Педагогічні республікації»; вип. 10) https://cutt.ly/FesyHPV5

11. Праці Володимира Дурдуківського (1874–1938) у фондах Педагогічного музею України (до 150-річчя від дня народження) / Педагогічний музей України; [укладач: О. П. Міхно; наук. консультант О. В. Сухомлинська]. Вінниця: Видавець ФОП Кушнір Ю. В., 2024. 282 с. (Сер. «Педагогічні республікації»; вип. 11). https://tinyurl.com/ycyyxvn5

12. Шкільні музеї в Україні в другій половині ХХ сторіччя / Педагогічний музей України; [укладач: О. П. Міхно; наук. консультант О. В. Сухомлинська]. Вінниця: Видавець ФОП Кушнір Ю. В., 2025. 248 с. (Сер. «Педагогічні республікації»; вип. 12). https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746534/

ЗМІСТ

Передмова 5

Від укладача 9

Розділ I.
Ідейна платформа журналу «Вільна українська школа»: передові редакційні статті

Що на часі 15

Нова школа в Українській Республіці 20

Замісць передовоі 23

До наших читачів 25

Знов про старі позиції 28

Останнє слово 33

Розділ II.
Статті Софії Русової

Націоналізація школи 39

Позашкільна освіта 46

На день реформи Шкільних Округ 60

Федеративна ідея в творах Шевченка 63

Шевченко і малі діти 72

Микола Лисенко 75

Де-що з філософії виховання 81

Розділ III.
Книжкові рецензії Софії Русової: навчальні, дитячі та просвітницькі видання

Дітські пісні, казки й загадки.
Зложив М. Лободовський. Рисунки П. Холодного.
Ціна 1 карб. Видання Укр. Тов. Шкільноі Освіти 101

Видання Педаґоґічного Бюро Полтавського
Губернського Земства. В. Чередниченко. Захистки
для селянських діток у літку. Укр. видавництво
в Катеринославі. Ц. 30 к. 102

Данилевскій и Богомоловъ. Народные Дома, какъ
культурно-просветительные центры. Изд. «Союз».
Харьков 1918 г. 6 р. 50 к. (3-є изданіе) 103

Е. Шарлеман. Охороняйте рідну природу!
Вид. «Союз» в Харькові, під ред. проф.
Талієва. Ц. 1 р. 104

Н. Романович-Ткаченко. Життя Людське.
Оповід. Вид. «Сіяч» 1918 р. Ц. 4 крб. 45 коп. 106

Розділ IV.
Публікації Софії Русової як голови Всеукраїнської Учительської спілки та Відділу позашкільної освіти при Генеральному Секретаріатові

Від Відділу позашкільної Освіти при
Генеральному Секретаріатові 109

Центральне Бюро В. У.С. подало до ради Професорів Українського Державного Університету таку докладну записку 117

Привітання д. Кащенкові 121

Справоздання Центрального Бюро Всеукраїнської Учительської Спілки 122

Касовий відчит Центр. Бюро Всеукраїнської Учит. Спілки за 1918 рік 148

Розділ V.
З видавничої історії журналу «Вільна Українська Школа»: редакційні звернення, оголошення, інформаційні матеріали

Приймається передплата на 1917–18 шкільний рік на загально-педагогичний журнал Вільна Українська школа 153

Од редакції 155

Приймається передплата на 1917–1918 шкільний рік на загально-педаґоґічний журнал Вільна Українська Школа 156

Од контори 158

Од Редакції. Заклик Редакційного Комітету до місцевих спілок 159

Од контори 160

Од редакції 161

До членів Всеукраїнської Учительської Спілки 162

Приймається передплата на 1918–1919 шкільний рік на загально-педаґоґічний журнал Вільна українська школа 165

Продовжується передплата на 1919–20 шкільний рік на загально-педаґоґічний і професійно-вчительський журнал Вільна українська школа 167

Од редакції 169

Перелік примірників журналу «Вільна українська школа», які зберігаються у фондах Педагогічного музею України 170

Перелік видань серії «Педагогічні републікації» 173

ПЕДАГОГІЧНИЙ
МУЗЕЙ
УКРАЇНИ

Наукове видання

Серія «Педагогічні републікації»
Випуск 13

ПУБЛІКАЦІЇ СОФІЇ РУСОВОЇ В ЖУРНАЛІ «ВІЛЬНА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»

(1917–1920)

Укладач:
Олександр Петрович Міхно

Науковий консультант
Ольга Василівна Сухомлинська

Відповідальний за випуск
Тетяна Полюхович

Комп'ютерна верстка
Тетяна Березовська

Дизайн обкладинки
Павло Кушнір

Технічний редактор
Павло Кушнір

Зображення на обкладинці – стилізована цифрова реконструкція портрета Софії Русової, створена на основі автентичної фотографії.

Підписано до друку 06 січня 2026 року. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура Cambria.
Умов. друк. арк. 11,13. Тираж 100 прим. Зам. № 732.

Надруковано з видавничого макету
у Центрі оперативного друку «Документ Принт».
Видавництво ФОП Кушнір Ю.В. Реєстраційне свідоцтво про внесення
суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців
серія ДК №5909 від 18.09.2017 р.
Адреса: м. Вінниця, вул. Академіка Янгеля, 4, 1-й поверх, оф. 114.
Тел. 067 390 20 88, admin@docuprint.co.ua